

JAVAANSCH
EN MALEISCHE LEGENDEN
IN RAADSELGEWAAD

DOOR

P. DE ROO DE LA FAILLE

I.

JAVAANSCH
LEGENDEN

's-GRAVENHAGE - 1934

Universiteit Leiden

1 587 505 2

I. m. 35.

I. m. 95

JAVAANSCHIE
EN MALEISCHE LEGENDEN
IN RAADSELGEWAAD

DOOR

P. DE ROO DE LA FAMILIE

JAVAANSCHIE EN MALEISCHE LEGENDEN
IN RAADSELGEWAAD

JAVAANSCHIE LEGENDEN

WILLIAM J. H. HARRIS
BY B. J. HARRIS

JAVAANSCH EN MALEISCHE LEGENDEN IN RAADSELGEWAAD

DOOR

P. DE ROO DE LA FAILLE

I.

JAVAANSCH
LEGENDEN

JAVANESE
EN MALAYISCHE LEGENDEN
IN RAADSELGEWYD

DOOR

R. DE ROO DE LA PALIS

—

I

JAVANESE LEGENDEN

EEN WOORD VOORAF.

Van dit raadselboompje is, als ik het naga, het zaad in de aarde gevallen bij de opleiding aan de Leidsche Gemeente-instelling in de jaren 1887—1890. Waar Van der Pant onder het uitblazen van een rookwolkje met zijn discipelen in de Babad Tanah Djawi las, hoe bij het beleg van Batavia de dappere Javanen alleen hadden kunnen worden afgeslagen, omdat zij — stel U voor! — met „tahi” werden gebombardeerd, — niemand onzer had eenig idee, dat aan dit „drek”-mopje een Taj-Olan-geschiedenis vastzit (Ind. Gids 1933 blz. 1084). Waar Klinkert ons de door hemzelf overgeschreven Hikajat Pelandoek Djinaka voordroeg als een fijne satire op de geestelijkheid — dat was bijna juist —, en bij de Sadjarah Malajoe terloops de gissing waagde, dat de naam van den Minangkabaischen Oelar Sakati-moena wel eens kon zinspelen op Boeddha-Sakya-moeni's geloof, hetgeen inderdaad zoo is. Waar Wilken met milde hand de in brandende toewijding verzamelde schatten uitdeelde, nieuw leven in de schoolsche land- en volkenkunde bracht, zooals hij aninisme, matriarchaat en de maatschappelijke instellingen leven inblies — hij was nog vol van de Bataks van Angkola en Sipirok. Waar Snouck Hurgronje ons inwijdde in de beginselen van den Islam en ons schilderde, welke beteekenis die thans heeft in den Archipel; hoe op Java het nieuwe geloof door de Wali's was gepredikt en dit het gansche leven der bevolking heeft gedrenkt, — veel hiervan was een geheel nieuwe visie.

De geschiedenis van Java levend te maken, gezien niet alleen, zooals Byvanck bij den hem gegunden beperkten tijd en bij gemis aan kennis der Inlandsche talen wel moest doen — zijn kort daarop gevolgd Gids-artikel over Lombok doet vermoeden, dat hij voor breeder opvatting oog had — van Hollandsch, doch ook van Javaansch standpunt, is mij in de gedachte gebleven, deels tot onderricht, in de eerste plaats van mijzelf, doch ook als genoeg voor den geest, en dus behoorlijk te verantwoorden. Daartoe liet de dienst al minder tijd. Toen evenwel het einde naderde, kwam het oude denkbeeld weer boven: hoe is het op Java toegegaan in de merkwaardige eeuw van 1500—1600, waarvan de gebeurtenissen nog nawerken? Wat is er toch aan de hand geweest met den Djaka Tingkir van de Babad Tanah Djawi, die eindigde als Sultan van Padjang?

Toen ik begon met „desultory reading”, had ik geen flauw besef van hetgeen de hier medegedeelde uitkomst van mijn omdolingen is. Langzaam is mij het licht opgegaan. Gestadig groeide mijn verwondering over het spelend vernuft van volk en dichters, mijne bewondering voor de zwijgende piëteit der Javaansche poedjongga's en van de vorsten zelven voor alles wat hun voorvaderen betreft, goed en kwaad. Wel eens is het mij voorgekomen, dat ik het door hen zorgvuldig gehoede geheim had te eerbiedigen; aangezien echter niemand mij iets heeft verraden, sta ik vrij, en ik acht het van belang, dat mijne opvatting der producten van het geestesleven van het volk, waarvan wij als dienaren van den herboren Adji Saka hebben gefungeerd, wordt openbaar gemaakt. Niet slechts eene bevrediging van nuttelooze nieuwsgierigheid acht ik het na te sporen hoe in de Javaansche babads de oude geschiedenis is behandeld; wat wij te denken hebben van de daarin vervatte wonder- en

toover-verhalen, en te leeren inzien hoe kunstig en soms listig de toespelingen en zinnebeelden zijn verzonnen omtrent datgene, waarvan men de kennis voor slechts ingewijden wil bewaard houden.

Wij bevinden ons daarbij op het gebied der kratons met hun hechte tradities en zorgvuldig bedekte aspiraties, — men vindt ze in de Djaja-Baja voorspelingen enz. Maar wij betreden ook het veld der desa-legenden. Dan rijst voor ons oog op het beeld van Java's sawahs en dorpen bij een heuvel, op het topje waarvan, soms binnen lage ringmuurtjes, een kerkhof ligt, de dooden-akker van tallooze, opvolgende geslachten van vergeten mensen, die in vertellingen en sprookjes de herinnering aan het oude land hebben bewaard, en over wier laatste rustplaats de Sambodja-boom zijn geurige, witgele bloemen strooit.

Aanvaard, waarde lezer, mijn „bloemken zonder reucke”, de geur is gebleven ginds in Indië, het schoone land met zijn vulkanen en waringins, zijn groene padivelden en vredige dorpen, met zijn schroeiende zonnige dagen en zijn koele, tooverachtig-witte maan-nachten, — „ilang Langka'joe „van zooveel onzer, die in herinnering gaarne verwijlen in Holland's Indië met zijn stille bevolking, die wat afzijdig-geheimzinnig zich terughoudt van de herboren Olan-dara: die intusschen ten volle verdient, dat voor haar gewerkt wordt, niet om daarvan ook Hollanders te maken, maar om zichzelf te zijn onder de hoede van den modernen Adji Saka van Holland.

Ten opzichte van de in de Indische Gids 1933/34 opgenomen artikelen zij het mij vergund voor belangstellenden de volgende aanvullingen aan te brengen.

Nov. afl. 1933 blz. 970 noot, over de geheimzinnige „aardwormen”-tjatjing (leng-)kara. Groneman teekende met betrekking tot den Kraton-toegangsweg aan (Garebeg's blz. 19): „aan iedere zijde van den trap (van de sitiinggil) staat een klein houten gebouwtje achter een opengewerkt muurtje; 't zijn de patjikërran wëtan en -koelon. Daar werden vroeger de misdadigers gestraft, en plaatsen zich nu de beulen, Mertaloeloet's en Singa-negara, in geruite kielen (klambi lorok) gekleed en met pieken gewapend.”

Dat de „aardwormen” toovergestalten zijn van mensen, blijkt in de legende bij de „padoekoehan Gelang, desa Daha, district Oeteran in Madioen” (Oudh. Rapp. 1905/6 blz. 33). Men lette bij deze „tjatjing gelang” (d.i. Ongga Gegelang) op den plaatsnaam „Gelang”, gehucht van een desa „Daha”: daar liggen graven van 2 neven, Setana Gedong, van Soenan Kalidjaga. Zij waren gezonden naar Batara Katong in verband met diens verovering van Panaraga. Toen zij in dat gehucht zich ophielden, hoorden zij een „soewara angin”. Bij omkanteling van den steen, waarop zij zaten, bleek daaronder te liggen een „tjatjing”, welke, tot tranen bewogen door het onderricht van den Wali, begeerde een mensch te worden. Gelijk geschiedde. Zij werd een schoone vrouw en ter plaatse, waar zij in een mensch veranderd was, borrelde een bron op (m-oemboel) enz.

Een andere aanvulling betreft in April-afl. 1934 blz. 330, den raadselnaam Toenggoel-metoeng. In reg. 20 v. o. leze men: boschvolkeren, „toenggoe (goe-) l(-a) metoe (wo-)ng”, d.w.z. mensen, die pasten op het uitvloeiend suikerhoudend sap van den arèn-palm, m.a.w. wong „andèrès” van den Ratoe Toenggoel-metoeng, versta: uit de bergbosschen gehaald Kalang-volk.

Thans wordt het Javaansche gedeelte gedrukt. De behandeling der Maleische legenden zal d.v. volgen.

Den Haag, 1922—1934.

INHOUD.

	Blz.
Een woord vooraf	v
1. Watoe Goenoeng en Sinta	1
2. Srigati	7
3. Terugblik	11
4. De krokodil Badjoel Sangara en de baja als raadseldier .	16
5. Over Djaka Tingkir	27
6. Ambarawa	33
7. De legende over Demak	35
8. Tanda — Dipati Oenoës	43
9. Geheimtaal in de Sadjarah Banten	47
10. Soenan Goenoeng Djati's bedevaart	48
11. De Poetri van Beremin	54
12. Hadji Mansoer en Kéjan Santang	56
13. De „orok landjang" in Menes	59
14. Over Ki Djong en Ki Djo	62
15. Over de Bantamsche Goeha Tembaga	66
16. De Vorstenlandsche poesaka Kjahi Sijem	68
17. Over Kjahi Blawong en de Poetri Tjempa	75
18. Over Djaka Kendil en een mythisch kanon	79
19. Over verschillende Vorstenlandsche poesaka	83
20. Over de Poh-djenggi	91
21. De tombra als raadselvisch	98
22. Adji Saka in de dorpslegende	103
23. Over en naar aanleiding van Tjandi Soekoeh	113
24. Besluit	141

...the ... of the ...

...the ... of the ...

...the ... of the ...

...the ... of the ...

...the ... of the ...

...the ... of the ...

...the ... of the ...

...the ... of the ...

...the ... of the ...

...the ... of the ...

...the ... of the ...

...the ... of the ...

...the ... of the ...

...the ... of the ...

...the ... of the ...

...the ... of the ...

...the ... of the ...

...the ... of the ...

...the ... of the ...

...the ... of the ...

I.

JAVAANSCHÉ LEGENDEN.

1. *Watoe Goenoeng en Sinta.*

De vrucht is groot, de plant zeer klein, — en: de boom is groot, de vrucht klein, — dat dubbele raadsel kent op Java zoo goed als elk buffelhoedertje, en zegevierend luidt het antwoord op het eerste: dat is de samongka (watermeloen), en op het tweede: dat beteekent de waringin-boom.

Is daarmee de zaak uit? Ieder, die zich bezig heeft gehouden met de Babad Tanah Djawi, herinnert zich, dat deze „geschiedenis van Java” opent met de mythe van koning Watoe Goenoeng van Giling-wesi, wiens vrouw plotseling tot de vreeselijke ontdekking kwam, dat zij, onwetend, met haar eigen zoon gehuwd was geraakt, en daarom wenschende zich van hem te ontdoen, haar man had aangezet om eene nimf uit den hemel tot vrouw te vragen: dat aanzoek, stelde zij zich voor, zou door een weigering worden gevolgd, en een oorlog zou beslissen. Dit gebeurde. Maar de hemelkoning, Batara Goeroe, gevoelde zich zoo bedreigd, dat hij hulp zocht, en hij moest dat nog wel doen bij zijn zoon Wisnoe, dien hij in arren moede uit zijn hemel had geworpen, wyl deze zich had meester gemaakt van een schoon meisje, dat Batara Goeroe voor zichzelf had gereserveerd. Wisnoe was daarop naar de aarde gegaan, had daar den naam aangenomen van Praboe Sèt en deed innig „tapa” onder Zeven op één rij staande waringin-boomen. De aangezochte zeide niet neen, en verscheen voor zijn vader, echter niet alleen, want stilletjes was zijn zoon Srigati, dien hij bij het meisje van Mendang (Kamolan) had gekregen, meegegaan. Bij dien aanblik ontstak Batara Goeroe in toorn, was opgestaan en zijn dalem binnengegaan: dien Srigati — vond de hemelheer — moest Praboe Sèt ter gunstige wending van den oorlog offeren. Praboe Sèt weigerde en Batara Goeroe zag zich ten leste genoodzaakt toe te geven. Wisnoe en Srigati trokken te zamen tegen den geduchten koning van Gilingwesi in het veld. Deze gevoelde zich door het bezit van een geheim zoo sterk,

dat hij een krijg niet noodig vond: zou het Praboe Sèt gelukken het raadsel op te lossen, dat hij hem zou opgeven, dan aanvaardde Watoe Goenoeng te worden gedood, in het tegengestelde geval moesten echter de goden zich gewonnen geven. Wisnoe nam die uitdaging aan, loste het dubbele raadsel van den samongka en den waringin op, en wierp den koning van Gilingwesi met zijn werpschijf het hoofd van den romp.

Zoo is de episode verteld in de door Meinsma uitgegeven verkorte Babad in proza. Dat daaraan echter meer vastzit, blijkt uit hetgeen Raffles dienaangaande mededeelde, toen hij de Serat Kanda of Pepakem behandelde (History I blz. 423). Wij vernemen, dat Wisnoe een spion had uitgezonden om achter het geheim van Watoe Goenoeng te komen, en dat het dezen was gelukt een gesprek af te luisteren, hetwelk de geen kwaad duchtende koning hield met zijne verraderlijke vrouw Dewi Sinta, die hem uithoorde en het geheim ontlokte, dat op 's konings dood moest uitloopen.

„Sinta. Tell me what are the words you mean to use, and why (the gods) have not the power to put you to death?

„Watu Gunung. I shall enclose in my hand the Sastra or description of my country, and holding it out, demand of them to tell me what it is. Then I shall repeat these words: *dáka woi diki*, and also *diki woi daka*. The meaning of these words is easy enough, but the gods do'nt understand it: a great tree has small fruit; great fruit has a small tree. The great tree with small fruit means the waringin tree; the great fruit and small tree means the gourd. I am invulnerable by all weapons, but if they pull my two arms asunder, then will they find it easy to put me to death; but this the gods know not.”

De spion bracht dit geheim over en Wisnoe wist thans op welke wijze hij Watoe Goenoeng aan zijn einde kon helpen. Gelijk geschiedde.

Watoe Goenoeng is de naam van den laatste der 30 woekoe's, die tezamen een cyclus vormen van 30 weken, elk van 7 dagen, welke cyclus gebruikt wordt bij de inlandsche voorspellingskunst. Dus alleen een astrologische mythe?

De uit de zoeven aan de Pepakem ontleende episode geciteerde woorden van Watoe Goenoeng verraden, dat het dubbele raadsel naast de letterlijke, een andere beteekenis heeft. Van de tweede helft „*wité adakah wohé, wohé dikih*” is op Bali — lezen wij in het Kw. Balin. Wbk. i. v. waringin — de oplossing: de „*waringin soengsang*”. Dat is de omgekeerde waringin, waarvan de Balinees het beeld ziet

op de maanschijf: m.a.w. dat is eene ontsiering, een vlek, een „mala” op het wit — petak — van de maan, z.v.a. een „malapataka”, een monsterachtige gedaante, waarin men ten gevolge van een vloek verkeert, en waaruit men door den dood verlost moet worden, i.c. die van de rein-witte maan, het hemellichaam, dat den tijd aangeeft, maar toch ook beeld van „Mala-joe”. Op Java is „waringin soengsang” een tooverformulier — adji —, volgens het Wbk. ter bekoming van bovennatuurlijke lichaamskracht; bij het Javaansche koedakèpang-spel van den Pandji-roman is het een afweer-gebed-donga panoelak, waarbij de „koning” wordt aanschouwd als omsloten door groote vlammen en bezworen wordt uit elkaar spattend, tot „water” te worden, en terug te keeren naar zijn land¹⁾. Maar als „boom” staat hij ook op het mystieke driehoekige schermpje van de Wajang Poerwa, dat een bergje, begroeid met geboomte, voorstelt, het tooneel, waar de gebeurtenissen van den ouden tijd zich afspelen, de „kakajon”. „De Kakajon — schreef de Ir. Van Leeuwen (Kol. Tijdschr. 1923 blz. 595) — stelt den levensboom voor, den heiligen Waringin Soensang, waarlangs het goddelijk leven van uit den eenen wortel omhoog vloeit naar duizenden vormen, den stam, de takken, de twijgen, de bladeren, de luchtwortels, die helpen het bladerdak te

¹⁾ Inggris gaf in Djawa III blz. 103 in zijne verhandeling over het „djatilan”-spel (sa-djati-O-lan?) dat toovergebed op als: „Bismillah, adji-koe Si Wringin-soengsang, kinoebeng ing koembala-geni, pjoer ilang, dadi banjoe. Bismillah, sampoerna djati, woedjoed toenggal, sira moeliha mring negara-moe ing batoe-kajoe”, d.w.z. In naam van God! mijn koning Si Waringin-soengsang is omsloten door groote vlammen; uit elkaar spattend, wordt hij water! In den naam van God! volmaakt verdween, een en al van wezen zijt gij. Keer terug, naar Uw land, naar de steenen en de boomen!

„Batoe-kajoe” zal in deze „adji panoelak” wel zijn te vervolledigen tot „(ém-)ba-toe-lak-kajoe”, een „palang pintoe” van „Langka-joe”, een „slagboom, deur-en-poort-bevestiger” van „Langka-joe”, beeldspraak voor „pa-la-k(a)” of „noedjoem-palak-laksamana” van Langka-Malajoe (vgl. Ind. Gids, Jan. afl. 1934 blz. 34 noot), een noedjoemwesi van Langka-joe. De Minangkabausche negri kent den „beramban-besi”, den „slagboom” van „ijzer” of „ijzerhout” van „Tam-besi” (vgl. Grijzen TBG. 50 blz. 99) als adat-naam voor een negri-dorp, waarvan het hoofd was de „afweerder” van vijandelijke aanvallen enz..

Het merkwaardige „Si Wringin” doet mij vermoeden, dat wij die woorden mogen vervolledigen tot: „Si-wa Wari(h)-ingin soensang, Gij, Siwa van Wora-wari(h), die begeert onderste boven, d.i. in het tegengestelde (water) te worden gekeerd, word water”. Siwa, de vlamme zonn, Soerya, van Wora-wari. In de Manik-Maja (Z. I vs. 13/14) spreekt Batara Goeroe de „zon” en „maan” toe, beveelt eerst de maan „de wereld te verlichten”, zij zal toe- en af-nemen, na haar volle grootte zal zy afnemen en na 30 dagen zich in het water verbergen. Haar loop zal met die van de zon afwisselen, „Gij, Zon, zult over dag gaan, en uw schuilplaats zal in het „vuur” zijn. De afwisselende taak van rijkswachters in Tan-ana = Longka.

steunen, de bloemen en de vruchten. In de takken der Kakajon is een duizendvoudig leven van apen en vogels en eekhoorns en allerlei vreemde en gedrochtelijke wezens, die de Javaansche fantasie geschapen heeft, en alles leeft op wat die moeder-boom, die een symbool is van het Heelal, hun geeft. Maar boven in, en dat heeft naar het schijnt ook de Balische Wayang, boven in den boom prijkt Soerya, de Stralende Zon, de Heer van het woud, die de bron is van het leven, ook open in de aarde".

Ook de Minangkabauers kennen dien wonder-boom. De „beringin soensang — deelde van der Toorn mede (BKI. 39, blz. 87) — is een boom der fantasie, waarvan de bladeren met de ruwe oppervlakte naar boven gekeerd zijn, en die, op de maan groeiend, tot lusthof dient van jonggestorven kinderen, welke er door bidadari's worden heengebracht en neergelegd in gouden wiegjes, hangende onder den rijken bladerdos": — beeld van het schoone stamland, waarheen de reine kinderzielen terugkeeren.

Die beringin soensang — schreef W. Aichele (Djawa, April 1928, blz. 39) is de paradijsboom, welke de hemelsche pendant uitmaakt van de op aarde geplante waringins. In 's Hemels Padjadjaran staat die wonderboom, een „kalpa-wreksa", gelijk in Birma (Blagden BKI. 74, blz. 615) en Siam, als offerande, dgl. „geschenken brengende" boomen aan Boeddhistische tempels worden aangeboden, uit den top waarvan „koninklijke giften" het volk worden toegeworpen. Is in Watoe Goenoeng's raadsel met zijne twee (op één lijn staande) wonderboomen naast den waringin, den geweldigen Boom des Levens, de „kleine samongka" niet het „padjadjaran"-beeld? Van den *hoogen* „Hemelboom" is de „kalpa-wreksa" de voorstelling, de Javaan kent ook den „kalpa-taroe". Bij dat woord wordt verwezen naar „alpa, k-alpa" d.i. te kort schieten, vergeten enz.; was Sinta haar relatie tot Watoe Goenoeng niet „vergeten"? Samongka kan zinspelen op „sasongka", de „maan" en op „oorsprong"-songka. Wat Watoe Goenoeng in zijn hand hield (Jav. „kepel" beteekent ook beheeren, besturen), was dat Padjadjaran in den Hemel, de oorsprong van Padjadjaran op Java, twee rijken.

Maar: de Javaan kent ook den „omgevalen waringin" in zijn eigen land. In de Pralambang van koning Djajabaja wordt o.m. aangekondigd het tijdperk „soemendi adijati", „de in dien tijd levende vorst is een afstammeling van Eroë Tjakra, zijn rijk ligt ten Oosten van de rivier Ng-oempak en ten Westen van Tembajat. Dit is het rijk Waringin-Roeboeh, waarvan de residentie Marta-laja (Ngasar-

telaga) heet", m.a.w. mythisch Soerakarta. Een andere tekst zegt: "... loewih pandjang nagrindra, tedak Soeltan Donja-kèrat Nerpati, pan ija Waringin Roeboeh, moeri-moeri loehoer-ira, Ratoe-lor Kelepoe midjil..." enz. Stelt dit op Soerakartaasch gebied te zoeken mythische rijk van den Waringin Roeboeh, het bezit van een afstameling van den heiligen Koning van het Hiernamaals, eens in het Noorden, voortgekomen uit een wonderboom Kelepoe, niet voor de wedergade op Java van den in het stamland pronkenden, later omgekeerden Waringin?

En dan nog dit. Samongka is het woord voor „watermeloen”. Nu is — zegt het Mal. Wbk. v. d. Wall—v. d. Tuuk — „kambodja”, verbastering van Kembodja, naam eener bloem, te huis hoorende in Kambodja, Menangkab. „karamboedja, soort meloen, 't skrt. Taramboedja”. Maar dan is de „groote” vrucht van dien „kleinen boom” een „Ma(-ha)-taram-Bodja”, m.a.w. het beeld voor Javaansch Mataram, de vrucht van „Bodja-Sam-bodja”, quasi Kambodja. Dat Mataram is in 1755 gehalveerd, verdeeld tusschen de aangrenzende, op even hooge plaats staande vorstendommen Soera- en Djokjakarta: het oorspronkelijke rijk werd op uitdrukkelijk verzoek van Mangkoe Boemi, welhaast sultan van Djokjakarta, „dipoensigar semongka” (BKI. 52 blz. 240) d.i. in twee gelijke helften verdeeld gelijk een semangka¹⁾.

De mythe in het begin van de Babad Tanah Djawi voorspelt dus als het ware de toekomst van het Hemelrijk van Sambodja in het verleden. Dat was een rijk, bestaande uit twee helften, de eene ge-

¹⁾ Vgl. de beeldspraak over de a.s. verdeling van het rijk Mataram in de B.T.Dj., aangehaald door Dr. Hoesein Djajadiningrat in Crit. Besch. Sadj. B. blz. 220: „de maan, had 's vorsten moeder gedroomd, ging van hare plaats, viel onder het gejuich van de menigte zwevend naar beneden, en bleef in een (doekoe-h) boom vastzitten. Pn. Arja Mangkoeboemi kwam met een staak en haalde de maan naar beneden, die op zijn schoot (mangkoe) viel. Hij at haar voor de helft op en gooide de rest weg, die naar hare plaats terugkeerde onder het geroep van de menigte, dat de maan terugkeerde en voor de helft door Raden Mas Soedjana was opgegeten.” Hier is de vergelijking van Padjang — maanlicht — met de groote Maan — Meloen Ma-taram-boedja, die „opgegeten werd -bodja-” duidelijk.

Vgl. verder dat „Boeta idjo” beteekent „de Maan-boeta” (Kern TBG. 51 blz. 339), en „idjo” geelgroen, zooals de semongka-watermeloen van buiten er uitziet. Een ander woord voor „maan” is „remboelan”, waardoor kan worden gezinspeeld op den bewaker daarvan: Mata (-mata) rem-boelan, Matarambo-Olan, waarbij men betrekke de eclips-legende in de Manik Maja betreffende den „danawa Remboe Tjoeloeng” versta: Ta-ramboe-dja Tj-ola W-oeloeng.

symboliseerd in een waringin, de andere in een semongka. De zaden dier boomen zijn op Java opgegroeid tot weder een dubbelrijk, dat van Soera- en Djokja-karta, te zamen vormend Ma(ha) Taroem(bodja) of Ma(ha) Taroem(a).

Javaansche raadsel-mystiek; heeft Speyer niet gereleveerd, dat „het in de Indische mythologie niet ontbreekt aan... gevallen, waar eene gewilde woordspeling het substraat is van mythe of legende”?

Praboe Watoe Goenoeng — zegt het verhaal in de Babad — vertelde aan Dèwi Sinta, „toen zij zijn hoofd van luizen zuiverde” en daarbij een „kale plek” had ontdekt, dat dit litteken-merk was ontstaan, omdat zijn moeder, toen hij als kleine jongen maar steeds om „rijst” bedelde, hem met den pollepel op het hoofd had geslagen, tot bloedens toe. Hij was toen weggelopen, — aardige beeldspraak voor een Tonda, die zijn koningin-meesteres gedurig om eten — kawi: bodja — had lastig gevallen, maar ferm op het hoofd was geslagen, hetzelfde motief, dat in de Kalang-legenden voorkomt in den vorm, dat het schoone weefstertje den lastigen hond met haar „balira” — weverslade — afrost.

Aan Watoe Goenoeng's legende gaat bij Cornets de Groot (TNI. 1852 II, blz. 352) vooraf die van twee hemelingen, een broeder en zuster, die, elkander beminnend doch in den hemel niet kunnende samenleven, zich naar de aarde begaven, en op den Goenoeng Alit, waar zij huwden, twee dochters verwekten, de oudste genaamd Dèwi Sinta en de jongste Landep, — later de twee vrouwen van Watoe Goenoeng. Die twee hemelingen heeten Basa Endara en Basa Endari; daarin liggen zinspelingen zoowel op Endra als op Soenda-ra en Soenda-ri, het dubbelland Soenda-ara en -ari, waarvan wij het tegenbeeld zien op Java in Soenda-Padjadjaran op West-Java. Hun latere metamorfose is Sinta en Landep: zoozeer behooren die bij elkaar, dat van Landep niet blijkt; vormen zij te zamen met inlassching van „joewa”, kawi-dichtertaal voor „één, hetzelfde”, niet „Sinta-joewa-landep”, nl. het raadsel „Sin ta-joe-la Olan dîp-a”, de koningin van Tajoolsch Sin, het eiland der Olan, de zgn. voorouders der Hollanders?¹⁾

En vinden wij dat eiland niet terug in den naam van Watoe Goenoeng's rijk Gilingwesi, letterlijk beteekenend „het ijzeren karretje” (glindingan) of (handels-)voertuig, beeldspraak voor „Gili'ng wesi-jat”, d.i. het erfstuk der Kalang-voorvaderen, hun „eiland”-gili-wasi-jat” in de „awijat”, het Hemelrijk dier heilige geesten?

¹⁾ Vgl. over Olan en Tajolan Ind. Gids Dec. afl. 1933, blz. 1084.

Op Java wordt Watoe Goenoeng's rijk Gilingwesi op verschillende plaatsen aangewezen. In een artikel over den oorsprong der Kalang's gaf de Houtvester Altona (TBG. 62, blz. 519 noot) voor Gilingwesi, „ook wel Mlowopati genoemd naar de hoofdstad”, op het latere Djipang: die localiseering in een Bodja-negara op Java zal wel in verband staan met Bodja. Echter is de gangbare opvatting: „de uiterste hoek van Java aan de zuiderzee van Batavia, in Padjadjaran”, d.i. Djoeng K(-am-)olan in Bantam. Eene Preanger-legende spreekt in het algemeen van Priangan.

„Watoe Goenoeng — luidt het aldaar (Sollewijn Gelpke BKI. 21, blz. 125) — de eenige zoon van Bok Sintok, was zeer ondeugend. Hij voerde niets uit dan aanhoudend eten. Ongelooflijke hoeveelheden voedsel kon hij verslinden. Hoe men hem ook vermaande en berispte, niets baatte om dien geeuwhonger tegen te gaan. Zelfs uitschelden mocht niet helpen. Eindelijk sloeg Bok Sintok hem met haar rijstlepel op het hoofd, doch toen vluchtte de knaap... Watoe Goenoeng was naar de Preanger gevluht. Ook daar kon hij zijn eetlust niet bedwingen. Eens viel hij op een offerande van etenswaren aan en verslond ze. De offeraars wilden hem grijpen, maar hij wist zich zoo goed te verweren, dat zij van aanvallers verdedigers werden en zich met hem moesten verzoenen. Hij bleef bij hen, en kreeg volop te eten. Hij onderwees hen daarentegen in het gebruik van den ploeg en de toepassing van het stel offeranden, welke voor, in en na den planttijd noodig zijn om zich van een goeden oogst te verzekeren... Nog slagen de sawahs in de Preanger zoo goed, omdat men daar opvolgt, hetgeen Watoe Goenoeng heeft geleerd”.

2. *Srigati.*

Indertijd werd aan Jozua van Iperen (VBG. I, blz. 267 noot) als de plaats van Watoe Goenoeng's stad aangeduid Pager-wesi, omtrent tien uren ten zuiden van Batavia gelegen bewesten de Groote Rivier, waarbij de aandacht werd gevestigd op aarden wallen, waarmede die van Buitenzorg's Padjadjaran schijnen bedoeld te zijn geweest. Indien dit niet louter fictie zou zijn, zouden wij aan een merkwaardigen samenloop denken. Mogen wij in allen gevalle met het mythische rijk op Java niet in verband brengen de plek aan de Tji Sedani, waar bij Tjampéa aan de Tjaroeteun een steenblok met het opschrift van koning Poernawarman van Taroema-nagara ligt? Wanneer wij bedenken, dat de B. T. Dj. is de geschiedenis van Mataram; dat die

naam in poëzie afwisselt met Mata-roem, welk rijk gesticht is door uit West-Java gevluchte kolonisten van Bali Atjé (Ind. Gids, Jan. afl. 1934, blz. 30), is dan niet waarschijnlijk een verband tusschen Taroma-West Java met Mataroem-Midden Java?

Watoe Goenoeng — vertelt de legende — was naar de Preanger gevlucht en was daar, zijn eetlust niet kunnende bedwingen, aangevallen op eene offerande van etenswaren: worden wij daardoor niet attent gemaakt op de Javaansche wangsallan op den „sembodja” (Verh. Bat. Gen. 49 dl. 2, blz. 18 no. 37), welke naam van den bekenden kerkhof-boom volksetymologisch heet samengesteld te zijn uit „sem” d.i. houden van, en „bodja” kawi voor „eten”, zoodat wij ons hebben voor te stellen een Sam-bodja, waarvan de „Sam” maar steeds aanviel op „Bodja”, en, afgeslagen zijnde, uitweek naar de Preanger, waar hij aanviel op de „offerande” der bevolking, d.i. hun „banten” = Bantam?

Letten wij thans op het verhaal van Wisnoe en zijn zoon Srigati.

Batara Wisnoe was door zijn vader, wjl hij diens „sengkerran”, het mooie meisje van Mendang, zich had toegeëigend, van zijn kraton ontzet en daarop het land uitgegaan. Hij was „tapa” gaan doen in het bosch onder een zevental, naast elkaar staande waringin's, waar hij de negen openingen zijns lichaams gesloten hield om den geest van al het eindige af te trekken en alleen op het oneindige te bepalen tot verkrijging van Batara Goeroe's vergiffenis: vinden wij „zeven waringins op één rij” niet in Soenda's Padjadjaran aan de Tjitaroem even bovenstrooms van Tandjoengpoera, waar nu nog Waringin-toedjoeh een heilige plek is? Wisnoe was eerst koning op Java onder den naam van Praboe Sèt, zoo zegt de B. T. Dj.; de legendendichter van Jozua van Iperen gaf dien naam aan Watoe Goenoeng: schenken wij aandacht aan dien eigenaardigen naam „sèt”, dan vinden wij als beteekenis „een klein wormpje, made”, maar is daarvoor niet equivalent „rangrang”, en krijgen wij door dat woord in de plaats te stellen van „sèt” niet: praboe rangrang, m.a.w. Praboe Boe-rangrang, koning van den Boerangrang, welke berg ten oosten ligt van de Kra-wangsche rivier Tji Taroem?

Om Watoe Goenoeng te overwinnen kon Wisnoe het niet stellen zonder zijn zoon Srigati. Batara Goeroe was daarover eerst hevig verbolgen geweest en had verlangd, dat Wisnoe zijn bij het schoone meisje van Mendang verwekten zoon Srigati zou doen strekken tot „slachtoffer” ter verwerving van de overwinning: „tawoer ing swarga” is het daarvoor gebezigde woord, maar wij weten, dat

„tawoer” gesubstitueerd kan worden door „banten”, — is Srigati hier niet eene allegorie voor Bantam?

Koning Watoe Goenoeng werd ten leste in den hemel opgenomen met zijne twee vrouwen en 27 zonen, doch — lezen wij — dat geschiedde telkens om beurten, één voor één. De namen van Watoe Goenoeng en zijn gezin zijn verbonden aan den Javaanschen tijdkring van dertig woekoe's, elk van 7 dagen. Bij dien astrologischen cyclus behoort het rekenen met de zgn. „sengkan-toeroenan”: vijf déwa's of sang kala's, die om beurten nederdalen en het lot der menschen beheerschen, nl. Srigati, Asoe-adjag, Sapi-goemarang, Tjèlèng-tembaloeng en Koeti-lapas. En nu zegt het Kawi-Balin. Wbk.: Srigati, een soort spin, die de helft der maand in hogere sfeeren doorbrengt: op selasa-paing gaat zij naar boven, en op selasa-legi naar beneden, dit heeft goeden invloed op de aardvruchten. De spin — werd er aan toegevoegd — is hier door verwarring met „gara-gati” ontstaan: garagati is een andere naam voor de geelzwarte boomspin of kama-landingan, — is hier sprake van verwarring dan wel van beeldspraak?

Bij de bestudeering van het rotsblok, waarop de Tjaroeteun-inscriptie vermeld staat (Publ. Oudh. D. in N. I., blz. 23) meende Van Hinloopen Labberton in twee raadselachtige figuurtjes „spinnen” te mogen herkennen als symbool voor „an imperator, who extends his dominions over the remotest tracts which by means of a thread he ties to the web of his ocean-overbridging power”. Dat past, wanneer wij aannemen, dat koning Poernawarman van het oude Taroemana-gara, van wien een veste in boven-Tangerang aan de samenvloeiing van de Tjisadani met de Tji-anten en de Tjaroeteun kan hebben gelegen, onder zich heeft gehad het stamland in Malajoe. In verband met de merkwaardige levenswijze van de boomspin-kemlandingan-Srigati denk ik echter tevens aan een zinspeling op het verrichten van periodieke heerendiensten¹⁾, waartoe het volk beurtelings naar den kraton werd opgeroepen, op gelijksoortige wijze als wij met betrekking tot den tijd van Mangkoe Rat vermeld vinden, dat het volk van Samarang c.a. „toegoer”-diensten verrichtte bij de rijksbandary aan den mond van den Tjitaroem.

¹⁾ Vgl. op dezen kemlandingan het aardige raadsel (VBG. 47 blz. 23 no. 109): „er is een pandita, die in afzondering leeft. Hij eet niet, als het voedsel zijne woning niet binnenkomt, en dan eet hij het niet dadelijk, maar laat er eenigen tijd over verlopen. Hij wikkelt het dan in een fraai kleed, opdat het niet zal bederven”, — ana pandita tatapa, ora mangan-mangan jèn ora ana pangan loemeboe ing omahé déwé, déné pamangané ora sanalika ikoe, nanging nganggo kalettaké, sarta diolessi djarit adi, minangka sarat adja nganti bosok.

Watoe Goenoeng onderwees het Preanger-volk o.m. in het brengen van offeranden: die groote, wijze koning zal in het verhaal van de Babad zijn zetel gehad hebben in Taroema-Banten, maar zijn stamland, dat van het verhaal bij Cornets de Groot, zal geweest zijn in het land, dat in Sabrang tegenhanger was van Javaansch Banten, nl. Bali-Atjèh¹⁾.

Watoe Goenoeng werd door Praboe Sèt met de tjakra het hoofd van den romp geworpen; die lichaamsdeelen lagen dus gescheiden voortaan. Hij werd evenwel wegens het misbaar, dat Sinta maakte, weder in het leven teruggeroepen, toen vermoedelijk naast Dèwi Sinta in het stamland. Op Java liet Batara Goeroe zijn overwinnenden zoon nederdalen op aarde, waar hij als koning over de geesten regeerde in 8 landschappen: bij den Merapi — d.i. Mataram, in poëzie Mataroem, „omgekeerd Taroem-ma” —, verder te Pamantingan, te Kabaréjan, te Lodaja, te Koewoe, te Wringin-pitoe, te Kajoelandéjan (Langka-joe-wa Olan-dyan, Olan-da-éjang?) en te Roban: is dat gebied op Java Mataroem het spiegelbeeld van overwalsch Taroema?

In de legende (TNI. 1852 II, blz. 358) wordt Watoe Goenoeng's dood veroorzaakt door hem de armen en de beenen af te slaan, d.w.z. de „bahoe-soekoe”, het volk van Olan-dipa, dat voor den wilden koning op den vasten wal van Sumatra heerendiensten verrichtte. Zijn lichaam werd op een pedati gelegd, en dat wel op een „anggara kasih” of Dinsdag en tegelijk kliwon, op het uur, dat de zon boven de aarde staat: d.i. toen Wisnoe's zegepralende, verlossende zon hoog aan den hemel stond, hij, een „kliwon”, die L-ang-ka ne-gara Pasih aanviel, de „bidkapel” van Pa-sih, het land der Liefde, de aardsche zoowel als de hemelsche, de Genade. Watoe Goenoeng's lichaam — awak-Awa'k — werd op een pedati gelegd, het voertuig der Kalang's, het merkwaardige voertuig, dat men in Japara nog wel ziet gebruiken en geschilderd werd door Raffles (History I, blz. 367), vermoedelijk aan de hand van een door Winter geleverde beschrijving.

In de Babad Tanah Djawi werpt Wisnoe met zijn „tjakra”-werp-schijf, radpijl — Watoe Goenoeng het hoofd van den romp, m.a.w. deze „Tjakra-ning-rat” sneed den overwalschen Watoe Goenoeng het hoofd af, scheidde hem van het koningin-eiland Olandipa; van Watoe Goenoeng bleef dus alleen de romp over, een „koewanda danawa”, vgl. den raadselachtigen naam Wandan, een mythisch land in den roman van Damar Woelan.

¹⁾ Vgl. Ind. Gids 1934 Januari-afl., blz. 30.

Toen het in 1867 met de voorbereiding van de reorganisatie van het Preanger-stelsel belaste Lid van den Raad van N. I. de heer Van Rees zijn Overzicht samenstelde (Verh. Bat. Gen. XXXIX), maakte hij daarin o.m. gewag van eene mededeeling van den Resident Steinmetz, dat de bevolking der Preanger-Regentschappen naar het zeggen van „al de Regenten” afstamde van een zeker getal huisgezinnen, door den Radja Roem gezonden om Java te bevolken, maar hij hechtte niet aan die legende, te minder, wijl volgens Hageman dat Roem zou geweest zijn Perzië. Wanneer wij nu echter tot de slotsom komen, dat bedoeld wordt op een Ta-roem-a ter noordkust van Atjeh, waar Pasej ligt, de stad eens van een Abbasside, dan vinden wij die overlevering niet zoo verwerpelijk meer. Steinmetz vond, dat „de zachte aard der bevolking... veel overeenkomst had met die der Bataks van Sumatra's Westkust”, welke hij reden had te houden voor de oorspronkelijke van de Padangsche Bovenlanden, en ook die meening lijkt niet meer zoo ongerijmd.

Betrekken wij bij de Bataks, hetgeen de heer Middendorp releveerde in Feestbundel Bat. Gen. II, blz. 158 over hun talent om „in twee verhalen-gelijkenissen op geestige wijze, scherp en fijn, ja kunstzinnig geteekend, de komst der Hollanders op de Karo-vlakte in 1904 uit te beelden”,... dan is dat koren op mijn molen: wij moeten bedacht zijn op woordspeling en beeldspraak.

3. *Terugblik.*

Ter verklaring van het tafereel, waarmede Java's „geschiedenisboek” opent, paste ik dezelfde werkwijze toe als plaats vond bij de uitlegging van de „Javaansche en Maleische raadsel-verhalen”, welke gepubliceerd zijn in de Indische Gids van Nov. 1933 t/m April 1934.

Het is er verre van, dat ik in staat ben om reeds nu alle geheimzinnigheden op te lossen. Nog zoek ik naar de ontraadseling van de woorden „dakah” en „dikih” in Watoe Goenoeng's „tjangkriman”¹⁾;

¹⁾ In de B.T.Dj. begint elke helft van het raadsel met „ana wit”. Wit, boom, zinspeelt op „ka-wit”, begin, en „ana wit” wordt bij omkeering „wit-ana”, vorstelijke zetel, troonhemel. „Wit adikih, adakah wohé” kan zijn „wit adi” de voortreffelijke boom, „kiha-kiwa” links, met „Dak-awoe” als vrucht er van, een zinspel op Dakawoe, het dorp in Kedoe, waar de inscriptie van Toek-mas zich bevindt in *Pallawa-letters*. „Wit adakah, adikih wohé” kan zijn „wit ada” een slechte boom, „de-kah” een nederzetting, „adi” voortreffelijk, „kih-a kiwa” links, „wohé” de vrucht er van.

Een streven om beide vorstendommen het hunne te geven, mooi en leelijk.

het Wbk. zegt, dat die woorden alleen gebruikt worden in het raadsel van de waringin en de semongka, „de laatste omgekeerd een kleine plant met groote vruchten, de eerste een groote boom met kleine vruchten”. Dat „omgekeerd” doet aan de hand „bali”, en op hetzelfde schijnt te doelen, dat Watoe Goenoeng zijne geheimzinnige woorden „herhaalde”. Wij zijn in Bali-Atjé, het mythische rijk van koning Bali, hoofdpersoon in de legende van Wisnoe in zijne Triwikrama-gedaante, welke m.i. van toepassing kan zijn gemaakt op eigen verhalen-gelijkenissen van het verleden der voorouders. Maar er blijft nog veel over.

Een Javaansch gedicht — dat is de grondtekst van de in proza overgebrachte Babad Tanah Djawi van Meinsma — is, zooals ik ter aangehaalde plaatse toelichtte, een kunststuk, beeldrijk bewerkt, zoodat het onvergetelijk in het geheugen wordt geprent, en bestemd om de minnaars van fraaie letteren door vernuftige vonden te intrigeeren. Heeft de dichter uit eenigen hoofde reden om hetgeen hij zeggen wil niet aanstonds voor een ieder bloot te leggen, dan werpt hij over die verhalen gaarne den geheimzinnigen sluier van verdichting en beeldspraak, en wel op zulk eene wijze, dat beoefenaars van het dichterlyk kawi, de poedjongga's, en de bewaarders der heilige traditie in de wajang, de dalang's, als ook de in de Dasanama bedreven geletterden, die in de geschiedenis en de overlevering van hun land zijn ingewijd, de poëtische vonden kunnen doorzien, terwijl overigens de gewone toehoorders aangenaam worden bezig gehouden met den letterlijken tekst van het verhaal. Er zijn verschillende redenen voor geheimzinnigheden. Piëteit jegens de voorvaderen, ontzag voor 's vorsten toorn bij het oefenen van critiek op de daden van hen of hunne voorgangers, zucht om het verdichte te behoeden voor de ontheiliging door vreemden of een neerhalen tot het gelijkvloersche peil van Jan en Alleman.

Dat de Javaan tot zelfs in het dagelijksche leven zich bedient van verbloemde taal in wangsallans, en van geheimtaal, als hij alleen door eigen kamponggenooten wil verstaan worden (Hazeu over „omongan tebalik” in TBG. 46, blz. 297), is bekend. En dat in Soendaneesche minnerijmpjes — sisindirran — meer of minder kunstige taal wordt gebezigd, weet ieder, die met het volkskarakter vertrouwd is.

In die richting werd eene verklaring gezocht voor verschillende der wonderbaarlijke verhalen, welke de Javaansche literatuur en legenden-wereld ten beste geeft. Met betrekking tot de in de B. T. Dj. voorkomende episode van Pangeran Poeger, den a.s. Soesochoenan Pakoe Boewono I, en den dien bedreigenden, verschrikkelijken

toovenaar van A.D. 1703, werd toegelicht, dat de verlossende tooverspreuk „bas-mah”, welke tot dusver onverklaard was gebleven, moest gelezen worden overeenkomstig eene mededeeling uit Solo als „te-bas le-mah!” en in aansluiting hierbij werd het vermoeden uitgesproken, dat de verklaring van wonderverhalen o.m. moest worden gezocht in de richting van woord- en klank-speligen, Javaansche volksetymologie enz. Hoe de belangstellende vreemdeling de dupe kan worden van den vindingrijken Javaan, bleek, bij het ophalen van het feit, dat Knebel bij zijn onderzoek naar de folklore in Ponorogo werd gesteld voor den vreemden naam „lageng teb” voor eene heilige stede, die bij navraag aanstonds werd verwisseld voor het niet minder onbegrijpelijke „krengek”, terwijl die termen toch wel niet anders waren dan de verdraaide woorden „ageng tebela” en „kre(nda-toe)ngkeb”.

Dat de Javaan er van houdt om, deels uit aardigheid, deels uit zucht om zijn scherpe critiek niet bloot te geven, zich uit te drukken in een taal, welke op het eerste gezicht onbegrijpelijk, ongerijmd voorkomt, werd o.m. toegelicht met een algemeen bekend vers, waarvan de eerste regel aanvangt met „semoet ireng anak-anak sapi. Deze „zwarte mier, die een koe baarde”, bleek te doelen op de poetri van Wandan, genaamd Sapoedi, die bij Praboe Bra Widjaja van Madjapahit, zooals de babad ook mededeelt, de moeder werd van Raden Lemboe Peteng, een voorvader van het Mataramsche koningsgeslacht in de vrouwelijke lijn. De aanduiding „zwarte mier” gaf mij aanleiding om in deze volgelinge van de Poetri Tjempa van de Babad te zien een moorsch meisje van Samoetra-Pasej, welk stadrijkje immers volgens de Sadjarah Malajoe was de stad der „semoet-besar”, d.i. „semoet-raja”, eene „semoe” — zinspeling — op het oude Samoetra-Samodra-Pasej. En in aansluiting daarbij gaf ik aan, dat Wandan is Malajoe, en het Tjempa van de Babad niet — zooals Crawford aannam, is geweest Cochin-China bij Fransch Kambodja, doch een Koetjing-Atjin bij Maleisch Sambodja ter noordkust van Sumatra. Hoezeer toch wij bedacht moeten zijn op dat Malajoe, leert de legende bij Raffles (History II, blz. 120), volgens welke de vierde Bra Widjaja van Madjapahit zich onderscheidde „by the extent of his conquests, and for the victory over Sri Sin Derga, King of Sing'apura on the Malayan peninsula, whose subjects lived by piracy, but by this event became tributary to Majapahit”. Wanneer wij eenmaal dit weten, dan begrijpen wij, dat de verschrikkelijke ziekte „radja-singa”, waaraan de vorst van Madjapahit leed, en waarvan hij werd genezen door den bijslaap met de schoone Wandansche vrouw, die zijne vrouw uit

Tjempa had medegebracht (B. T. Dj., blz. 34), eene allegorie is voor den „radja” van een „Singa-poera”. In dien Bondan-Kadjawan zat dus Maleisch bloed, — maar zoo iets zegt de Matarammer niet gaarne ronduit en niets is den dichter liever, dan dat men bij „wandan” en „bondan” denkt niet aan Tjempa-Pasej-Malajoe — doch aan Banda en Papoea aan het andere einde van den Archipel: ook daar ligt een Aroe, maar bedoeld is het Aroe bij Langkatsch Tandjoeng-poera.

In dat Sumatraansche Aroe-pa-malajoe speelt — bepleitte ik o.m. — de voorgeschiedenis van den Javaanschen roman Baron Sakender, welke op niet minder merkwaardige wijze verbonden bleek aan Batavia, de stad der Olan, groote kooplieden” oela(n)dara”, op grond van overeenkomst in klank beschouwd als nazaten der Taj-olan van Koromandel, wier Bataviasche „taj-oeli”-legende is vastgelegd aan de verdediging van de reduit Hollandia -oelan-dija-(n) tijdens het Mataramsche beleg van 1628/9, en gewezen werd op de bijzonderheid, welke den Javaanschen dichters voor oogen moet hebben gestaan, dat een oude naam voor ons Batavia is geweest Soera- of Sola-karta¹⁾.

De Hollandsche Compagnie te Batavia was den poedjongga een herleving van eene oude (Taj-)olan kota, en de westersche Nakoda was eene reïncarnatie van een Sola' ndara koopman van San Thomé op de kust van Koromandel. De Bantamsche legende van Baron Soekmoel of de afkomst der Hollanders sloot bij deze traditie aan, en de Cheribonsche mythe van witte karbauwen, welke als wrekers zouden optreden van den onrechtvaardig ter dood gebrachten Sech Lemah-abang, als ook die van het heilige kanon Satomi, waarvan de patrones werd onttooverd door bestrijking met honden-bloed m.a.w. Soenda, besprenkeld met het bloed van „asoe oelandara”, vinden verklaring door op listige aardigheden van poedjongga's bedacht te zijn.

¹⁾ Op Sumatra eenzelfde woordenspel. Over de inscriptie bij Priangan in Minangkabau berichtte Marsden (Hist. of Sumatra 1811) blz. 352: ... „near Gunong Berapi... Panchuran tujuh... Near to these springs is a large stone or rock... on which are engraved characters supposed to be European, the space being entirely filled with them and certain chaps or marks at the corners. The natives presume them to be Dutch, but say that the latter do not resemble the present mark of the Company. There is some appearance of the date 1100...”

Dit „Dutch” doelt op de „Olan-dyan”, dyān, kawi voor „radèn”, en „Taj-olan”, „European” op „èr-roepa”, èr, kawi voor „water”, roepa-gedaante, nl. èr-roe-roepa”, de gedaante van het „water” van Roe, d.i. Maleisch A-roe, de Aroe-baai. Men brenge met deze traditie in verband het feit van Zuid-Indische Grantha-letters op het Minangkabausche opschrift van Bandar Bapahat (Krom, Hind. Jav. Gesch. blz. 414). Die Grantha-letters zijn de „sastra kerenda” van de Javaansche traditie, zie Ind. Gids 1934, April-aflev. blz. 338 noot.

Een van die kunstgrepen bestaat — werd opgemerkt — in „basa kërata”, d.i. het ontleden van namen enz. in samenstellende lettergrepen op zoodanige wijze, dat daaruit woorden worden gesmeed, welke de beteekenis daarvan heeten te verduidelijken, — eene verklaring bijv. van den naam van den held Ardjoena als beteekenende „èr-djoen-a” of „a-èr-djoen” nl. helder water in een vat, „omdat de Satrija van Madoekara het toonbeeld is van een rustig en rein gemoed”. Op die volksetymologische vondst is de poedjongga waarschijnlijk gekomen door de passage in de Mintorogo (VBG. 20, blz. 53), waar Ardjoeno in zijn loflied op den Heer de menschen, die Batara Siwah in waarheid willen aanschouwen, vergelijkt bij de maan, die haren loop heeft aan het hemelgewelf. „Er staan — lezen wij daar — drie vaten. Het eene is met zeer helder water gevuld, het andere vat is vol troebel water, het derde vat is geheel ledig. Voorwaar, indien de schaduw der maan valt in het vat, met helder water gevuld, wordt de gedaante der maan duidelijk gezien... Het neerdalen in een vat met helder water beteekent een goed mensch, die een deugdzaam hart heeft, die bestendig den Batoro prijst en eert...”, enz.

De taal-kunstjes, welke door de poedjongga's werden en worden toegepast, moeten somwijlen de beeldspraak hebben ingegeven, welke op merkwaardige wijze in mythen is toegepast, en wel op zoo bedriegelijke wijze, dat menigeen niet verder is gekomen dan tot de letterlijke beteekenis, zonder den dieperen zin te onderkennen. Wat te denken — vroeg ik — van het verhaal, dat Sultan Padjang onder zijne voorvaderen een Soekma-ngambara heeft gehad, die uit het luchtruim nederdalende, zich heeft veranderd in een rooden reu, als zoodanig in dienst is gegaan bij de moeder van een schoon weefstertje in het bosch van Krenda-wahana bij Solo en voor zijn aan dat meisje bewezen dienst haar verloren „taropong”¹⁾ op te rapen, is beloond met haar bezit, en dat dit meisje bij dien „hond” de stammoeder is geworden van de Kalangs in Solo? Thans laten wij niet meer onopgemerkt, dat in Winter's lezing (BKI. 55, blz. 408) Soekma-ngambara, wanneer het nacht werd, *uit den hond ging en in menschelijke gedaante des nachts bij het meisje kwam*, terwijl hij bij dag in den hond verhuisde; want wij begrijpen thans dat de aanduiding van Soekma ngambara's diergedaante als die van een „rooden

¹⁾ Tropong = weversspoel, maar ook (vgl. topong) vorstelijk hoofdsieraad, zie het raadsel in VBG. 47, bl. 11 no. 53.

reu" een zinspeling is op een „a-djag", en vandaar op „djag-a", een waker, een „kalangenan", — beeldspraak derhalve voor een trouwen, over de Kalang's van Padjang gaanden Pangalasan, welke „djag-alas" of letterlijk: boschwachter, ten rechte is geweest de Opper-Tanda van Padjang's Ka-lang's uit Lang-ka Dja(-wa-)ka of Jawa-ga, een voornaam, nauw aan den persoon van den vorst of vorstin verbonden „hoeloebalang" of krijgsoverste, — in andere tijden een „Kalana" of omdolende ratoe, rondzwervende op de zee van het stamland der voorvaderen, allegorisch den „hemel".

Meende de Javaansche dichter — vroeg ik verder — werkelijk, dat een andere voorvader van dien Sultan Padjang, een krokodil is geweest, die menschengedaante kon aannemen, Badjoel Sengara, die het hart heeft gewonnen van eene poetri van Padjang? Moeten wij aannemen, dat de verklaring van dgl. verhalen schuilt in het geloof van den Javaan aan de mogelijkheid van eene werkelijke paring tusschen mensch en dier?

Dr. Hoesein Djajadiningrat was blijkens zijne uitlating in zijne Critische Beschouwing van de Sadjarah Banten (blz. 291) die meening toegedaan. Laat ons die legende nader in oogenschouw nemen, wij zullen dan zien, dat het antwoord op die vraag afhangt of de aanhoorder niet dan wel behoort tot degenen, die door het dichterlijk verhaal kunnen heenzien, dank zij de daarin liggende aanwijzingen.

4. *De krokodil Badjoel Sangara en de baja als raadseldier.*

„... De patinggi (het hoofd) van Kedoeng Lo (in andere hhss. Kedoeng Loma en Kedoeng Lompo)¹⁾ — aldus gaf Dr. Hoesein de zakelijke inhoud van deze legende in de Sadjarah Banten weder (blz. 28) — had eene dochter, die steeds huwelijksaanzoeken van de hand wees. Op een dag werd ze aan de rivier door een krokodil gegrepen en meegesleurd. Ze stierf niet, doch zag zich plotseling terechtgekomen in een huis op den bodem der rivier, terwijl de krokodil in een mensch was veranderd. Na eenigen tijd verlangde ze hare ouders te zien. Haar echtgenoot vond het goed en drukte haar op het hart, dat ze moest zorgen, dat geen vrouwengereedschap (abah-abah ing wanita) zich ooit boven hem bevond of zelfs maar door hem gezien werd. Dat was een verbod, dat in geen geval over-

¹⁾ Kedoe (i)ng (Poe-)lo (lo-)ma?

treden mocht worden en waarop haar schoonvader haar ook nogmaals wees. Voor hare ouders gaf deze klei en steentjes mede.

„(Zang XIV) Groot was de vreugde harer ouders, toen ze haar in leven terugzagen en vernamen dat ze gehuwd was. Een feest werd aangericht. De klei en steentjes, die ze van haar schoonvader had medegekregen, waren veranderd in edelgesteenten. Op de vraag, waar haar man was, antwoordde ze, dat hij 's nachts zou komen en vertelde tevens zijn verbod. 's Nachts kwam de schoonzoon. Den volgenden dag werd het middag en nog kwam hij steeds niet te voorschijn. Intusschen wachtten de gasten. De schoonmoeder werd ongeduldig en kregelig. Ten slotte ging ze zelf hem wekken, doch hoe groot was haar schrik, toen ze bij het op zij schuiven van het gordijn een krokodil in bed zag liggen. In groote consternatie werd het dier gedood en in de rivier geworpen. De jonge vrouw beviel na eenigen tijd van een zoon en stierf. Hare ouders waren reeds vóór dien overleden. Het kind werd opgenomen en grootgebracht door eene weduwe te Tingkir...”, enz.

Bij deze lezing geeft men aanstonds Dr. Hoesein gelijk. Luisteren wij thans naar deze Javaansche overlevering, zooals die verteld is door Winter in BKI. 55, blz. 412.

Soekma Ngambara, die de dochter van den vorst van Madjapahit tot vrouw had, ontving tot belooning zijner diensten bij de herovering van het opstandige eiland Bali „het landschap Pengging, in het Padjangsche gelegen, waar hij tot vorst werd gehuldigd onder den naam van Handayaningngrat. Het geheele landschap Padjang werd aan hem afgestaan. Eenigen tijd daarna baarde zijne gemalin eene dochter. Handayaningngrat was hiermede niet zeer tevreden, hij zoude gaarne gezien hebben, dat zij hem een zoon had geschonken, ten einde hem in zijne waardigheid te kunnen opvolgen. De vorst Browidjoyo werd eenigen tijd daarna, door zijn eigen zoon, Raden Patah genaamd, verslagen. Dit kwam ter oore van Handayaningngrat, doch hij achtte zich te zwak om Modjopahit te heroveren, en uit vreeze, dat Raden Patah hem zoude noodzaken, om deszelfs godsdienst, namelijk het Islamismus, aan te nemen, zoo verliet hij met zijne dochter het rijk, en deed boete in een bosch nabij Boetoo; zijne gemalin liet hij achter. Er hield zich in de rivier van Boetoo een groote kaaiman op, Badjool-Sengoro genaamd, die eene menscheelijke gedaante kon aannemen. Hij werd op de dochter van Handayaningngrat verliefd, en daar hij schoon van gestalte was, viel het hem niet moeilijk haar hart te winnen.

„Badjool-sengoro kwam haar van tijd tot tijd bezoeken, zonder dat Handayaningrat er iets van wist, doch telkens als hij haar verliet, zeide hij tot haar: „Indien gij bij voortduring een genoeglijk leven met mij wilt slijten, zoo zorg dan, dat er geene vrouwengereedschappen in uw huis aanwezig zijn. Ik mag dezelve niet zien, noch in mijne nabijheid gedoogen”. De prinses beloofde daarvoor te zullen zorgdragen.

„Op zekeren dag, nadat zij gesponnen had, stak zij de Kisi in eene der openingen boven de deur. Kort daarna kwam haar minnaar aan; doch nauwelijks was hij door de deur ingegaan, of hij veranderde zich in een kaaiman. De prinses gaf een gil, en hij nam de vlucht. De prinses bevond zich, tot groote smart van haar vader, zwanger. Hij bracht haar naar Pengging terug, waar zij een zoon baarde, die den naam van Djoko Sengoro ontving...”, enz.

Deze lezing loopt evenwijdig aan die van de Sadjarah Banten, geeft vrij wel denzelfden gang van zaken weder, doch is in zoover duidelijker, dat Winter het ominieuze toovervoorwerp noemde, waarom het verhaal draait. Dat „vrouwengereedschap”, blijkt hier, was een „kisi”, d.i. — luidt Winter's aantekening — „een ronde houten pen aan een Javaansch spinnewiel, nagenoeg een span lang, en van de dikte der steel van een aarden pijp, dienende tot spil, waar zich het tot draad gesponnen katoen om windt”. Dat schijnt een langdradige, nuttelooze bijzonderheid, maar wanneer wij in het Jav. Wbk. vinden: „ronda kisi, eene spreekwijze voor eene weduwe, die een zoon heeft, en daarom gerekend wordt als een huisgezin, dat tot algemeene werkzaamheden verplicht is”, en verder in het Suppl. van het Mal. Wbk. v. d. Wall—v. d. Tuuk i. v. „tingkir” lezen: „tingkir en kisi-tingkir, wordt door sommigen opgegeven met de beteekenis van spinnewiel”, dan gaat ons een licht op: de geschaakte eenige dochter van Andayaningrat wachtte, na den noodlottigen dood van haar (kaai-)man weduwe geworden, een kind, dat bleek een zoon te zijn, en daarvan was het gevolg, dat de erfopvolging in het geslacht van Andayaningrat als Ratoe van Padjang verzekerd was: na zijn dood zoude zijn kleinzoon opvolgen onder de voogdij der moeder-prinses.

Bij dezen loop van zaken werd de Kaaiman-echtgenoot echter beschouwd louter als de verwekker van een Padjangschen opvolger, hij zelf werd weggelijfd, en waar hij een zoon was van een „grooten krokodil” kwam zulk een weggelijfding de eer te na van het Krokodillen-geslacht van Poera-baja, de oude naam van Madioen, het

leenvorstendom, dat aan Padjang-Pengging grensde¹⁾, en vandaar de uitdrukkelijke vermaning tot het geschaakte meisje, vrouw van Badjoel Sengoro, geen vrouwenwerktuig, in dit geval de „kisi”, in diens nabijheid te doen zijn.

Op dit punt is de tekst van de Sadjarah Banten wel bijzonder de aandacht waard. Nadat medegedeeld is, dat het jonge echtpaar gelukkig leefde, een kind wachtende was en zulks den vader der bruid zeer verblijdde — zij had immers te voren nooit willen trouwen —, lezen wij, dat de jonge vrouw van haar man de vergunning kreeg om haar ouders op te zoeken: zij zou dan eerst gaan-dingina sirékoe-, maar: „adja-nggawa abah-abah ing wanodya, lan adja ngoengkoel-oengkoeli, ikoe larangan ing wang”, zij moest geen vrouwengereedschap meebrengen of boven haar echtgenoot houden, m.a.w. de a.s. jonge moeder moest niet bij haar ouders het kind, dat zij wachtte, verheffen boven haar eigen man, — dat kwam zijn eer te na: hun zoon zou *zijn* kind moeten blijven én niet gelden als alleen de zoon der moeder, in het leven geroepen enkel om de Padjangsche dynastie te bestendigen.

Dit krokodillen-verhaal is dus beeldspraak, welke is te ontraadselen, wanneer men bedacht is op de in Winter's verduidelijkend „kisi” en den term „ronda kisi” gelegen overdrachtelijke beteekenissen, gevoegd bij de te veronderstellen kennis van den ouden naam Poera-baja van het landschap, waar de rivierkolk was gelegen, in welke de poetri van Padjang zich placht te baden, nl. bij Boetoeh in Sokawati, dat grensde aan Madioen, waarvan aan de hand van de pralambang over Ratoe Djaja Baja als oude naam werd opgedolven „Katongga

¹⁾ Allicht denkt men aan S-oera-baja, vgl. het raadsel in VBG. 49 blz. 51 no. 13: „er wordt vermeld een groote stad ten oosten van Soerakarta; de naam bestaat slechts uit 2 lettergrepen. Als de twee voorste worden afgescheiden, vormen ze een kawi-woord, dat beteekent: niet bang zijn voor goden en reuzen. De 2 laatste zijn de naam van een dier, dat in het water huist en op het land kan loopen.” In de rivier van Solo, welke in het gebied der residentie Soerabaja uitmondt, vond (vindt?) men krokodillen, benedenstrooms in Sidajoe, waar de desa Ngadi-baja in het district Kedokan bekend stond als de verblijfplaats van den „loerah” der kaaimannen Kjahi Boewaja Singa-re(k)sa, en bovenstrooms tot bij het z.o. van Klattèn bij den Goenoeng „Adam” of „Adamspiek” (Goenoeng Ng'-adang) gelegen Tembajat, — vgl. Veth, Java, oude ed. III, blz. 823 en TNI. 1875 II, blz. 409). In de boven bedoelde episode huist die krokodil echter bij Boetoeh, d.i. Soerakartaasch Soekowati, en uit het vervolg wordt waarschijnlijk dat bedoeld wordt op „nir-baja”, dat is „... ni lir baja”, gelijk krokodillen van „Pata-ni”, nl. „Sa- of Soe-patani” want zij waren menschen, echter als door een „vloek” getroffen, den „vloek” van „Soe-la-patani” anders: Sola- Sala-karta.

Loengka'rang baja" d.i. Katongga in Longka-Karang-Baja¹⁾.

Nemen wij met verhelderd inzicht den tekst van de Sadjarah Banten in nadere beschouwing, dan laat het ons niet onverschillig bij het verhaal omtrent het wegsleuren van het meisje door den krokodil naar diens huis, dit te vinden aangeduid „ing kedoeng amanggih pantsi baja ropa djinem", want dan raden wij, dat die „baja ropa djinem" voorstellen „ka-djinem-man" van „poera baja", zooveel als „gerechtsdienaren" — kadjinemman" — en „publieke scherprechters" — nir-baja (BKI. 54, blz. 71), m.a.w. zeer vertrouwde gerechtsdienaren onder een aanzienlijk hoofd, een „krokodil des rijks", in dichterlijke wangsallan-taal een „Singha-ranoe", een titel, welke eens gedragen is door een bij Sultan Ageng van Mataram hoog in de gunst staanden rijksbestuurder.

Zoo hoog droeg deze Koning der Krokodillen zijn hart, dat hij zijn buurman, den Ratoe van Padjang-Pengging den voorrang niet gunde. En deze van zijn kant heeft de schaking van zijn dochter blijkbaar zoo hoog opgenomen, dat hij daarover wraak heeft genomen op den schoonzoon, toen deze zich in zijn gebied waagde. In de Sadjarah Banten werd de schoonzoon, toen hij zich openbaarde als een „baja anglenggarang" — een kaaiman in zijn volle lengte — door de stilletjes bijeengeroepen familie, die met allerlei wapentuig was komen opzetten, gedood. „Noelya sinèrèd ing kali — lezen wij —, *papadjangan rinatjoetan, likasan ana kepanggih, doeroeng katingalan déning ider-ider iki*", — daarop werd de kaaiman naar de rivier gesleurd, de „echtkoets", waarop de jonge man was blijven slapen, werd uit elkander getrokken, toen kwam „de haspel" — likasan — voor den dag, welke tot nog toe in de consternatie niet opgemerkt was; — de „garenwinder" is hier niet als „kisi" aangeduid, dat woord moet blijkbaar worden geraden; dat het voor „staatsie-bed" gebezigde woord een zinspeling bevat op Padjang, behoeft wel nauwelijks vermelding.

Behalve deze woordspelingen zullen in den zooeven behandelde tekst en in parallel loopende verhalen wel meer verborgen vernuften voorkomen. Het vorenstaande heeft mij intusschen voldoende geleerd, dat het krokodillen-verhaal beeldspraak is, speling van Javaansch vernuft, te ontraadselen, wanneer men de Javaansche verwijzingen heeft leeren opmerken.

De „baja's" vinden we nog al eens terug.

¹⁾ Ind. Gids 1934, Maart-afl., blz. 206.

Blijkens Brandes' excerpt uit de *Serat Kanda* in de *Pararaton* (blz. 225) komt daarin ook het verhaal voor van den „vorst der baya's (kumara's)”, die in stilte gehuwd was met eene poetri, die dikwijls in de Semanggi (de rivier van Solo) baadde. „Er wordt — lezen wij — een zoon geboren, die van zijn vader een tooverring en den naam Jaka Sengara krijgt, als deze eens te laat blijft en dus des daags in zijn kaaïman-vorm door vrouw en kind gezien is, wat hen voorgoed van elkander moest scheiden.

„Ook deze jonge man neemt deel aan de sayembara (welke Bra Widjaja van Madjapahit had uitgeschreven voor Darawati's oudste dochter, de prinses van Pengging, in verband met den opstand van Bali)... Voor hij naar Balambangan gaat, bezoekt hij zijn vader te Semanggi. Met behulp van de onderdanen zijns vaders verovert hij Balambangan, alleen daarheen getrokken... Dedali putih wordt onthoofd. Daarna trekt Jaka Sengara naar Bali; ook dat onderwerpt hij, en ook dat hoofd wordt hij machtig. Met Sapu Laga (van Prabalingga, aan wien hij oorspronkelijk was toegevoegd) gaat hij nu op een met buit beladen vlot, dat door baya's begeleid wordt, naar Majapahit terug. Hij huwt en wordt Dipati Dayaningrat van Pengging”. Ongetwijfeld zijn deze „baja's” beeldspraak voor de dappersten uit het volk, dat Djaka Sengara van zijn vader had mede gekregen. Die vader had hem indertijd een „tooverring” gegeven: aangezien het Javaansche woord voor ring in de lage taal heeft „ali-ali” doch in krama „lèpèn”, en dat laatste woord als andere beteekenis heeft „rivier”, mogen wij wel aannemen, dat ook de „tooverring” beeldspraak is, nl. voor de rivier Semanggi, welke stroomt naar „Soera-baya”.

Het motief van een door „baja's” begeleid vlot roept ons een tafereel voor den geest, dat in de B. T. Dj. wordt geschilderd met betrekking tot den kleinzoon van Djaka Sengara-Andajaningrat met name Djaka Tingkir.

Toen onze „Jonkheer van Tingkir” door den Sultan van Demak uit de stad was weggezonden, omdat hij den Slechtaard Ki-dadoeng-awoek had gedood, — „dimèk dadi wong ngalasan”: laat hem maar een bosch-mensch worden! (B. T. Dj. van Djaja Soebrata I, blz. 184 ed. 1923) versta: een „pangalasan”¹⁾ —, en daarop in zijn eentje

¹⁾ Vgl. de toelichting Ind. Gids Nov. afl. 1933, blz. 969/970. In Palembang kwamen de pangalasan voor in den Sultanstijd als „stadswakers”, in het Bali-neesch: „langlang tanda”. Over dat Palembang bevat Mal. HS. Kon. Inst.

naar Boetoech was gegaan — vervolgens was terecht gekomen te Banjoe Biroe (in Soerakarta), kreeg hij daar (— want blijkbaar was hij aan het verspieden —) eene aanwijzing, hoe hij den Sultan kon verlossen van de woedende aanvallen van een wilden karbau. Met dien raad begaf hij zich, vergezeld van eenige hem mede gegeven makkers, op weg. Op een vlot de Bengawan Solo afzakkende, werd hij in de Kedoeng Srengéngé aangevallen door den koning der Baja, met name Bahoe Raksa. Onvervaard viel Djaka Tingkir deze kaaimannen aan en overwon ze: zij onderwierpen zich en verplichtten zich daarbij hem jaarlijks één „baja” te leveren. Veertig dezer baja's begeleidden hem naar Boetoech: — wanneer wij weten (Winter Sr. in BKI 54, blz. 71), dat aan het hof te Solo 's vorsten opper-beul „merto loeloet” onder zich had een panèket (adjunct) met 40 „nir-baja's” of publieke, met de kris de doodstraf voltrekkende scherp-rechters, dan is dit „veertigtal” wel eene aanwijzing, dat in het Djaka Tingkir-verhaal de 40 begeleidende baja's zijn geweest „nir-baja's”, gewapende lijfwachten, die gerequireerd werden om de doodvonnissen te voltrekken, welke de vorst als opperste rechter had uitgesproken.

Eene legende (vgl. het aanhangsel van Roorda's *Beknopte Grammatica*) brengt deze onderwerping der „baja's” aan Djaka Tingkir in verband met het handhaven oudtijds van de veiligheid op de rivier van Demak.

Sedert die gebeurtenis — lezen wij nl. — bevonden zich in de rivier van Demak een witte krokodil, die een gouden halsring — kaloeng mas — droeg, alsmede een witte rivier-schildpad — boeloës poetih —, speeldieren van den Sultan van Demak, die de wacht hielden. Geen andere „baja” mocht die rivier binnenkomen; kwam er een uit zee aanzetten, dan viel de witte krokodil hem aan. Slechts eenmaal per jaar mochten de krokodillen naar Demak ter „séba” komen om aan het hof hun opwachting te maken.

Herinnert men zich, dat de naam, welke de Krokodillen-koning in de B. T. Dj. draagt, dezelfde is als die van den Mataramschen vlootvoogd van Kendal *Bahoe Raksa*; dat Kendal evenals Demak en Padjang benevens Madioen Kalang's heeft gehad, welke boschvolkeren, gelijk Speelman voor Lamongan enz. heeft medegedeeld (De Jonge VII, blz. 207) tot taak hadden om uit de domaniale djati-

no. 414: „...dan dari segala orang jang akan ditangkep atau akan diboenoeh, diserahken kepada Pangeran Tjitra, kepala dari segala orang pangalasan. Adapon pangalasan itoe hoeloebalang Soltan jang djaga kota...”

bosschen kosteloos — immers tegen vrijstelling van hoofdgeld, en dus in heerendienst — hout te leveren voor gorab's en oorlogsvaartuigen ten dienste van den Vorst, — dan begrijpen wij, dat die „baja's" Kalang's zijn geweest, die niet alleen oorlogsprauwen hadden te leveren, maar ook die te bemannen, terwijl de gouden halsring — kaloeng mas — welke de witte krokodil droeg, het teeken voorstelt, dat die Kalang's kenmerkte als 's konings bijzondere dienaren, en wel als afkomstig van Loengka-Karang-baja. Op Java was dat Madioen, doch de Kalang's aldaar waren afkomstig van buiten Java, of althans uit een land, dat daarmede één geweest, en het was uit dat stamland, dat zij jaarlijks eenmaal naar den vorst van Demak hadden op te komen ter „séba", tevens ter aanbieding van de schatting, aan welke zij waren onderworpen voor zoover zij niet in heerendienst werden gebruikt. Dat Loengka of Longka, Langka — betoogde ik bij herhaling — is te zoeken zoowel op Java als daarbuiten, wij mogen denken aan het goudland Sumatra.

In eene, in ander verband te behandelen Bantamsche legende komen een „krokodil-mensch" met een „boeloes-poetih" voor met betrekking tot het niet ver van zee aan de Kali Banten gelegen Banten-girang, de plaats van de oude stad, toen Sérang en Soerasowan nog niet bestonden. In die legende beteekent de „krokodil-mensch" duidelijk een „angga-baja", d.i. een „toemenggoeng anggabaja", admiraal van het sultanaat (Crit. Besch., blz. 156/7); de „boeloes poetih" wordt daar genoemd diens „voorvechter", en dit licht toe, waarom Demak in de Sadjarah Banten een „schildpadden-nest" — paboeloesan — wordt genoemd, alleen kan ik geen verklaring vinden voor „boeloes poetih", of het zou kunnen zijn „boe-(dja-)loes", met zinspeling op Sam-bodja-aloes en vermoedelijk van „pahalawan" op Pallawa.

Heilige rivier-schildpadden vindt men op verschillende plaatsen; zoo o.a. in Cheribon den stokouden „Koemendoeng" in de Telaga Remis boven Palimanan, in Djokjakarta den grooten, ouden witten schildpad Kjahi Doeda, „weduwenaar" van de vroeger bestaan hebbende Mbok Lara Koning in het bronvijvertje Soember Kemoening te Koetagedé, en verder in Soerakarta bij Tembajat. In het prachtig heldere water van de badplaats Djimboeng aldaar leven vele „boeloes", wier opperste is „Kang bahoe-reksa ing Djimboeng" (TBG. 25, blz. 573). Op Lebaran-Poewasa wordt aan hem geofferd door kippen en eenden in het water te jagen, ten einde door het heilige dier — beschermgeest der plaats — te worden verslonden. Wil iemand zich baden in een zee van goud, dan — zegt de legende — begeve hij zich

op „djoemahad kliwon” naar die bron, legge zijn kleederen af en scheppe water met een kendi; doen zich verlokkingen op, dan moet hij den moed er in trachten te houden. Dat lijkt te doelen op een „kliwon” in den „woeda- of Boeda”-tijd, een „verslinder” (boedja?), echter tevens „beschermer”, in verband staande met een „zee” — samodra — in het goud-land Soematra, welken de heilbegeerige moet trachten uit te hoozen met een „kendi-ila”. De schildpad is een „awata-tara” van Wisnoe, den Verlosser (Crucq in TBG. 73, blz. 157).

Beeldspraak in verband met woordenspel.

Het krokodillen-verhaal, dat in de geschiedenis van Padjang's Sultan is ingevlochten, brengt Dr. Hoesein (blz. 291) „tot den inheemschen verhalenschat” en hij legt daar verband tusschen dit verhaal en de krokodillen-vereering op Java en elders in den Indischen Archipel; Wilken sprak daarbij „in zekeren zin” (Verspr. Geschriften III, blz. 86) van „hetgeen men in de godsdienstwetenschap het totemisme pleegt te noemen”. Kom ik op grond van vorenstaande beschouwing tot de conclusie, dat de voorvader van Sultan Padjang slechts in beeldspraak een „badjoel sengara” was, dan schrap ik dat als voorbeeld van Javaansch totemisme.

Generaliseert gij — hoor ik mij toevoegen — die beschouwing met betrekking tot de krokodillen-vereering in Indonesië buiten Java, en dat, waar Wilken den krokodil „bij tal van volken in den Archipel het totem-dier bij uitnemendheid” noemde? Wanneer men — is mijn antwoord — eens naleest, wat bekend is omtrent de krokodillen-vereering bij de Olo Ngadjoe's van Z. O. Borneo, dat nl. de krokodillen-vorm zooveel is als een „klambi” of vermommend buisje, dat de dienaren der goede geesten — djata — aantrekken, wanneer zij op aarde een bezoek brengen, terwijl overigens de gewillige dienaren „eigentlich menschliche Gestalt haben”; en wanneer ik verder bemerk, dat bij het wraak nemen op een menschenetenden kaaiman de Dajak zijn toevlucht neemt tot een tussenpersoon, meestal een Maleier, die er een bedrijf van maakt krokodillen te vangen, en daarbij ter bezwering „Sprüche in malaiischer Sprache” bezigt, — dan is er m.i. aanleiding om de zaak van werkelijke krokodillen-vereering nog eens in beschouwing te nemen. Indien de Dajak die voorstelling heeft gegeven, moeten wij dan argeloos letterlijk aannemen, wat wordt voortgezet? „Bei verschiedenen Gelegenheiten — schreef Dr. A. W. Nieuwenhuis met betrekking tot zijne reis door het Mahakam-gebied in Quer durch Borneo (II, blz. 109) — merkten wir nämlich, dass die dajung (priesteressen) der Kajan ihre Gemeinde mit vollem

Bewusstsein betrogen. An einem seiner Zauberafende, die Demmeni bisweilen zu algemeenem Ergötzen veranstaltete, ahnte er das Kunststück der dajung nach und brachte mittels einer in den Aermel genähten Kautschuk-spritze Wasser aus Apu Lagon zum Vorschein. Er erfreute sich denn auch desselben Erfolges wie die Priester..." enz.

Dat het gewone volk, de man in de doesoen of de desa, blindelings gelooft, hetgeen zijne toovernaars en priesters of dorpswijzen hem voor oogen stellen, is voor mij geen reden om te gelooven dat die intellectueelen altijd letterlijk overtuigd zijn van hetgeen zij voordragen; wel zijn (of worden) sommigen hunner ongetwijfeld de dupe van hun eigen inbeelding of van hun aanhankelijkheid aan oude verhalen, welke door hunne voorgangers zijn overgedragen. „In the performance of the wayang — schreef Raffles met betrekking tot Java (History I, blz. 460 noot) — in which the heroes of these historical romances are exhibited, the common people of Jawana never exhibit that part of the history which relates to the juvenile days of Kresna, from a superstitious apprehension, that the alligators would, in such event, overrun the country, these animals being supposed to be the transformed followers of Kangsa...". Dat verhaal van Kangsa maakt deel uit van de Lakon Arimba, welke door Hazeu uitstekend is vertaald en toegelicht is in BKI. 49, terwijl de daarin behandelde geschiedenis van de door Basoedéwa samen met Oe graséna in de wildernis opgezette val om wild gedierte te vangen, is vastgelegd aan het uitgebluschte vulkaantje Pati-ajam in het Japarasche volgens de aan den oud-regent van Pati Ario Pamegatsari toegeschreven traditie (TBG. 6, blz. 275).

In de wajang is Kangsa's vader Gorawangsa de maharadja van Goewa Kiskenda, in de Japarasche legende vorst van Goewa (spelonk) Siloman, en zulke „siloeman" waren werkelijk bestaan hebbende, doch (vgl. bijv. Wbk. in de Adji Saka) door *betovering* onzichtbare wezens, beeldspraak voor snel opkomende en weder verdwijnende zeeroovers, m.a.w. „badjoe-barat", eene benaming, bij welke het Wbk. aanteekent: een soort van onzichtbare boeta's of booze geesten, m.i. dezelfde als de „Badjoe" of „Boeta Sabrang" — reuzen van den Overwal — waaronder — schrijft het Wbk. — waarschijnlijk zijn te verstaan de Badjo's, eene afdeeling van de zgn. Rajats, een Maleische volksstam of klasse, die meest op zee, van vischvangst en roof leeft.

Dat de vertellende oud-regent van Japara geweten heeft, dat de boeta's of danawa's van het door Kangsa overwonnen leger van

Goewa Kiskenda, hetwelk deze held in de wajang vervolgens er op na is gaan houden met vergunning van zijn heer, zijn geweest Badjozeeroovers, staat bij mij als een paal boven water. De naam „Badjo” was een welkome aanleiding om door „badjoe” te zinspelen op het „vermomd buisje” dier „betooverde krokodillen”¹⁾.

Boewaja, dat in de Maleische spreektaal nu nog een brutalen lanterfanter, die tegen schelmstukken niet opziet, aanduidt, is de naam geweest (Mal. Wbk. v. d. Wall—v. d. Tuuk) van een tinnen munt van Selangoer in den vorm van een krokodil ter waarde van twee wang: Selangoer was een Maleisch rijkje, dat, als de kans schoon was, meedeed aan zeeroof. In een Minangkabausche legende (TBG. 55, blz. 235) wordt verhaald, dat Maharadjo di Radjo, een zoon van Soetan Dzoelkarnaini, die met de zijnen de Kwantan was opgevaren en in de buurt van Koemanih een „balai djanggo” en „balai goerah” benevens een „biaro” bouwde, „uit de landen aan zee (liefst van den Si Goentang-goentang Mahamiroe!) een krokodillen-ei had meegenomen”, waaruit een krokodilletje te voorschijn kwam, dat naar de rivier werd overgebracht. Het werd daar grooter en grooter, verzwolg eens het kind van den vorst, maar werd toen bezworen, zoodat voortaan de kokodillen de Sinamar niet meer verder durfden bezoeken dan bij Gantiëng: wanneer wij lezen (BKI. 39, blz. 75), dat de Minangkabausche groote wetgever Katoemengoengan als krokodil was herboren, en de Regent van Indrapoera met zijne familie, die gerekend wordt tot de nakomelingen van Katoemenggoengan te be-

¹⁾ Vgl. in de Adji Saka de legende van Déwata Tjengkar. Toen deze koningszoon het bestaan had om tegen zijn eigen vader in opstand te komen, had deze groote koning Praboe Sindola van Galoeh bij zijn verdwijning van Java zijn zoon vervloekt, — al weder de „vloek” van „Soe(-la, ila) patani”. Die werd de „menschenetende” koning van Mendang Kamolan. Van dien vloek kwam Adji Saka Java verlossen. Déwata Tjengkar verloor door Adji Saka's tooverkunst zijn rijk, vluchtte, werd overal nagezeten, en stortte zich, toen hij zich den weg zag afgesneden, in den Zuidelijken Oceaan met staatsie-olifant en al, en veranderde in een witten krokodil — baja petak, de „malapataka” van dien koning. Hij was zoo groot als een bergje, en wanneer hij aan de oppervlakte dreef, leek zijn rug een eiland, — dat doet denken aan Noesa Kambangan. In die gedaanteverwisseling was hij koning over al, wat zich in de zee bevond, had een patih, najaka's; hij was echter niet de eenige gebieder, want in de Segara Kidoel was ook nog de koningin Radja Angin-angin. Déwata Tjengkar bracht gedurig schade te weeg, zoowel ter zee als te land, beroofde voetgangers of doodde ze, zwom de rivieren op en hapte de menschen weg. Dat deed de Koningin Radja Anginangin groot leed en zij verlangde van dien „witten kaaiman” te worden bevrijd. Déwata Tjengkar werd hoe langer hoe grooter, enz. maar ook: elken dag krijschte hij uit, dat hij van zijn gedrochtelijke gedaante mocht worden verlost, aneda roewat).

hooren, dus aan de krokodillen verwant is en als zoodanig, als hij bijv. op reis gaat, in menig opzicht hulp en bescherming van die heilige dieren ondervindt, dan lijdt het bij mij geen twijfel, of wij hebben te denken aan tot raadsel-taal geworden beeldspraak voor een antieken „Toemenggoeng Angga-baja” uit het stamland, die benedenstrooms van Pagerroejoeng de rivier bewaakte, maar bij tijden bovenstrooms op roof uitging.

Bekend is ook de legende, dat evenbedoelde Maharadjadi radja uit Langka-poeri naar het land aan den voet van den Merapi is gevaren in een prahoe, met aan boord een tijger, een hond en een kat benevens een „kambing goeroen”: wanneer wij vinden, dat die tijger was een „harimau tjempa” en de kat een „koetjing siam”, dan veroorloof ik mij te denken aan volgelingen — pangiring — uit het stamland, waarvan wij in de Sadjarah Malajoe gewag gemaakt vinden als een „zwarte mieren-stad”, Semoetra, gesticht ter plaatse, waar een heuveltje was geweest, waarop zich bevond een zwarte mier, zoo groot als een kat, waartegen de hond Si Pasej blafte, d.i. Samodra-Pasej, voorheen „Koetjing” geheeten — een Siameesch Koetjing —, in de buurt van Maleisch Tjempa-Djeumpa (vgl. Ind. Gids Nov. 1933, blz. 975).

Dat bij deze raadsel-taal, waarin beeldspraak de hand reikt aan woordspeling, tevens op Boedhistische reïncarnatie doelende zielsverhuizingsvoorstellingen een rol hebben gespeeld, lijkt mij waarschijnlijk. Wanneer in de oud-Javaansche Ardjoena-Wiwaha (BKI. 82, blz. 257) gezegd wordt: „een jagersbaas wordt een tijger, omdat hij al te gaarne wild eet. Een visschersbaas een krokodil ten gevolge van zijne gehechtheid aan visschen”, worden wij dan niet herinnerd aan een oud Padjadjaran, waar „kaaimannen” of „tijgers” woonden, die zich als een mensch konden voordoen (Mal. Wbk. v. d. Wall—v. d. Tuuk i.v. padjadjaran)?

5. *Over Djaka Tingkir.*

Den lezers van het derde stuk van mijn vorig artikel over Javaansche en Maleische raadselverhalen ben ik de medeeling schuldig van hetgeen over Djaka Tingkir toevallig aan het licht is gekomen tot mijn verbazing.

Het leven van dezen Jonkheer van het Sala-tigasche Tingkir, die eindigde als Praboe Adiwidjaja van Padjang, het vóór-land van Sala, is een roman.

Die begint reeds bij zijn geboorte. Zijn vader Ki-gedé Pengging, die maar al bezig was dorpen aan te leggen en daardoor den Sultan van Bintara-Demak hinderde — *tan marem adedekah* (Djaja Soebrata t.a.p., blz. 153) — had geweigerd om zijn onderdanigheid aan dien nieuwelings te betuigen: was hij, uit het geslacht van den beroemden (T-)anda (Oeda-janingrat Ratoe Pengging, die Bali en zoo vele landen van Sabrang weer tot schatplichtigheid had gebracht (Raffles, *History II*, blz. 132), de mindere van een Tanda-Bentara van Demak? Zulk een afwijzing was niet ongevaarlijk, en wij vinden dan ook zijne drie makkers, die van Tingkir, Ngerang en Boetoch bij hem. De „wajang bèbèr” werd vertoond, maar op het bericht der geboorte, welke gepaard ging met de verschijning van een regenboog aan den avondhemel bij zwaren bui¹⁾, gelastte de vader de voorstelling te staken. In verband met het wonderteeken van den regenboog werd het jongske aanstonds een schoone toekomst voorspeld door 's vaders vriend Ki-gedé Tingkir, en van dezen ook ontving hij den naam van Mas Karèbèt, — dat was een toepasselijke naam, want hij was immers geboren op een avond, dat de „wajang bèbèr” werd vertoond: „krèbèt” beteekent een in den wind wapperend papieren vlaggetje, waarmede de kinderen spelen, — ligt voor ons daarin niet beeldspraak voor een „pandji kertasangin”, d.w.z. een Pandji — een krijgshoofd van rang — uit het geslacht van een „negara kertas-angin”, versta: „kerta-atas-angin” (Brandes in TBG 38, blz. 460), Soela-kerta, waarvan de *oorsprong* te zoeken is ver in het noordwesten, „boven den wind”? Djaka Tingkir stamde af — weten wij van Winter (BKI. 55, blz. 409) — van den mythischen Soekma-ngambara, die bij het schoone weefstertje in het Krenda-wahana-bosch van Solo zijn zoon Djaka Pengalasan kreeg, den stamvader der Kalang's. M.a.w. Djaka Tingkir was zelf een Kalang, zij het van aanzienlijken stam.

En wat die „wajang bèbèr” betreft: van Roorda van Eysinga vernemen wij, dat toen vertoond werd de „lakon Damar Woelan”; dat is het tafereel van den strijd tusschen Midden- en Oost-Java. Menak Djingga van Balambangan bedreigde de Praboe Kenya van Madjapahit, die aan den rand van den afgrond stond, doch gered werd door den heldhaftigen Damar Woelan, den jonkman van Sabrang, wiens oom was de patih Logendèr, en — ligt niet een Logendèr in Padjang? Wij vermoeden een voorspellende toespeling

¹⁾ Dat is z.v.a. „djawa-h deres”, als een stortbui opkomende Djawa-Javanen, onderhoorigen van den Kjahi Gedé, den Ratoe van Pengging.

op Djaka Tingkir's levensloop, wij begrijpen echter dat hier het „ontrollen” van de wajang bèbèr zinspeelt op Pengging's ijverig streven naar uitbreiding van gebied, en het staken van die wajang inhoudt — het opgeven van Pengging's pogingen onder den druk van Demak.

Kort daarop stierf Ki gedé Tingkir. Niet lang daarna kwam Ki-gedé Pengging om, verraderlijk vermoord door Soenan Koedoes op last van Demak. Zijne vrouw volgde hem in het graf, Mas Krèbèt werd gebracht naar de weduwe van Ki-gedé Tingkir en groeide daar op. Op raad van zijn pleegmoeder begaf Djaka Tingkir zich naar Seséla en vervolgens naar Demak, waar hij kwam bij een gewezen hoofd der „gandjoer”-soldaten. Toen op een dag de vorst van Demak zich naar de moskee begaf en bij zijne nadering Djaka Tingkir, die bij een vijver zat, niet meer uit den weg kon, verbaasde hij den sultan, zoo merkwaardig handig hij „achterwaarts” (moengkoer) over dien „baloembang”¹⁾ sprong. De Sultan nam hem in dienst en kreeg hem zoo lief, dat hij Djaka Tingkir als zoon aannam. Toen de Sultan eens zijn corps tamtama-lijfwachten wilde uitbreiden en zich een zekere Ki Dadoeng-awoek van Kedoe(ng?) pingit aanmeldde, nam Djaka Tingkir dien man eens goed op, want hij vertrouwde hem niet, en vroeg of hij zijn wapen op hem mocht beproeven, — hij stak hem maar een steekpilletje achter in, en zie! die man bestierf het. De Sultan was zeer getroffen, betaalde den verwanten den „bloedprijs” en zond Djaka Tingkir weg. Die zwierf toen rond, maar redde ten leste den Sultan, die door een wilden buffel zijn land zag verwoesten. De Sultan keerde naar Demak terug en Djaka Tingkir genoot van hem hooge gunst, hij kreeg eene dochter van Sultan Tranggana ten huwelijk, en werd regent over Padjang, een „lenggah” van 4.000 karja; hij stichtte er zijn „kadaton”.

Het laatste wordt zoo effen medegedeeld, dat men na de sprookjes van te voren geen verband ziet tusschen die gebeurtenissen en des sultans gunstbewijs in den vorm van diens dochter, — de aandacht van den lezer wordt in de B. T. Dj. zelfs nog juist even afgeleid door het wonderbaarlijk uiteinde van Ki-gedé Seséla. Maar nemen wij nu eens kennis van hetgeen hier wordt ontleend aan een „serat pèngetan”, afkomstig van Mas Ngabéhi Wiro-di-pradja, panèwoe

¹⁾ D.i., lijkt mij: (ém-) ba Paloembang, en wel Paloe Omba-Palembang, een tot Palembang behoord hebbend Paloe(h)-Omba, het land van Damar Woelan, waaraan Dj. T. den rug toekeerde.

van Djokjakarta te Pasar-gedé, van welke ik een afschrift ontving door tusschenkomst van den Resident Jonquière :

Tahoen Bé 1480 : soewitanipoen Mas Krébét, djedjoko ing Tingkir, ingrikoe joeswa 17 tahoen.

Tahoen Ehé 1484 : Djoko Tingkir kadoekan, tinoendoeng sangking Negari.

Tahoen Dal 1487 : Djoko Tingkir dipoen-apoenten.

Tahoen Wawoe 1489 : *prang Blambangan, sénopati Djoko Tingkir* ; sasampoening prang, Djoko Tingkir tinariman poetri-Dalem, ingangkat Adipati Padjang Andajaningrat.

Een oorlog tegen Balambangan, waarin Djoko Tingkir zoo verdienstelijk als opperbevelhebber ageerde, dat hij een dochter van Sultan Tranggana tot vrouw kreeg, na welke gebeurtenis hij regent over Padjang werd, dat hij bleef tot het overlijden van Sultan Tranggana omstreeks 1567, — dat kan geen oorlog zijn geweest in A. J. 1489 of A.D. 1567, doch moet geweest zijn de strijd van moslimsch Demak tegen Java's heidenschen Oosthoek in 1546, welke door Mendez Pinto is medegemaakt — zooals deze Portugeesche avonturier uitvoerig heeft geschilderd, medegegaan als hij is op dien merkwaardigen tocht in het gevolg van Tagaril, Ratoe van Soenda-Bantam, schoonbroeder en vazal van den Pangeran van Demak, die aan het hoofd stond van de verbonden moslims.

Maar dan is het ongelooflijk verhaal in de B. T. Dj. van het „steekpilletje” van „sirih”-bladeren, waarmede Djaka Tingkir den slechtaard Dadoeng-awoek doodde — die „sadak” kwam door de borst uit (blz. 63) — beeldspraak voor de „empaleering” — doodstraf, Maleisch „soela”, het aan een lans rijgen van een ter dood veroordeelde, — welke naar Pinto mededeelde, tot afgrijzen van al het volk is voltrokken aan den panakawan, die, in dulle woede over een onderonden belediging zijn heer, den Pangeran van Demak, met zijn schrijfmesje overhoop stak, en daarvoor werd ter dood gebracht, met zijn broeder, vader en gansche familie, hoezeer het hier gold den regent van Soerabaja, een aanzienlijk heer : in den verhaspelden naam „Pate Pondan” of „Pandor, seigneur de Surebayaa”, meen ik te mogen herkennen „(adi-)pati Bondan” of „Bandan”¹⁾.

¹⁾ Dat er te Soerabaja een Datoe Bondan zou geweest zijn, is niet slechts een bloote gissing. Men vindt dien titel nl. in de Babad Lombok, waar gehandeld wordt over Giri en de daarvan uitgezonden vloot tot bekeering der heidenen.

Dan is de „pralambang” of „pasemon”, welke volgens Wiselius (BKI. 19, blz. 195) is verbonden aan Raden Patah als ten oorlog getrokken tegen zijne nog niet moslim geworden landgenooten, luidende: „tjangkrama” dan wel „loenga prang, poetoeng kang watang”, d.i. ten oorlog getrokken, brak zijn speer, m.a.w. sneuvelde hij, eene bevestiging van deze, wegens den noodlottigen afloop verheimelijkte expeditie. Dan is „tjangkrama”, dat letterlijk beteekent „zich verlustigen, vooral door wandelen, ook: met de jacht”, doch hier gebezigd is naast het equivalent „loenga prang”, ten oorlog getrokken, het „tjangkrama” van den Sultan van Demak te zamen met Djaka Tingkir op blz. 177 van Djaja Soebrata's B. T. Dj., waar geschilderd wordt, dat Djaka Tingkir op wonderbaarlijke wijze zich meester maakte eerst van een „tijger”-sima (Sima-walan in Soerakarta) en vervolgens van een krokodil-baja.

Het buitmaken van dat wilde gedierte werd beschouwd als zoo groot heldenstuk, dat wij bij eene qualificatie van Djaka Tingkir als Sultan Bobodo bij dien eigenaardigen naam vermeld vinden (De Hollander no. 15) „soeltan Padjang sekti sanget, kala taksih timoer, neloekaken baja, njepeng sima”, Sultan Padjang had zoo bovennatuurlijke macht, dat, toen hij jong was, hij een krokodil ten onder bracht en een tijger wist machtig te worden, maar „bodo” — dom —, dat leek hij toch wel, wijl hij naderhand (den Sénapati van Mataram) niet wilde onderwerpen — sebab boten karsa neloek-neloekaken, dados bodo.

In het verhaal van Mendez Pinto was de groote man bij de expeditie naar het rijk van Pasoeroean aan de rivier van „Hicanduree” — lees Sido-kari d.i. Sido-ardjo gelijk Hageman heeft in het licht

In die Babad, waarvan de kropak werd ten geschenke gegeven aan het Bataviaasch Genootschap, vindt men vs. 159: „kawarnaha Soesoehoenan Ratoe Giri darbé kaoem lan sakèhé ing soeltan ratoe lan pangéran kabèh dipati toemeng-goeng kangin Djawa, Palèmbang, noeli sami akèn lelana njelami ring apedoel/andikanira Jang Soeksma kang amoekti toemoewoeh ring para boemi ing sor angin sedaja/Soesoehoenan Ratoe Giri t'kèning wargi aran Di Lemboe Mangkoerat anjelami sakalwiré wong Bandjar sakwèhipoen/ana sidji wangsa Sang Adji, ingaran Dato' Bandan, kang kinèn njoetjoek anjelami wang Mangkasar, sakalwiré rawoeh sami Tadoré, Sérang, Salajar/ana malih poetra lor Sang Adji, kang ingandel wika digdaja nama Pangéran Prapèn, poenika kang ingoetoës anglelana ing Lombok adi, Soembawa, Bali-Belahan anjelami dèn-loehoeng... sampoen samapta doeta tetiga kang kotjap oeni, samya bala salaksa swang, saha sikep ilmoe manté... noeli sami pamit ki oemat ngoendjoengi sampoen noehoen pada Soesoenan sami, toemoeli sami matja salawat ing Rasoe-lallah angaminaken sedaja, noeli kèsah moenggoeh bahita sami, ngaboet djangkar alelajar”...

gesteld — vooral „le Roy de Panaruca, Prince de Balambuan, et Admiral de la mer de cet empire”, die naderhand bij het oproer te Demak ferm optrad tegen het onder het volk uitgebroken oproer: wanneer wij ons herinneren, dat Djaka Tingkir's voorzaten Blambangan en Bali voor Madjapahit hadden veroverd, dan verwondert het mij niet, dat hij bij deze expeditie zich trotsch „koning van Panaroekan en ratoe van Balambangan” liet noemen, waarschijnlijk door het voeren van dien geduchten naam hopende het volk vandaar vrees in te boezemen.

Padjang's geduchte vorst — schreef men mij uit Solo — gaat door voor een onoverwinnlijken vijand en onvermoeiden strijder, toegerust met geweldige lichaamskracht: bekend is zijn geliefd gezegde: „hoe groot de Merapi ook is, bij omvallen zal Padjang's vorst zelf hem wel tegenhouden”. Dit zelfvertrouwen heeft hem echter ten val gebracht bij het listig gedrag van zijn Sénapati van Mataram. Ten slotte trok hij echter tegen zijn ontrouwen vazal op. Uitvoerig beschrijft de B. T. Dj. den ondergang van dezen koning van Padjang en natuurlijk is die gebeurtenis een zoo groote storing in den loop der dingen, dat er — zooals de dichter schildert — een uitbarsting van den Merapi plaats vindt, die Padjang's volk op de vlucht drijft en den Sultan zich doet begeven naar de perdikan-desa Tambajat enz. Het is voor den dichter een geweldige toer geweest, om, bij de beschrijving van het gebeurde, hetgeen zich heeft afgespeeld zoo schoon mogelijk voor te stellen, zoowel voor Sultan Padjang als den overwinnenden Senapati, en het laatste dat men mag verwachten is m.i., dat de dichter ronduit heeft verteld, hoe de toedracht is geweest.

Sénapati werd van Majang uit nog door den Sultan ontboden, doch weigerde. Hij liet intusschen „een groote hoeveelheid kembang salasih koopen en deze ophoopen tegen de westerpoort van de aloen-aloen. Dit wordt den stervenden Sultan bericht en deze zou geantwoord hebben: „hij houdt dus heel veel van mij” (zinspelende van soelasih op soesoel-asih d.i. achterna gaan en liefhebben), doch een andere lezing schrijft van dezelfde *kerkhofbloem* „kembang tlasih”, en doelt dus wel op „telas” en „sih”-gedaan is het met de liefde van den Sénapati¹⁾.

¹⁾ Dr. Rinkes (TBG. 53, blz. 490 noot) gist „de woordspeling: tlasih -telas sih, de gunst (der Voorzienigheid) beëindigd, of wellicht iets dergelijks.”

Het is wellicht niet ondienstig te weten, dat de beroemde poedjongga Jasadipoera I afstamde uit het geslacht van Padjang, vandaar zijn bijnaam Toetoeskadjang, — is dat wellicht: „poetoe-poetoes-saka-Padjang?”

Het stoffelijk overschot — zegt de B. T. Dj. — werd te Boetoeh bijgezet. Volgens de Solosche traditie is echter het lijk op verlangen van „zijn pleegzoon Sénapati” overgebracht naar Koeta-Gedé, de vorstelijke begraafplaats, op Vrijdag Legi 12 Poeasa Djimakir 1538. Hij heet daar bovenaan in een (kinder)grafje onder den naam van Datoek Palembang begraven te liggen naast Njahi-ageng Enis en Pangeran Djajaprana, die dezelfde zou geweest zijn als Soenan Kali-Djaga.

Wat is hiervan waarheid? „(e) Nis” bijv. beteekent „verdwenen” en „nul”.

6. *Ambarawa.*

Djaka Tingkir draagt zijn naam naar de desa, waar zijne pleegmoeder woonde. Een welvarende streek aan den postweg van Bajalali naar Sala-tiga en ressorteerende onder die afdeeling. Rouffaer heeft reeds aangeteekend (BKI. 74 blz. 159), dat even bezuiden Tingkir weleer „een vorstelijke badplaats” heeft bestaan in den bovenloop der Kali Sindjaja, en — voegde hij er bij: die kali is „natuurlijk een rivier, die in haar naam onmiddellijk teruggaat op den ouden Kedoe-Mataram-Vorst Sandjaja”, vermeld in de inscriptie van Tjanggal van 732 A.D. Djaka Tingkir was van afkomst een Kalang en het Salatigasche was indertijd een streek, waar Kalangs woonden. „Op den weg naar Toentang passeert men de desa Pragoeman, in welker nabijheid de overblijfselen worden gevonden van een Tjandi, die naar het volksgeloof het graf is van den hond van wien de Kalangs afstammen” (Veth, eerste ed. III, blz. 524): „ragoem” beteekent „slagnet” bij de vogelvangst, en hierin ligt eene verwijzing naar des soesoehoenan's „vogelaars” of „toewa-boeroe”, die blijkbaar deel hebben uitgemaakt van de Kalangs.

Sultan Padjang — zeiden wij — komt in de Pralambang voor (Brandes TBG. 32, blz. 383 jo. 397) als „loerah ing Bobodo”, ratoe van Padjang in het tijdperk Kala-djongga. Bij dien vreemden naam worden wij herinnerd aan een bericht over Andajaningrat van Pengging, dat voorkomt in Winter's Serat Babad Padjadjaran doemoegi Demak dl. I, blz. 52: Djaka Bodo verhief zich tot Ratoe van Pengging als Sri Makoeroeng¹⁾, nam als patih aan den zoon van den „tapa” Logendèr, had onder zijn regenten een zoon van een Oemboel van Padjang en een van dien van Koewel enz. Hij onderwierp aan zich Kedoe, Mentaok, Goenoeng-kidoel, Sokawati, ook Pagelèn, Sala-tiga, Gagatan en Bah-rawa (Lembah-rawa, Ambarawa, het land om

¹⁾ Koerma (w)oeroeng?, vgl. Wisnoe's Koerma-awatara.

de Rawa Pening). Twee vrouwen had hij, één te Tingkir de andere te Boetoeh. Hij onderwierp zich aan Madjapahit, bracht „oepekti” op aan Bra Widjaja. Dat had plaats gevonden, toen te Madjapahit een hanengevecht werd gehouden, en een der verliezende spelers, tot betaling gemaand, aan het amokken was geslagen. Reeds was die genaderd tot de „siti-inggil”, toen Sri Makoeroeng zich tegenover hem stelde en in een hevig gevecht bij de Wringin-kembar den amokmaker doodde. Genadig nam Bra Widjaja de hulde en de schatting van Sri Makoeroeng aan, hem erkennende als heer over het door hem reeds onderworpen gebied: „sira kang ngoejoenana sakoe-loning goenoeng Lawoe, goenoeng Mrapi saebengnja, ing goenoeng Soembing pratoewin saebengé milwa sira”. De vorst van Madjapahit gaf zijne dochter aan den ratoe van Pengging ten huwelijk en schonk hem den titel van Andajaningrat.

Dit is blijkbaar de traditie over het oude Padjang: het land westen den Lawoe, gansch Soera- benevens Djokjakarta en Kedoe met inbegrip van het Salatigasche. In de wajang TNI. 8, II, blz. 2) wordt de Klana van Pengging voorgesteld als een vorst van den Overwal, — is daarmee niet in overeenstemming, dat Djaka Tingkir, die een afstammeling uit dat geslacht was, wordt genoemd Kjahi Datoek Palembang?

Was Djaka Tingkir, die evenals zijn voorvader Djaka of Djaga-pengalasan is geweest, niet oorspronkelijk een „Dja-wa-ka” of „Dja-wa-ga” van het onder Palembang ressorteerend Za-ba-ga of Sa-ba-ka, hetzelfde uit piëteit zorgvuldig geheim gehouden stamland van Adji Sa-ka of Praboe-djaka, versta: Praboe Bodya Dja-wa-ka?

De zooeven aangehaalde, door Brandes gepubliceerde „pralambang” begint uit „het boek der geheimenissen” te vertellen: „dit eiland Java werd bevolkt toen ten onder gebracht werd vorst Aboengambérawa in het jaar één, hij werd begraven op het eiland Java, dit maakte een geheel uit met Palembang, Bali, Tarawangan en alle andere eilanden...” enz.

Ook hier de herinnering aan een samenhang van Midden-Java met Palembang reeds in den alleroudsten tijd. Midden-Java — want is „Ratoe Aboengambérawa” niet de „Ratoe Biráwa a-boenga-ngamboe-wé-rawa” van het huidige Ambarawa, legendarisch Praboe van Pengging, bouwheer van den „steen” tempel te Salatiga? Bhairawa, een verschijningsvorm van den geweldigen god Kala. Van Djaka Tingkir, ratoe van Padjang, werd het tijdperk aangeduid met de „sasmita” — voorspellend teeken — djaman Kala-djongga: indien wij dien zonder-

lingen naam verduidelijken in „Kala-(Boe-)djongga”, dan rijst naast den god des verderfs op Batara Goeroe, de Godheid, die het menschedom de heilsleer verkondigt ¹⁾).

Dit is geen geschiedenis. Ook weten wij, dat waar Winter's traditie jaartallen bevat, wij op die geen staat kunnen maken, want gelijksoortige gebeurtenissen in gansch verschillende tijdperken kunnen door den „poedjongga” worden verwisseld of gelijkgesteld. Maar de traditiën zijn m.i. alleszins de overweging waard.

In de ongemeen belangrijke „Javaansche Overleveringen” van Winter, welke in BKI. 55, blz. 402 herdrukt zijn — het in 1903 daarover gevelde vonnis: „slechts enkele korrels van historisch of ethnografisch belang, het overige louter wilde Javaansche fantasie”, blijve voor rekening van de „Redactie” —, komt de legende voor van het ontstaan van de rawa Pening bij Ambarawa. Wij lezen van de reïncarnatie van Raden Bandoeng in de gedaante van een kind, zijn „grooten honger en sterke begeerte naar vleesch”, wij ontdekken de legende van het bij Ambarawa gelegen bergje Kendali-sada, hoe bij het uit den grond trekken van dien, door Bandoeng in den grond gestoken klapperblad-nerf — sada — daaruit een bron ontstond — versta: oemboel en dan in de tweede beteekenis van landschapshoofd —, hoe uit dien „watervloed” het meer ontstond; — beeldspraak, die vast ligt aan „een steen in de gedaante van een slangenkop, waaruit het water van het meer zich in de rivier Toentang ontlast”.

Bij dgl. legenden — ook deze zal wel eigendom zijn geweest van Kalang's — moet men aan de hand van woordspelingen enz. den dieperen zin trachten te ontdekken.

7. De legenden over Demak.

Staan wij thans eens stil bij de legenden over de stichting van Demak.

Bij Raffles lezen wij (II, blz. 134): „Raden Patah... was directed

¹⁾ Tjanda-bérawa is volgens Van Hien „een beschermend tooverformulier”-adj. In Van der Tuuk's Gesch. der Pandawa's TBG. 21, vinden wij, dat dit een wapen was, dat Salja gekregen had van Roedra-Siwa. Van dien koning heet het, dat hij was (blz. 61): „seperti kakoewoeng minoem ajer, kawi: tan-pëndah wangkawang inoem irah.” Die „regenboog” met zijn zeven verschillende kleuren, herinnert aan den mythischen regenboog, een grooten naga of slang „da-oeloe”, met twee koppen, een aan elk uiteinde en waavan één zonder bek, met welke koppen hij vooruit kruipt, beeldspraak, welke mij doet denken aan „Soen-da oeloe”, het mythisch-Maleische Soenda.

to fix at a place where he should find the sweet-scented grass, called bintara. This he discovered in a place where there were but few dry spots to be found, in an extensive swamp, termed in Javan Demalakan, whence the contraction Demak, first called Bintara.

„As soon as the prince of Majapahit heard of this new establishment at Bintara, he directed Husen to proceed thither and destroy it, unless the chief was willing to acknowledge the authority of Majapahit. Husen in consequence prevailed on Raden Patah to accompany him to Majapahit, where he was recognised by his likeness to the prince, and permitted to return to Bintara with the title of Adipati...”.

Ook in de Sadjarah Banten vindt men eene legende dienaangaande in de geschiedenis der twee zonen van Arja Damar van Palembang. „Volwassen geworden — paraphraseerde Dr. Hoesein (blz. 24) — gingen de beide jongelieden naar Ampel-denta om daar onderricht te ontvangen. De jongste trad vervolgens in dienst bij den vorst van Madjapahit en werd aangesteld tot „tanda” van Teroeng. Toen vroeg ook de oudste aan zijn leermeester (d.i. Soenan Ampel) verlof om naar de stad te mogen gaan. Pangeran Ampel gaf hem den raad om de riviermonding met een knods te slaan(?) — of te beruiken(?) —; kreeg hij eene groote rivier te zien, dan moest hij zich daar vestigen. Hij handelde naar dien raad, begaf zich in de rivier en vestigde zich onder een schildpaddennest(?). Daar, in Bintara, maakte hij propaganda voor den Islam. De nederzetting werd weldra een stad. Toen Lemboe Sora ervan hoorde, berichtte hij het aan den koning van Madjapahit. Raden Oesèn werd ontboden en kreeg van den vorst eene aanstelling tot „tanda” van Bintara. In het geheim bewerkte hij eene samenspanning tegen den ongeloovigen vorst. Zijn aanhang breidde zich uit en op een nacht maakte hij met de zijnen in de stad amok. De koning kwam daarbij om. Zijn zoon Lemboe Peteng werd door Tanda Bintara als kind aangenomen. Nadat aldus Madjapahit genomen was, bood Tanda Teroeng die stad aan Ki Gede Palembang aan. Deze weigerde echter en wilde liever naar Teroeng meegaan. Tanda Teroeng verzocht hem dan Demak te nemen. Hijzelf en Ki Gede Bintara gingen terug naar het Oosten. Ki Palembang vertrok met zijn vader Praboe Anom naar Demak. Hij kreeg den titel Pangeran Palembang en werd daar vorst, Soeltan van Demak...”.

Hierbij werd aangeteekend: „Dit verhaal over den val van Madja-

pahit en de wording van het rijk van Demak, afwijkend van de bekende traditie daaromtrent, is uit HS. I geëxcerpeerd. HHSS. II en III verschillen daarvan in een paar opzichten, b.v. niet Ki Palembang, maar Tanda Bintara werd volgens die redacties vorst van Demak; de geboorte van Oesèn is daarin overgeslagen. Overigens is deze passage in geen der drie redacties erg duidelijk. Om het belang daarvan liet Dr. Hoesein de drie lezingen afdrukken op dit punt.

De opstand van Raden Patah van Demak tegen zijn Heer van Madjapahit is goddelooze rebellie geweest, te meer nog, waar hij de zoon zou geweest zijn van Bra-Widjaja, al had deze ook Patah verongelijkt in de persoon van zijne moeder, die Bra Widjaja tot selir had gehad doch daarna geschonken aan Arja Damar van Palembang. En nog meer was het ongelijk aan de zijde der moslims, wijl — gelijk Soenan Ngampel opmerkte — de vorst van Madjapahit altijd goed voor hem en verdraagzaam jegens de moslims was geweest, Raden Patah zelfs adipati had gemaakt. Uit dien hoofde verwondert het ons niet, dat in de verschillende babads het verhaal der gebeurtenissen af en toe zeer wonderlijk is; uit piëteit kon de dichter niet vrij spreken.

Wij ontwaren het in de Sadjarah Banten ook. Spelende met het geringe verschil in spelling tusschen „gada” strijdknods en „ga-n-da” geur, laat de dichter ons de keus om te lezen, dat Raden Patah op het binnenwaarts van den riviermond gelegen Demak zijn strijdknods moest doen neerkomen, dan wel den geur moest opsnuiven van — gelijk in andere babads steeds verhaald wordt — de „geurige glagah” (galagah wangi, galagah aroem ambettipoen), welke hij op de voor hem bestemde plek zou vinden: dit „aroem” — hetwelk met „glagah” een ongerijmde combinatie vormt — doet mij denken aan eene zinspeling op Mat-aroem in het achterland van Demak, en hierbij past, dat in de wajang Glagah-wangi aequivaleert aan Ngéndra-laja, d.i. Endralaja-Indra's hemel, welke afgebeeld is in den kraton van Solo, d.i. in Padjang, dat tot groot-Mataram behoorde. „Galagah” schijnt mij het raadselwoord voor „(ge-) gala (ning prang) (ga-) gah” d.i. de dapperste en sterkste helden, die Raden Patah den weg versperden (m-alang, vanwaar de vermelding „alang-alang” naast „galagah”), — onze held „schoof die echter ter zijde” — winijak pannang glagah — en legde een dorp aan bij het oude Bintara, waar hij — blijkbaar onze held zelf — zich ging oefenen in het koran-reciet — angadji kitab lan koeran.

Op deze wijze tusschen de regels doorlezende — het is alsof men te maken heeft met een palimpsest, waar de oude letters schemeren door den nieuwen tekst — krijgt men wel een ander beeld dan hetgeen ons gewoonlijk voor oogen wordt gesteld.

De naam Bintara lijkt volgens Brandes te zijn ontstaan uit Sabyantara, den naam van een heiligdom, waar een vorstelijk persoon schijnt te zijn bijgezet, en Dr. Hoesein ziet in „het stichten van de kraton te Demak repristinatie, terugkeer tot vroegere gewijde plekken, daar het Demaksche toen reeds antiek gebied was”. Dat is inderdaad het geval, doch met den naam „bintara” wordt m.i. ook gezinspeeld op het feit, dat Raden Patah hier in het westen van het rijk van Madjapahit optrad als (Pantja-) Tanda van Demak, zooals zijn halfbroeder Oesen dat ambt bekleedde te Teroeng — die was oorspronkelijk *de* machthebber geweest, gelijk uit den tekst blijkt — en de twee gebroeders fungeerden derhalve te dier tijde als „bentara's”, vleugeladjudanten van den Batara van Madjapahit.

Hoe het land vroeger heette, vertelt de legende van de tot de Djokjasche oepatjara behorende kris Kopèk, welke door Groneman ons is overgeleverd (Garebegs, blz. 59).

„Soenan Lèpèn of Kali Djaga — lezen wij — ontmoette eens den Hindoe-vorst Praboe Derma Koesoema van Amarta, terwijl deze vruchteloos pogingen deed om een voor hem onleesbaar Arabisch handschrift te ontraadselen. „Als gij mij dit schrift verklaren kunt — sprak de vorst tot den Wali van Demak — zult gij dit nemen — mengko pèken”, en hij wees op zijn keris. En de Wali las en verklaarde 't handschrift, en nam de keris, en noemde die ter herinnering aan de beide woorden: mengko pèken, met weglating der uiterste lettergrepen: „Kopèk”. Na den val van Demak ging dit wapen, als vele andere poesaka's op Mataram over, en 't werd door den derden Pakoe Boewana als een teeken van verzoening, dat hij hem misschien liever in de fiere borst gedrukt had, aan zijn oom, den eersten Sultan van Ngayogyakarta geschonken”.

„Kopèk” is in deze kraton-legende ongetwijfeld eene zinspeling op „karang kopèk”, d.i. een desa, waaraan geen sawahs of andere bouwvelden verbonden zijn, enkel bestaande uit woonerven met bijbehorende tuinen of plantsoenen, en dit is wel een teekenachtige aanduiding van het oude Demak, ingeschrompeld als het was in den tijd van diep verval. „Pèk-en” heeft in dit verband stellig ook ten doel dat Demak te schilderen als een „peken”, een markt, te weten voor prauwen van den Overwal, welke hier zich van padi kwamen voor-

zien, afkomstig van de immense sawahvlakte van Demak, die, wanneer overstromingen het gewas niet vernielen of droogte den oogst niet doet mislukken, overvloedig rijst oplevert. En „mengko pèk-en” verraaft, dat men mede te denken heeft aan een „beheerder” van die „markt-desa”, een „mangkoe peken” of marktmeester, een Tonda. Is het ook niet teekenachtig, dat een andere term voor zulk een „karang-kopèk” desa is geweest „demak idjo”?¹⁾

De traditie, dat Demak de moderne naam is geweest voor het Amarta van mythisch Java, wordt voldoende bevestigd door de mededeeling, dat naast de laatste rustplaatsen der sultansfamilie te Demak achter de moskee ook gewezen wordt het graf van Amarta's laatsten Hindoeïstischen koning: „koeboernja Ratoe Ngamarto, nama Darmakoesoemo, doeloe waktue masih memegang Ratoe di Ngamarto dia maksih boedho, tapi waktue sédanja di Demak, soedah berigama Islam”.

De legende omtrent dien koning werd door Knebel tweemaal verteld (TBG. 39, blz. 118 en 46, blz. 365): het is die omtrent het zalig uiteinde van Praboe Joedistira of Koenta-déwa, die stierf als Sech Djamboe-karang, en ter ruste is gelegd op den Goenoeng Lawèt in het district van Tjahjana van Banjoemas, een „makam”-desa. Na den strijd tusschen de Korawa's en Pandawa's had die heilige koning al zijn bloedverwanten overleefd, alleen hij kon maar geen geest worden, de verlossing door den dood deelachtig worden, want hij was in het bezit van het heilig boek Kalimasada, — hij droeg dat voortdurend op het hoofd, verborgen in zijn haarwring. Zoo zwierf hij rond door bosschen en ravijnen om den weg des doods op te sporen, — een koning uit de „djaman poerwa”, een hooge en breede gestalte, schrikwekkend beeld voor de menschen van het tijdvak der moslimsche Wali's, hoofdhaar en nagels bovenmatig lang. Zoo beoefende deze „Boedhist” de verzinking in het niet der vergetelheid „tapa lali”, neergehurkt onder een grooten boom op den top van een berg, omgroeid door slingerplanten, zijne formulieren prevelend.

Ontdekt werd hij door Soenan Kalidjaga, overwonnen in het tooveren van wonderen, zijn „digdaja” bleef beneden de macht van Soenan Kalidjaga, en zich onderwerpend aan zijn overwinnaar, nam

¹⁾ Vgl. het rapport van Resident Valck over de zgn. „huistax” in Bagelen tijdens het Javaansche vorstenbestuur vóór 1830 (Java-Oorlog VI blz. 397). „Idjo” is wellicht een zinspeling op den Boeta Idjo van Malajoe, het Maanland.

de Hindoeïstische koning-kluizenaar diens lessen aan en ging geheiligd den dood in als Sèh Djamboekarang ¹⁾).

In de kraton-legende wijst het afgeven van de „kris” op strijd; in de Banjoemasche legende doelt „digdaja” wel niet alleen op „overwinningen” des geestes, en het Javaansche woord „demak” beteekent „iets met de handen of klauwen grijpen”, — het is dan ook m.i. niet vreedzaam toegegaan bij het moslim worden van die havenstad van het heidensche Midden-Java.

Soenan Kalidjaga — zegt de Djokjasche kraton-traditie — was de Wali van Demak. M.a.w. hij is dezelfde als Raden Patah, de adipati van Bintara, sultan Akbar I van Demak. Tot onze verbazing vinden wij zoo iets heel ter loops, maar dan verwonderen we ons niet heel lang. Wanneer te Demak de groote moskee zal worden opgericht, is Soenan Kalidjaga het, die, afwezig naar Pamantingan, wat laat is met zijn bijdrage, maar dan ijlings uit spaanders — men lette op de fraaie beeldspraak —, saamgebonden met tali doek — den pilaar toover, die de ontbrekende „saka goeroe” zal zijn, — men wijst hem u nog te Demak. Hij is het, die, wanneer de moskee wat waggelt en de „kèblat” niet overeenstemt met de richting van Mekka, dit euvel ook al weder door een wonder herstelt. Op hem, weggedoken onder de bedoeg — deze groote trom roept op tot het gebed, ja, maar ook ten heiligen oorlog — valt neder op wonderbaarlijke wijze in schapenvel gewik-

¹⁾ Vgl. het schoone tafereel uit de Serat Mènak, dat de Ir. Van Leeuwen mededeelde (Kol. Tijdschr. 1923, blz. 608): „De onsterfelijkheid, welke Yoedhistira beloofd was, was niet anders dan de straf voor den leugen, die hij eens had gezegd en die den dood van Drona had veroorzaakt. Tot het laatste toe zou hij worden beproefd op zijn Waarheidsliefde, de deugd, die voor den Indiër het hoogst en het heiligst is, en de laatste beproeving komt tot hem in den vorm van een hond. Daar staat dan de bloem van Waarheid eindelijk voor de Hemelpoort. Al zijn broeders zijn gestorven, zijn vrienden, magen en verwanten, zijn trouwe dienaren, allen zijn heengegaan en verlost van dit bestaan. Alleen een hond is nog aan zijne zijde. De Goden treden hem tegemoet en nooden Yoedhistira ten Hemel in te gaan, maar dan moet de hond achterblijven. Dat kan Y. nu niet meer. Dit wezen, al is het een onrein dier, heeft hem liefde geschonken en zijn bescherming gezocht. Zoolang nog één wezen op aarde dat vraagt, kan en wil Yoedhistira zich niet onttrekken aan den plicht om die bescherming te geven. Het is Dharma, het is Waarheid.

„En dan transformeert de Hond zich en stralend in Godengestalte staat daar voor den nu standvastigen zoon, die het geluk van den Hemel verzaakt voor den plicht zelfs een onrein wezen te helpen, de God der Waarheid zelf, en verlost Yoedhistira van het aardsche lijf en voert hem in den Hemel.”

Die trouwe hond, de onreine metgezel, is mij het beeld van de Kalang's, 's vorsten altijd trouwe dienaren, het eigen volk van Java's vorsten, afstammelingen van de als krijgsgevangenen overgeplante Maleiers-Bataks.

keld het bidkleedje en de „salèndang” van den Profeet, wanneer dit eerst nog eens omhoog is geworpen, want Soenan Bonang kibbelde om het bezit — welk een merkwaardige aanwijzing! Uit dat schapenvel¹⁾ naait onze heilige man het wambuis Kjahi Goendil of Ontakoesoema, dat was het krijgsgewaad der vroegere vorsten van Java, het is het nog van de „tamtama”, ’s vorsten lijfwacht (oe-tam-a oetama), de „badjoe wadjikan”, d.i. van een „Adji Kan-wa” of Djawa-ka-n. Dat buis, bestemd voor den „bekel van Java”, zegt Djaja Soebrata (blz. 137), vraagt Soenan Ngoedoeng — lezen wij — aan Soenan Kalidjaga te leen, wanneer overeenkomstig zijn aandrang in overeenstemming met Soenan Bonang het los gaat tegen Madjapahit; het strekt hem ten verderve, hij wordt doodelijk getroffen, het heilig erfstuk-wambuis keert bebloed terug en nu verwittigt Soenan Kalidjaga de weduwe van Soenan Ngoedoeng, dat haar man is omgekomen in den heiligen krijg, het lijk wordt gevoerd naar Demak. Dat is de Pangeran van Demak, dien Mendez Pinto in 1546 vóór Sidakari zag vermoorden, wiens lijk op primitieve wijze gebalsemd naar Demak werd overgebracht, — Raden Patah, Soenan Kalidjaga, Soenan Ngoedoeng, drie verschijningsvormen van denzelfden persoon; Japara, Koedoes en Demak zijn in hem vereenigd. Deze aanval op Madjapahit in 1546 komt — een beetje anders voorgesteld, dat moet toch wel, om de eer van Demak te redden — mede voor in de Sadjarah Banten. In Zang XVIII is het de vorst van Madjapahit, die komt aanrukken en dat nog wel op een tijdstip, dat men in Demak het feest viert van het huwelijk van des sultans dochter met den jongen Hasanoeddin. Erkend wordt dat een wali sneuvelde —

¹⁾ Over zulk een „schaap” lezen wij in de legende van Soenan Tembajat (BKI. 55, blz. 441): toen deze gewezen boepati van Samarang naar het binnenland was gezonden en op wonderbaarlijke wijze te Tambajat was beland, kwam hij in de leer bij Soenen Lèpèn, den veroveraar en lateren Panembahan van Demak. „Gedurende het onderwijs, zag Soenan Lèpèn, dat de bok er altijd bij tegenwoordig was. Hij zeide tot zijn leerling: dit arme dier is geenszins een bok, maar een man”, — waarop de onttoovering volgde. Hij betoonde groot berouw over zijn wandaden, werd door S. L. aangenomen, die hem den naam gaf van Sech Domba. Dat beteekent — staat er — groot, inzonderheid van schapen gesproken”.

Maar: — wordt „dom-ba” bij omzetting niet „ba-doem” en is dat niet „ém-ba Mak-doem”, het beeld van een „geestelijke”, i.c. dien van Tembajat? dienen schapen niet als slachtoffer, m.a.w. is daarin niet een zinspeling op het vallen als slachtoffer in den heiligen strijd tegen de ongeloovigen, óók in het geval van Soenan Kalidjaga — alias den Pangeran van Demak?

En de „salèndang”? — dat woord lijkt te moeten worden verlengd tot „sala-h k-éndang” d.i. den ten onrechte verbannene, want Raden Patah was als het ware door Madjapahit uit het rijk gebannen.

Molana Rahmat. Wel is waar niets van den Sultan van Demak, en mede blijft Soenan Goenoeng Djati op den achtergrond ¹⁾, het feit van een oorlog met Madjapahit blijft evenwel.

Gaan wij in die Sadjarah nu eens terug tot Zang X, waar de stichting van Demak en de val van Madjapahit in andere lezing wordt behandeld.

De hoofdpersonen bij die geschiedenis zijn geweest de twee Palembangse radens, die elders bekend staan als Raden Patah en Raden Hoesèn. Beiden gingen te Soerabaja in de leer bij Soenan Ngampel. „De jongste trad vervolgens in dienst bij den vorst van Madjapahit en werd aangesteld tot „tanda” van „Teroeng”. Dan volgt na het in raadselen verteld verhaal der stichting van Demak een niet minder duister verhaal. Op het bericht dat Bintara een stad was geworden, berichtte Lemboe Sora(-baja, want uit berichten van elders komt voor den dag dat hij de Wali van Ampel is geweest), dit aan den koning van Madjapahit. Raden Oesèn werd ontbonden en kreeg van den vorst eene aanstelling tot tanda van Bintara”. Madjapahit valt. Des konings „zoon Lemboe Peteng werd door Tanda Bintara als kind aangenomen... Tanda Teroeng bood (de stad Madjapahit) aan Ki Gedé

¹⁾ Betreffende Soesoehoenan Goenoeng Djati het volgende. Uit Pinto's verhaal blijkt dat de Ratoe van Soenda heette „Ta-ga-ril”, dat is een m.i. door druk- of schrijffouten verminkt „Sa-ra-jil”, dat is „Bani-srail”, zooals het land der moeder van dien wali wordt genoemd. Uit Bantam verzeilde hij naar Japara om tegen Blambangan mee op te trekken, want hij was de „schoonbroeder” van den Pangeran van Demak, die later werd vermoord. Die Tagaril-Bani Srail was m.i. dezelfde als de „Fa-le-ta-han, die den koning van Japara, d.i. Raden Patah, vóór deze zich Pangeran van Demak noemde, had bekeerd en diens zuster tot vrouw had ontvangen. Fa-le-ta-han is m.i. (ik zie hier het artikel van Dr. H. Djajadiningrat in TBG. 73 blz. 401 niet over het hoofd), de „fa-(n)e(m)-(b)ahan” of panembahan, in de babads Sech Malajoe, de vrome man, die Soenan Kalidjaga bekeerde. En diezelfde „wali” is het geweest, die met behulp van Demak's krijgsvolk omstreeks 1525 Soenda Klapa heeft veroverd. Zijn zoon was de in 1546 27-jarige Hasanoeddin, die in de Sadjarah Banten gaarne op den voorgrond wordt gesteld, immers diens vader was de „wali” tevens regeerder van Cheribon.

Welke parten lees-, schrijf- en drukfouten kunnen spelen, bemerken wij bijv. bij De Jonge, VII, blz. 165, waar staat „Cahoen”, terwijl men leze: „T-ahoen Ba”, en De Jonge, VI, blz. 184, die „Radin Canna Rapsa” gaf, waar het Daghregister aan de hand doet „Tanna Raxa”, vermoedelijk Tanoe Raksa. Werd hier in het oud-Holl. schrift met de eigenaardige letter T een vergissing gemaakt, dan hebben wij vermoedelijk geen ongelijk, wanneer wij in de lijst der Bantamsche vorsten, in welke Hasanoeddin's vrouw Pangeran Ratoe” eene dochter wordt genoemd van den vorst van Demak, Arja Trenggana, zoon van Arja Soemansang, zoon van Copo te Moechoel” (Dr. Hoesein Djajadiningrat, Crit. Besch. blz. 81), i.p.v. Copo lezen Topo (tapa). Dit „Moechoel” is m.i. „Moegal” in Malajoe-Tjin.

Palembang aan. Deze weigerde echter en wilde liever naar Teroeng meegaan. Tanda Teroeng verzocht hem dan Demak te nemen...". Dat is m.i. opzettelijk duister gemaakt om niet scherp te kunnen nagaan, wat komt te staan op het boekje van Raden Patah, tanda van Bintara-Demak, en Raden Oesèn, tanda van Troeng-Soerabaja.

8. *Tanda-Dipati Oenoës.*

Wat was zulk een „tanda”? Het Jav. Wbk. zegt: „marktmeester, beambte die vroeger de marktgelden hief en de goederen, waarvan het marktgeld betaald was, merkte of stempelde". Tanda in de eerste beteekenis aequivaleert aan „merk, teeken, zichtbaar bewijs, sein", maar ook aan „een stukje (van een vrucht) tot proef". Tonda-mantri en petjat-tonda — vervolgt het Wbk. — waren vroegere benamingen van twee rangen van hoofden van de marktmeesters. In de Wadoe Adji (VBG. 51, 4e stuk, blz. 195) wordt die titel volksetymologisch afgeleid van „petjat" en „onda", het op-halen van het scheepsladdertje, m.a.w. het hoofd dat de zee-tollen inde, na betaling waarvan het schip werd toegelaten ten handel, dan wel kon wegvaren, „de machthebber over de riviermondingen, de zee enz.". Patya-tanda werd daarbij verklaard als het hoofd van de tolpoorten te land, belast met het gezag van den handel op de markten. Dat een „tanda" een voor-naam hoofd was, blijkt o.a. uit een bericht omtrent Soemenep in 1707, waar na de ombrenging van den regent het bestuur over het gebied werd opgedragen aan „de vier papatties of tweede regenten, met namen Tanda Wira mantri, Maas Sewanegara, de ingabeys Marta Joeda en Singandaka" (BKI. 72, blz. 587). Bij Raffles (I, blz. 349) vindt men vermeld onder de „soldiers... employed in guarding the country from the approach of an enemy... Pechat tanda, Tamping, or Ulubalang". Tamping is een oude benaming voor goenoeng, met de politie ten platten lande bekleed bestuurshoofd; petjat-tanda was blijkbaar de titel van den hoogste hunner, tevens aanvoerder van het te wapen geroepen volk.

Wordt in de Sadjarah Banten de zooeven besproken zoon van den Adipati van Palembang tijdens Madjapahit Raden Oesèn genoemd „tanda", gewoonlijk wordt hij aangeduid als „petjat-tonda". De traditie (Mühlenfeld in Oudh. Verslag 1921, blz. 35 uit een HS. van Hageman) noemt de in het Loemadjangsche bij de rivier Bondo-joeda gelegen bouwval van Koeta Renon de grafstede van Petjah Tondo, den Adipati van Teroeng, den vroegeren Raden Koesen van Palembang, den lateren aanvoerder bij de verdediging van Madjapahit tegen

het opgerukte Mohammedaansche Demak. Dat daar inderdaad het graf van dien Raden Koesen zou liggen, lijkt mij niet meer dan een gerucht; dat echter Loemadjang als havenstad in Blambangan heeft geressorteed onder dezen Petjat tanda van Troeng, schijnt te mogen worden aangenomen. En dat de „petjat-tanda” van Troeng geen andere is geweest dan de „pantja-tanda” aldaar, maak ik op uit het feit, dat reeds Kawi-Oorkonde No. 4 gewaagt van een „patjatanda hi *terung*” (Poerbatjaraka in B.K.I. 80, blz. 282). Een petjat tonda van Loemadjang vindt men genoemd in de Adji Saka (blz. 206). Wanneer de kraton van Djenggala is overgebracht naar Galoeh, zendt koning Bandjaran Sari een gezant naar Kloengkoeng, dat Balambangan onder zich heeft, ter overbrenging van een brief, waarbij de koning van Bali met zijne regenten van den Oosthoek gesommeerd wordt bij hem te „séba”. Te Kloengkoeng leest op bevel van zijn vorst de Petjat tonda dien brief voor, welke de woede der vergaderde grooten opwekt. Bij den strijd, die dan volgt, wordt onder de Balische helden der hoofden van den Oosthoek als „geduchte vechter” genoemd Petjat-tonda Dipati ing Loemadjang kalijan Singa Lodra tiang ing Bali, Matjan Poera sarta Singa-barong...” enz.

Een „pantja-tanda” was dus een groot heer, hoofd van „tanda's” of landschapshoofden. In 1677 berichtte Speelman (De Jonge VII, blz. 175), dat de jonge Soesoehoenan over de noorderstranden twee groot-gouverneurs had aangesteld: voor die bewesten de Kali Tedoenan, d.i. de rivier Sérang bij Welahan-Koedoes op de grens met Demak, den Adipati van Tegal Marta-laja, wiens ressort zich uitstreckte tot de rivier van Pamanoekan, — beoosten evengenoemde scheidings-rivier den Adipati Marta-Poera over de havens tot en met Blambangan. Deze „Groot-Gouverneur der zeehavens” was hoofdregent over Koedoes, Pati, Joewana en Grobogan. Uit Speelman's memorie betreffende Samarang (De Jonge VII, blz. 203) weten wij, dat de regenten het „sabandar”-schap in hun havens verpachtten; de zee-tollen werden geïnd door deze „sabandar's”, de regent ontving jaarlijks een vast bedrag, en daarvan hadden zij een deel aan den Soesoehoenan af te dragen, „blyvende de rest haer emolumenten, waaruyt dan mosten vervallen de schenckagies, die zy ten hove hadden te doen, om staande te blyven en geen visite subject te wezen”. Deze Groot-Gouverneurs der westelijke en oostelijke zeehavens zijn m.i. dezelfde functionarissen, welke Rijcklof van Goens in zijne „Reysbeschrijving” (B.K.I. 4, blz. 318) noemde „Commissarissen ten Hove”, twee in getale, „die, by myn jonghste aanweesen, Wiera ende Wiera

d'Jaya genaemt waeren, van den Sousouhouan over alle de Noorder-Provintiën gestelt".

In 1677 was van de twee Groot-Gouverneurs der noorderstranden de vertrouwdste die van de Oosterstranden, voorheen geheeten Kjahi Wangsa Dipa, dien de jonge Soesochoenan noemde (BKI. 91, blz. 99) „vader Adepatty Martapoura, gouverneur op Japara".

Indien wij tijdens Mataram vinden de instelling van twee Groot-Gouverneurs der stranden, waarvan één over de westelijke, en de andere over de oostelijke havens, niet alleen belast met het innen der zeetollen, maar tevens, zooals de Soesochoenan het uitdrukte „twee aansienlijke capiteynen ofte gouverneurs, om deselve als myne gevolmagtigden behoorlijk te regeren...", worden wij dan niet herinnerd aan de „petjat-tanda's" Raden Oesèn te Troeng en Raden Patah te Bintara-Demak? En wanneer wij dan verder uit de „karang kopèk"-legende ons herinneren, dat Bintara-Demak was onttrokken aan den Praboe van Ngamarto, blijkbaar met wapengeweld, — worden wij dan niet tevens herinnerd aan den Dipati Oenoës van A.D. 1513, van wien Barros heeft geschreven (BKI. 50, blz. 134) dat „onder eenige Mooren van het eigen geslacht der Javanen (omdat door de leer der Maleiers veel Javanen zich hadden bekeerd), ten tijde dat (de Portugeezen) Malaka namen, de voornaamste heer van de stad Japara een was, die heette Pati Oenoës: dewelke later zich koning van Soenda maakte...", op welke zinsnede aanstonds volgt, dat die Pati Oenoës „een machtig en invloedrijk heer was, en bij wijze van zeeschuimer zich heer des lands had gemaakt".

Vatten wij „oenoës" niet op als naam, zooals Rouffaer deed, toen hij dacht aan het Arabische „Joenoës", dan bemerken wij, dat „oenoës" beteekent „uittrekken" en „belasting heffen in natura", „tol-geld", — m.a.w. Dipati Oenoës was de Pantja-tanda der westelijke havens van Madjapahit, gelijk zijn halfbroeder het was over de oostelijke in Balambangan, hij is geen andere dan de Raden Patah, tanda van Bintara, der Sadjarah Banten enz.¹⁾

¹⁾ In zijn artikel „Het tijdperk van Godsdienstovergang" handelde Rouffaer BKI. 50, blz. 127 over den naam van den vorst van Madjapahit omstreeks 1516. Hij vermeldt de spellingen „Pade vdora", Pateudra" en verder „paten dara" en „palendara", en leest daaruit Dipati Oedara. Indien dat juist zou zijn, mogen wij denken aan een „Ma-oedara", d.i. een bevelhebber over dusdanig heetende „pradjoerit maoedara". Ik lees echter, vooral uit „Palendara", N-alen-dara, ten rechte „Narèndra", d.i. vorst.

Mendez Pinto vertelt, dat toen het voor „Hicanduree" = Sido kari afgeslagen leger naar Demak was teruggekeerd, daar een oproer ontstond onder het

Rouffaer vermoedde, dat de Dipati Oenoës, die zich beroemd maakte onder zijn tijdgenooten door een vermetelen scheepsaanslag op Portugeesch Malaka, is geweest de Pangeran Sabrang-lor der babads, van wien Raffles opteekende: „who succeeded his father in 1409, after a reign of less than two years, died of an inflammation of the lungs, and was succeeded in 1412, by his brother, named Pangeran Tranggana, the third Sultan of Demak”: was — vroeg Rouffaer (blz. 142) die longontsteking niet een „krissteek”? Het was — meen ik — de steek, dien in 1546 de zoon van den regent van Soerabaja toebreacht aan de Keizer van Demak, — zoo iets kan een babad-dichter niet ronduit zeggen, hij verbergt het achter een mystificatie en persoonsverdubbeling. En wat de verovering van Soenda betreft: zelf heeft Dipati Oenoës dat niet gedaan, hij moet echter de pangeran van Demak zijn geweest, die het krijgsvolk zond, dat mede hielp bij de verovering van Pakoewan-Padjadjaran, welke op den naam van Hasanoeddin is gesteld (t.a.p. blz. 35, Zang 20). In de babads heeft Dipati Oenoës, alias Raden Patah, tot „alter ego” Soenan Kali-djaga, „djaga-kali” als hij was te Japara, immers Groot-Gouverneur, bewaker van de riviermondingen tegen vijandelijke invallen, en deze is het ook geweest, die zich geworpen heeft op het afgeleefde Demak, een arm land, levende van eenigen padihandel op Sumatra's noordkust. Djaka Said's wonderbaarlijke tocht over zee, zijne ontmoeting met Soenan Bonang, zijn „tapa” op Poelo Oepih ingevolge lastgeving van Molana Sèh of Ki-dara-poetih, zijn terugkomst op Java en de verdeeling van de „semongka”, — het is gestyleerd en wangsalan-taal.

scheeps- en landvolk, dat het lange wachten moede was, toen de met de aanwijzing van den nieuwen koning belaste acht kiesheeren — vgl. de traditioneele 8 wali's — niet tot overeenstemming konden komen. Hij noemt dien te kiezen vorst „Raterra Vendan”, dat is m.i. Batara Wandan, de aanduiding van den toen optredenden Tranggana, een „wandan” van afkomst. „Le Roy de Panaruca, Prince de Balambuan, et Admiral de la mer de cet empire” (d.i. Djaka Tingkir als afstammeling van Andajaningrat, die o.a. Blambangan en Bali heroverde) liet tot herstel van de orde en veiligheid 80 belhamels ophangen. Die strafoefening wekte toen zoo de woede op van „Quay Ansedaa” (lees „Kéjan-rakryan” Sedahan) Pate ou Duc de Cherbon, qui estoit Gouverneur de la ville et grandement en auctorité”, dat die 40 man van den Admiraal liet dooden. Verbitterd ging diens volk 's nachts aan wal, tastte „sans que le Panaruca fust assez puissant pour l'empêcher, quelque peine qu'il apportast”, den dalem van dien stadsvoogd aan en vermoordde hem. Die gedooide Cheribonner is mij de met een Demaksche poetri verloofde Pangeran van Cheribon, bijgenaamd „Séda ing laoetan” — omgekomen ter zee, die begraven ligt te Moendoe (vgl. het Geslachtsregister bij De Jonge, XI, blz. 181).

9. *Geheimtaal in de Sadjarah Banten.*

Hebben wij ons daarover te verbazen? Dat eenerzijds piëteit en anderzijds vrees voor ongenade bij den vorst de poedjongga's bewogen heeft in hun dichtstukken te verheimelijken, wat niet iedereen ronduit mocht uitspreken, lichtte ik vroeger reeds toe. Mede merkte ik op, dat soms de dichter waarschuwt: „sandi”, „dasanama”, „pralambang”, „pasemon” enz. staan niet voor niets hier en daar in den tekst. Letten wij voorts nog op het volgende.

Met betrekking tot de Sadjarah Banten schreef Dr. Hoesein Djaningrat (blz. 7): „deze kroniek is opgesteld in den vorm van een verhaal, dat Sandimaja doet aan Sandi-sastra. Aan het eigenlijke geschiedverhaal (blz. 11) gaat eene inleiding vooraf, waarin we ingelicht worden omtrent Sandimaja's verwanten en kennissen, en de aanleiding tot het doen zijner mededeelingen. Of die personen werkelijk bestaan hebben dan wel de heele inleiding slechts eene fictie van den schrijver is, is niet na te gaan. Wel is het gemakkelijk te zien, dat de schrijver de meeste der namen dier personen niet uit zijn duim gezogen heeft, maar gehaald uit... een leerboek over Oud-javaansche klankleer.

„Allereerst de namen der hoofdpersonen. Het woord sandisastra is een synoniem van sandisoetra, en dit — of ook wel sandisastra — is vaak de titel van zulke leerboeken, eigenlijk beteekenende „handboek voor de klankverbindingen”. Sandimaja wordt in de kroniek ook genoemd Sandirasmi en Sandikirana. Die woorden zijn aan elkaar synoniem, daar immers maja, rasmi, en kirana tot op eene zekere hoogte hetzelfde beduiden nl. glans. Sandikirana nu is de naam van eene bepaalde schrijfwijze... (De) wonderlijke manier van schrijven (bij sandikirana) schijnt een soort van geheim schrift te zijn... Namen van bijpersonen uit de inleiding zijn o.a. Ekamantra, Dwimantra, Trimantra, Tjatoermantra, Tataparoenggoe, Repa, Wargasastra. Louter grammatische termen... (volgt de verklaring dier termen)... Van andere namen kon ik de herkomst niet opsporen. Zoodanig zijn b.v. Lasmaja, — de naam van Sandimaja's vrouw —, Dangdangkaronpang, Margaloejoe. Wellicht zijn het slechts door den schrijver gefantaseerde namen...”.

(Zang I). Ten huize van Sandimaja; zijn vrouw, Lismaja (of Lasmaja), met hare emban (min) Bok Soedimampir. Sandimaja komt bij haar. Hij geeft haar wijze lessen. Zij begrijpt niets van hem: ze voelt zich van geen schuld bewust, dat ze die wijze vermaningen moet

krijgen. Sandimaja laat daarop zijn broeders en verwanten, Sandisastra, Dangdangkaronpang, Tataparoenggoe, Répa e.a. uitnoodigen bij hem te komen...".

Maar: doelen „sandi-maja” en „sandi-sastra” niet op geheime beeldspraak en geheime taal? Is Kèn Déwi Lis (of Las-) maja niet dichterlijke taal voor „wilis-” d.i. „idjo-maja”, geheime taal, welke door de woorden heen schemert, en voor „... wilas-a” d.i. spelende aardigheid? Is de emban Ni Bok Soemampir niet eene figuur, waaraan de dichter „tijdelijk opdraagt” iets te zeggen, te doen, zij, die altoos klaar stond om te gaan als het haar bevolen werd, opdrachten met juistheid te verrichten en het humeur van haar „meesteres”, die nog al van schelden hield, te verdragen? Wijzen „eka-, dwi-, enz. mantra niet op woorden met één, twee of meer beteekenissen? In „tata-paroenggoe” ligt het woord voor het „klokkemetaal”, waarvan muziekinstrumenten worden gegoten, en „tata” betekent „regel, ordening”; zinspeelt dat niet op geheimtaal door gelijkenis in klank? Indien men „dandangkaronpang” leest zooals op een andere plaats geschreven wordt „-karompijang” (vs. 30), dan wordt toch opgeroepen de gedachte aan „gerinkkink”, enz.

10. *Soenan Goenoeng Djati's bedevaart.*

In de Sadjarah Banten wordt de islamiseering van Pakoewan geschilderd op de volgende wijze in de inhoudsopgave van Dr. Hoesein Djajadiningrat:

(Z. XVI) ... „Er wordt thans verhaald van een heilige, wiens vader van Jamani en wiens moeder van Banisrail afkomstig was. Uit Mandarsah was hij op Java en wel te Pakoengwati (Cheribon) gekomen om dit land te islamiseeren. Hij had twee kinderen: eene dochter (de oudste), en een zoon, genaamd Molana Hasanoeddin. Met zijn zoon vertrok hij Westwaarts, kwam in Banten Girang en trok verder naar 't Zuiden, naar den berg Poelosari. Daar was eene nederzetting van precies achthonderd adjar's... Aan het hoofd van hen stond Poetjoek Oemoen, welk woord panembahan beteekent... Deze wist, dat hij zijn zetel aan een ander moest inruimen en dat er te Pakoewan geen vorsten meer zouden zijn, doch alleen boepati's... Daarom verdween hij...

„(Z. XVII) Molana Hasanoeddin nu doolde in de bosschen en op Goenoeng Poelosari rond en kwam aan eene verlaten patapan, eene hermitage. Zijn vader, bij hem gekomen, deelde hem mede, dat het de patapan was van Bramana Kadali — of Kandali. Na zijn zoon

onderricht gegeven te hebben in de verschillende takken van de moslimsche wetenschap en hem toevertrouwd te hebben aan twee djin's, Santri geheeten, die door anderen niet gezien konden worden, keerde hij terug naar Pakoengwati. De acht honderd adjar's in ongerustheid door het verdwijnen van hun hoofd, kwamen bij Molana Hasanoeddin en erkenden hem als hun Poetjoek Oemoen, hun heer... Molana Hasanoeddin bleef rondtrekken, deed nu eens tapa op G. Poelosari, dan weer op G. Karang en op G. Lor. Eens stak hij over naar Panahitan en vond in zee eene gong, dien hij meenam. Na zeven jaren zoo doorgebracht te hebben kreeg hij bezoek van zijn vader uit Tjarebon. Met hem ging hij, in zijn kleed gewikkeld en gedragen, ter beevaart naar Mekka. Nadat ze daar het noodige verricht hadden, keerden ze terug en deden onderweg Malangkebo aan. Van den vorst van dat land kreeg Sn. Goenoeng Djati een kris, genaamd Moendarang, die hij aan zijn zoon gaf. Vervolgens ging hij door naar Tjarebon, terwijl zijn zoon in Banten achterbleef.

„Sandisastra vraagt, op welke wijze de reis van Sn. Goenoeng Djati naar Mekka geschiedde. Sandimaja antwoordt, dat hij daarnaar niet had moeten vragen; er is niets overgeleverd, dat de soenan in eene prauw of iets anders ter bedevaart ging; met Allah's genade, die een wali deelachtig is, geschiedt elke reis voorspoedig. Na deze terechtwijzing voor zijne nieuwsgierigheid vraagt Sandisastra maar naar de verdere gebeurtenissen". Enz.

Die wonderbaarlijke reis verbaast ook ons. Raadplegen wij den tekst, dan vinden wij: „Ki Mas, zeide Soenan Goenoeng Djati tegen zijn zoon, „pajo kita loenga, iki waktoené wang hadji", en tot de achterblijvende twee santri's richtte hij de vermaning, het hun gegeven voorbeeld na te volgen: „lah santri, sira karija, atoenggoewa ing kéné, dènnastiti tiroenen sih ana ingsoen satingkah-polahnéka..." en dan volgt in eens: „ing kang binoentel ing rènda haloès. Datan kawarna ing marga, yata sampoen rawoeh kalih rawoeh ing masdjidilkaram, dipoen-wedallaken poetra sri sakèng rèndané, tan anasampoen noelya sami tawap..." enz. Dan bemerken wij, dat Hasanoeddin gewikkeld was in „rènda haloès" — fijn kantwerk — en dat hij daaruit werd bevrijd, toen zijn vader met hem gekomen was in het land, waar de „heilige tempel" stond: dat is Mekka, zegt men, maar — was het wel het Arabische Mekka? Is „rènda haloès" niet vermomde taal, zinspeling op „k-rènda aloès", en wel op „kakarèn krenda-alas aloès", d.w.z. het overblijfsel van het tot de geestenwereld behoorende „krenda"-woud, d.i. „krenda-wa(ha)na", het boschrijk land der Gran-

tha's met hunne tooverletters, welke op de ouderwetsche doodkisten voorkomen? Was het niet dat in Bantam overgebleven deel der oude bewoners, afkomstig uit het geheimzinnige tooverland, waar de geesten der voorvaderen verwijlden, welke het Hasanoeddin zoo lastig hadden gemaakt, dat hij door zijn vader uit die verwickelingen moest worden bevrijd, hetgeen alleen geschieden kon door naar die heilige, thans mohammedaansche stede op te gaan „ter beevaart”?

„Toen Maulana Hasanoeddin in Bantam kwam, zegt de Bantamsche traditie (Hand. Eerste Java-congres, blz. 319), vond hij een groot rijk, waar Poetjoek Oemoen den scepter zwaaide in de hoofdstad Pasir Batang”. Hasanoeddin's vader, „Faletahan” in de Portugeesche bron, was geboortig uit Pasej op Sumatra, de naam van dat land wordt in de babads ook gespeld Pasir — het oude Tjempa (Crit. Besch., blz. 255) —, en het was m.i. naar dat heilige land, dat Soenan Goenoeng Djati opging om zijn zoon uit de moeilijkheden te bevrijden, welke hij te Bantam ondervond van de oude bevolking. „Zeven jaren” — zegt de Sadjarah Banten — had Hasanoeddin rondgezworven, en wij vernemen uit den tekst mede, dat hij zich bij de „verlaten hermitage” had bezig gehouden met arèn - tappen en uit het sap suiker te bereiden — karjané remen mahat, wangoen gendis djeng Molana-; dit winnen van arèn-suiker is (vgl. den legendarischen titel „toenggoel ametoeng”, welke beteekent „toenggoe goela ametoe wong”), beeldspraak voor ten oorlog uittrekkende boschvolkeren, en wij begrijpen, dat de jonge mohammedaansche wali Bantam niet alleen door „prediken” bemachtigd heeft, doch mede door krijgvoering. De lastige „rènda haloës”, voluit „kakarèn krenda-alas aloes” waren afkomstig van Krenda-alas (krenda-wa-(ha)-na) op Noord-Sumatra, — in dat „kr-enda alas” herkent men het geheimzinnige „An-de-las” of „In-da-loes”, dat in de oude Maleische verhalen een rol speelt.

In dat toenmaals tot Pasej behorende, geheimzinnige land der oude Tamils bevond zich de heilige tempel, waaromheen Soenan Goenoeng Djati en zijn zoon eerbiedig een omgang maakten; die „masdjidil-karam” zal geweest zijn een „masdjid il(a) kram-as” versta: koedjamas, een overoud heiligdom van Kodja's, kundige goud-essaieurs uit Kalingga. En de zwarte steen, „hadjaroe-l-aswad” welken onze wali's kusten, was de zwarte steenen zetel -watoe koemlasa of watoe gilang - van Aroe, de stad aan de Aroe-baai, waar Nabi Kilir, de Patroon van de Zee (Samodra) woonachtig zou geweest zijn.

Terugkeerende gingen onze wali's aan bij den Radja van Malangkebo. Daarmede moet bedoeld zijn Ma(ha)-langka-bo(dja), ver-

moedelijk het bij Menangkabo gelegen Moewara Takoës, bij de stoepa waarvan staat de „pa-langka”, het zgn. „adat-huis” (TBG. 55 blz. 210), eens een voornaam plaats in het te niet gegane rijkje Kampar. In een brief uit Malaka van 1514 (bij Schurhammer, Die zeitgen. Quellen z. Gesch. Port. Asiëns usw.) wordt gehandeld over „Könige von Siam, Paõ, Amdraguir, Menamcabo, Ciac, Campar (Audelaa Kg.), Pegu, Burneu (Kg. Heide, Bewohner Luçõees), Java (2 heidn. Kge. Sunda und Joaa, Mohammedaner mächtig an Küste), Paçee (Kg. ermordet, jetzt Kg. Sohn Pedir Kgs.), Pedir (Kg. Sohn d. alt Kgs.), Aru (Nina Chata Kg.), Bintam und ihre Länder. ”. Van den koning van Kampar wordt hier als naam geschreven „Audelaa”, is dat niet een foutief geschreven „Andela(s)” en mogen wij niet in die streken zoeken het Krenda-wa(ha)na van Sumatra, dat het moederland is geweest van Krendawana op Java?

De „radja Malangkebo” schonk Soenan Goenoeng Djati de kris „Moendarang”, is dat niet voluit: „samoen-S-oenda-la-rang”, geheimtaal voor het „verboden” Soenda-Langka? Dan begrijpen wij te beter, dat die kris het bewijs is geweest, het symbool van de overgaaf aan Soenan Goenoeng Djati van Bantam, welk land oudtijds deel heeft uitgemaakt van Pasir op Sumatra. Wanneer wij in Sadjarah Banten verderop lezen, dat de koning bij het tot sawah ontgonnen terrein van Sérang zijn dalem Soerasowan bouwde, dan denken we onwillekeurig aan eene zinspeling op het Menangkabausche Soerawasa in Tanah Datar, eens een oude stad, waarbij een inscriptie zich bevindt in Grantha-letters. Volgens Raffles (II 143) zou het bezoek van Soenan Goenoeng Djati en Hasanoëddin den koning van Menancabau hebben gegolden, doch, waar de Sadjarah Banten uitdrukkelijk vermeldt „malangkebo” zal eenig onderscheid wel dienen te worden gemaakt.

Toen op den berg Poelosari het verlaten klooster van de 800 monniken onder hun Poetjoek Oemoen werd aangetroffen — het getal „do-mas” wijst m.i. tevens aan, dat dit z.v.a. een regentschap moet geweest zijn uit den voor-Mataramschen tijd —, kon Soenan Goenoeng Djati zijn zoon vertellen van wie dat oorspronkelijk was geweest. Wist onze Pasejer dat uit traditie? Dat was de „patapan” geweest van Bramana Kadali — of Kandali. In de Manik Maja is Brama Kedali de door Empoe Rama uit „ijzer, staal, vermengd met koper” — wesi wadja pamor tembaga — door bidden voortgebrachte

mensch, die ook een tooversmid werd. Diens zoon was Empoe Ongga Djali en deze was de vader van Empoe Songka-adi, die dezelfde was als de uitvinder der Javaansche letters Adji Saka. Is „ongga djali” niet eene zinspeling op „Awa-k an-djali”, het hoog vereerde Birma, en „brama kedali” op „Berma Ka-n-dali”, welk „Kandali” de naam is van een land dat genoemd wordt in oude Chineesche berichten en op Sumatra wordt gezocht, — blijkbaar in de buurt van Awa-Birma, derhalve ter noordkust van Sumatra gelegen?

Om nog even bij den Bantamschen vulkaan Poelosari te blijven. In Z. XVII van de Sadjarah Banten wordt verhaald, dat toen Molana Hasanoeddin zijn „pakoewon” bouwde, hij den „adjar's” opdroeg om naar hun berg terug te gaan ten einde dezen te bewaken, want indien die onbewoond bleef, zou dat een teeken zijn van Java's ondergang.

Omtrent dezen Poelosari bevat de Manik Maja de volgende legende. Toen de reusachtige berg Djamoer-dipa, welke aan het westelijk einde van de wereld was opgekomen, door de goden met inspanning van alle krachten ten slotte was opgetild en werd overgebracht naar Java, bleef op de plaats zelve slechts een afvallend stukje achter, ter grootte van een „genitri” (een bid-kraal van een rozenkrans), het bergje Tempoera. Vervolgens viel een stuk af, ter grootte van een „kemiri” (K'mèr-kar-i) dat den berg van Tjaringin formeerde en nog een ander stuk, ter grootte van een „ei” dat de hooge berg Waloeloe werd — d.i. „Wa-loe La(w)-oe”, versta „Wali” of „Bali” — „Lawoe”, den grijzen, heiligen berg van Banten-Bali — aan den voet waarvan Padjadjaran was gelegen. Betrekken wij hierbij het verhaal in de Tantoe Pagelaran, waar gehandeld wordt over het karnen van de Melkzee, — een reuzenwerk, gelijk aan het versjouwen van den Djamoer-dipa. Om die „ksir-arnawa” of „tasik-soesoe” te kunnen karnen hadden de goden daarin als karn-stok gebruikt den berg Mandara; „zij draaiden — lezen wij in de vertaling van Dr. Pigeaud — den Mandara-berg, daar kwam hij op 't eiland Java op de westpunt. Daar stond de Mahaméroë, glad en blinkend waren de sporen der goden; daarom heette de Mahaméroë Kailasa-berg, omdat de sporen der goden blonken. Daar ging 't Westen naar beneden, 't Oosten van het eiland naar boven...” enz. Dat laatste luidt in het Javaansch: „tjol andap koelwan, maloehoer wétan ikang noesa Djawa”: — is dat niet woordspeling-beeldspraak voor: „het oosten van Java kwam tot hoogheid, toen in het westen de „Tjol-an” het onderspit hadden gedolven, — de „Tj-olan” van Bantam en van „Djam(-pa) (-M)oer-dipa”, het eiland van Djeumpa-Tjempa-poera, nl. Aroe. Een eiland

bij een heuveltje „Tempoer-a”, waar men van verschillende kanten samenkwam, zoowel voor godsdienstige doeleinden als om „rijst te koopen” — tempoer poera —, wij komen naderhand hierop terug. Poeloe-ening, waar Nabi Gilir verblijf hield, die Soenan Kali-djaga het leven redde, toen deze door een bandjir meegesleept in zee dreigde om te komen, hetzelfde als Poelo Oepih, — neen, niet Malaka, maar wel een heilig eiland, dat in verbinding stond met Amerta-Demak.

Goochelen met woorden zit den poedjongga in het bloed. Omtrent Soenan Goenoeng Djati staat te lezen in eene nota „Oorspronck van de eerste heerschappije ofte de beginselen van de Javaanse regeringen op het eyland Groot Java”, welke omstreeks 1710 schijnt te zijn samengesteld door den Gecommitteerde Hendrik van der Horst (Biang Lala 4 blz. 264 jo. Priangan I Person., blz. 30): „...„En in obsigt van die van Bantam en Sirrebon, dat sy wel geen regte Javaanse afkommelingen van 't mannelijk oir zijn, dog egter ook niet seker te stellen is, dat den zoesochoenang Goenong Djate een Arabier zoude zijn geweest, uyt den geslagte Mahomets, gelijk zij zulks willen hebben, maar wel een Chinees uyt de Landschaap Mogael, grensende aen Arabiën, invoegen ook die Inwoonders Mahometaans zouden weesen, zijnde genaamt geweest Banij Israel, als meede Sji Eeck Noek-alah” (sjech Noer-Allah). Wij releveerden, dat volgens Barros de Wali van Cheribon een Moor is geweest, geboortig uit Pasej, en daarbij past, dat bij diens graf op den Goenoeng Djati begraven liggen niet alleen een „mantoe Sinochoen Toebagoes Pasé” maar ook „sahabat Sinochoen Djati dari Negri Pasé” (vgl. de terreinschets in Not. Bat. Gen. 1920 dl. LVIII bijl. X, blz. 252 vlg.). Wanneer die genoemd wordt „een Chinees uyt het landschap Mogal, dat grensde aan Arabië”, dan begrijpen wij, dat bedoeld wordt in de eerste plaats op het rijk der Voor-Indische Moeghal's, en vervolgens op het land, waar de uit Delhi afkomstige Abbaside, die op Soematra een gastvrij onthaal vond, in 1407 is bijgezet, nl. Pasej (Snouck Hurgronje, Arabië en Oost-Indië, blz. 9). Moeghal werd gemaakt tot Mongoolsch China, immers was dat „Tjin-a” gemakkelijk om te draaien uit „A-tjin”.

Soenan Goenoeng Djati's vader, zegt de Sadjarah Banten, was afkomstig van Jamani; dat lijkt Jèmèn in Arabië, of neemt de dichter een loopje met ons en is: „poenika ingkang rama jamanning negarinipoen” wellicht te ontraadselen in „Rama(ja)-ening” nl. uit het heilige land van Raman of Remen in Pegoe, waarvan deze naam bedriegelijk „maja” was gemaakt. Zijne moeder was uit Banisrail, „saking Medar-sih tedaknja”: ligt in „medar-sih”, het ontplooiën

der liefde, een zinspel op „remen”, houden van, — en is de quasi-Joodsche naam „Ba-ni-sra-il”, niet een tot een raadsel gemaakt, Basra-Nil(a), een stad als Basra aan den Maleischen Nijl van Taroem-a ter noordkust van Sumatra?

11. *De Poetri van Beremin.*

Wat over Soenan Goenoeng Djati's afstamming gezegd wordt in de Sadjarah Banten, wordt onmiddellijk voorafgegaan door het verhaal van de overkomst naar Java van de Poetri Lèran, de dochter van den moslimschen „narpati-pandita” van Beremin, die zou trouwen met den hindoeïstischen Ratoe Madjapahit. „De episode, die nu verteld wordt — lezen we (blz. 30) — is weer niet erg duidelijk en abrupt. Vermoedelijk hebben al die duistere passages hun ontstaan te danken aan de omstandigheid, dat het handschrift, waarop al de bestaande manuscripten teruggaan, onvolledig of zwaar beschadigd was”. Zou inderdaad van de Sadjarah Banten maar één tekst hebben bestaan? Zijn de verschillen soms niet zóó, dat men moeilijk aan verschrijving of verkeerd lezen kan denken? Er is, komt mij voor, niet gedacht aan opzettelijke duisterheid, aan zucht tot verheimelijking uit piëteit, uit beduchtheid om het geheim der wali's te ontsluiëren.

„Er is thans dan — vernemen wij — sprake van den Moslim-vorst van Beremin, die te Oedjoeng Galoeh landde en te Lèran kampeerde. Vermeld worden verder de volgende pandita's, verwant aan elkaar en aan den vorst van Beremin: Djenoelabidin te Zuid-Tandes, Molana Sihin Magfoer, Molana Malik Ibrahim, Molana Gafoer en Molana Sidik Moehamad. De dochter van den vorst van Beremin zou trouwen met den koning van Madjapahit. Eene moeilijkheid baarde hierbij de omstandigheid, dat de Madjapahitsche vorst geen Moslim was. Na eenig beraad besloot de vorst van Beremin naar Madjapahit te gaan. Met de vermelding van zijne aankomst aldaar eindigt deze episode abrupt en wordt er verder verhaald van Soesoehoenan Goenoeng Djati...” enz.

Dat die twee episoden op zoo merkwaardige wijze op elkaar volgen, wijst m.i. op eenig verband, op gelijknamigheid van het land, waarvan de Cheribonsche wali afkomstig was, en dat, waarvan de Poetri van Lèran met haar vader naar Madjapahit overkwam.

De legende van die Poetri is verbonden aan de in Grisseë gelegen desa Lèran, waar het graf van die godvruchtige jonge vrouw nu nog wordt aangewezen. „Men vertoont of vertoonde — schreef Moquette,

die deze quaestie uitvoerig behandelde in een keurige studie, gewijd aan „de oudste Moehammedaansche inscriptie op Java n.m. de grafsteen te Lèran” (Hand. Eerste Java-congres, blz. 391) - op en bij haar graf, twee steenen, de eene met een tjondro-sengkolo bebeiteld, de andere van eene oud-Arabische inscriptie voorzien”. Dat opschrift in letters „van een zeer oud type, ... Karmatisch, een lateren vorm van het meer bekende Koefische schrift”, geeft aan het jaartal (gecorrecteerd in TBG. 65) 475 H., dat overeenkomt met 1082 van de christelijke jaartelling; de tjondra-sengkala „kaja woelan poetri ika” dan wel „poetri roesak nawan woelan” wijzen op 1313 dan wel 1308 der Javaansche en 1391 of 1386 der christelijke jaartelling.

Moquette toonde duidelijk aan, dat onmogelijk de oudste inscriptie, welke gewaagt van eene jonge Moehammedaansche vrouw Fatimah, „celle qui a tâché d'éviter le péché”, in 1082 A.D. kan slaan op de legende der Poetri, die volgens de tjondra-sengkala in 1391 zou zijn overleden, — het komt me voor, dat wij hebben te denken aan twee overeenkomstige gebeurtenissen, die hebben plaats gegrepen met een verschil van drie eeuwen, doch in de volksoverlevering zijn samengesmolten. Zij spreekt van eene Poetri Dèwi Soewari, dochter van den vorst van Tjermèn, elders Tjermé, Beremin of Gedah, en tot dusver is in het duister gebleven, waar dat land lag. Zeer opmerkelijk acht ik, hetgeen Moquette „volledigheidshalve” ontleende aan Hageman's Handleiding tot de kennis der Geschiedenis van Java, waarin gezegd wordt (dl. I, blz. 23), dat „de eerste Arabieren, w.o. Malik Ibrahim in 1382 op Java kwamen, en dat in 1399 een Vorst van *een der eilandjes, op de Oostkust van Sumatra, Tjermé* genaamd, eveneens met zijn dochter Poetri Dèwi Swari te Gersik aankwam... terwijl na haar dood die dochter te Lèran werd begraven...”, Beremin naast Tjeremin wijst m.i. op „Berm(-atjérem-)”, te ontwikkelen in „Berm-a Atjé Remen-tjermin” d.i. het spiegelbeeld van het in Atjé gelegen Birmaansch-Pegoesche eilandje van Dèwi Soe-wari-h, het moederland van de poetri, die geleek op de schoone Maan, een evenbeeld van de „widadari Nawang-Woelan”, wier legende, overgenomen uit andere literatuur, is geweven in de babad van Java. Het moet geweest zijn hetzelfde Poeloe Ening, waar Soenan Kali-djaga het leven werd gered ¹⁾ door den Patroon der Zee Nabi Kilir, het heilige eilandje des heils (TBG. 39, blz. 123; (w)ening aequivaleert aan

1) M.i. herinnering aan de vlucht van Dipati Oenoes, toen zijn aanval op Malaka was afgeslagen door de Portugeezen.

het kawi „mrta”-amrta, — d.i. zalig makend), hetzelfde als het eilandje Poeloe Oepih van Ki-dara-poetih, den mohammedaanschen leermeester van Soenan Kalidjaga-Raden Patah, diens „goeroe” Sèh Malaja, anders gezegd Soesoehoenan Goenoeng Djati, den Wali van Tjarebon.

Dat eiland van oorsprong is hetgeen de episode van den Vorst van Beremin, gemeen heeft met de daaropvolgende geschiedenis van Soenan Goenoeng Djati.

12. *Hadji Mansoer en Kéjan Santang.*

Bantam is een oud land. Wij zagen dat in de legende van den heiligen berg Kélasa-Poelosari. Men vindt het bevestigd door het Kalang-verhaal van Dèwi Artati, het schoone weefstertje, wier „op palen” staande woning, door de goden voor haar prachtig gebouwd, heeft gestaan aan den voet van den vulkaan Karang. Haar legende is vastgelegd aan het meer Dano, dat aan den noordwestelijken voet van dien berg ligt. Het verhaal omtrent den oorsprong der Kalangs — deelde Prof. Snouck Hurgronje mede — „geniet in weinig gewijzigden vorm populariteit in Banten”, waar het „bij gebreke van Kalangs op de... Hollanders wordt toegepast”; de heer H. Djajadiningrat schreef, dat hem zoo iets niet bekend was, daarentegen vertelde hij de in Banten bij ouden van dagen nog in het geheugen zijnde geschiedenis van de lotgevallen van Baron Soekmoel of de afkomst der Hollanders, welke mede voorkomt in den vroeger reeds behandelde Javaanschen roman van Baron Sakèndèr: de daarin geschilderde „Olandara” moeten geweest zijn Tay-oela(n)dara, rondzwervende groote kooplieden — regeerders van Koromandelsch-Maleische afkomst, in wie de voorzaten der Nederlandsche V. O. I. C. worden gezien.

Een ander merkwaardig verhaal is de geschiedenis van Hadji Mansoer. Jaarlijks trekken honderden Bantammers, mannen en vrouwen, na afloop van de Vastenmaand, naar de in Pandeglang gelegen desa Tjikadoeëun, ten einde daar het graf van dien heilige te bezoeken en een reinigingsbad te nemen in de bij Boelakan Tjimanoeck zich bevindende bron-badvijver.

Wie is die heilige? Volgens een bericht uit Pandeglang heette Kjahi Tjikadoe-eun eigenlijk Moehamad Saleh en was hij een zoon van Raden Patah, Sultan van Demak doch tevens de schoonvader van Molana Hasanoeddin. Met dezen zou hij naar Mekka gegaan zijn

en daar zijn naam „Mansoer” hebben gekregen; zijn terugkeer vond plaats op wonderbaarlijke wijze: te Mekka ging hij den put met het Zemzem-water binnen en kwam te voorschijn bij de Boelakan Tjima-noek uit de bron, waar thans door de vromen het reinigingsbad wordt genomen. „Itoe tempat mandi — luidt de toelichting — seperti pangèmpang, lébar kira-kira 3 Roe pesegi, di tengah-tengah ada batoe besar, kaloe orang mandi silem koelilingi itoe batoe, siapa jang bisa koelilingi dengan besilam didalem aèr 7 poeteran, dibilang: apa jang dimaksoed diblakang, bisa berhasil”. M.a.w. gelukt het den vromen volgeling na te doen, hetgeen de heilige man verricht heeft, dan zal hem hetzelfde heil deelachtig worden.

Nu is merkwaardig, dat deze Sech Hadji Mansoeroedin van omstreeks 1525 in de apocriefe geschiedenis van Bantam, welke heet Wawatjan Hadji Mansoer, is vereenzelvigd met den Sultan Hadji van 1680. Gelijkenis van gebeurtenissen? De nazaat heeft blijkbaar den strijd van 1680 tusschen Sultan Ageng en zijn zoon niet kunnen verkroppen, te minder, waar de zoon, de latere Sultan Hadji, de Hollanders in hun twisten gemengd heeft en ook feitelijk aan dezen zijn rijk te danken heeft gehad. Volgens die Wawatjan is de zoon met vergunning van zijn vader, den Sultan, ter beevaart opgegaan, maar bij terugkomst met zijn schip gekomen bij het in de baai van Batavia gelegen ominieuze eilandje Poelo Poetri d.w.z. Onrust, en daar bekoord zijn door de schoone Poetri¹⁾, tegen welke verlokking zijn vader hem nog wel uitdrukkelijk had gewaarschuwd. Hij stapte aan wal, was in één liefderoes; voor haar bezit had hij alles over, tot zelfs zijn gewaad, zijn gedaanteverwisseling, welk een en ander bedongen was door den broeder dier schoone te Bantam voor zijne toestemming tot het huwelijk. De ruil vond plaats. De pseudo-Sultan Hadji begaf zich fluks naar Batavia tot den Gouverneur-Generaal en Koemandoer (E-)delèr Semit (quasi den machtigen Raad van Indië D. J. Smith van 1790, ex-landheer van Tjengkarèng, ten rechte: „salar de-mit”, d.i. „als in het geheim”), verkreeg hun hulp, waarvoor dezen als „oepah” ontvingen het rijk, waarop dan volgt het verhaal van het beleg van Tirtajasa enz., den opstand van Ki Tapa en Ratoe Bagoes Boewang van 1750 enz. Terloops wordt meegedeeld, dat de echte sultanszoon te Poelo Poetri ten slotte berouw van zijn zondige daad zou hebben gehad, door Gods genade vandaar weder naar Mekah zijn gebracht en volgens aanwijzing van Sech Achmad de put van

¹⁾ Beeldspraak voor de V.O.I.C., — anderhalve eeuw vroeger werkelijkheid?

het Aër Zamzam zijn binnengegaan, waardoor hij duikende — silem — den grooten weg terug vond naar den Bantamschen Karang en de Boelakan van Rantja Manoek, waar hij als een oude man rustig bleef wonen.

De gelijkenis tusschen den Sultan Hadji van 1685 en den Adji Mansoeroedin van omstreeks 1525 is blijkbaar beider apocriefe bedevaart naar een Mekka voor het Java van den ouden tijd, en wellicht mede, dat beide die Bantamsche koningen hebben gezegevierd, dank zij de hulp van de te Djakarta (Batavia) geïmmigreerde „Olan-da”.

Is hetgeen de heilbegeerige vrome nazaat te Tjikadoe-eun verricht, eene afspiegeling van dat, waarmede Moehamad Salèh, de zoon van Raden Patah, den naam van „Sech (h-) Adji Mansoeroedin” heeft verworven?

Dan is het tooneel ginds in het heilige land aan den Overwal het spiegelbeeld — maar nu in het groot — van hetgeen Bantamsch Tjikadoeëun te zien geeft: zwaar woud — kadoe wana — bij den wijden plas der „drie (A-)roe's in het vierkant”, met in het midden van dien „vijver” een grooten, boven water komenden steen — Poeloe Kompé. Is de heilbegeerige in dien toovervijver ondergedoken -silem-, tot 7 malen toe, dan wordt hij een „siloeman”, een bewoner van die voor gewone menschen onzichtbare, geestelijke wereld, een stil hoekje, vergeten thans, maar in den Hindoeïstischen tijd een heilig pelgrimsoord, en na de prediking van den Islam het quasi-Mekka der Javanen in Malajoe.

In de Soenda-landen is de apostel van den Islam een „anak radja Padjadjaran”, met name Kéjan Santang. Ter aanneming van de nieuwe heilsleer ging hij op naar „Mekka” (TBG. 57, blz. 557). Bekeerd begaf hij zich terug naar Padjadjaran, ten einde den koning en het volk voor het mohammedaansche geloof te winnen. De koning wilde hem echter niet zonder schriftelijk bewijs gelooven. De apostel toog toen opnieuw naar Mekka en kreeg vandaar mede een wandelstaf, een schrijfleij, gewaden en leeftocht. Dat maakte zooveel indruk, dat een gedeelte den Islam aannam, doch een ander deel verzette zich. Een krijg volgde, de koningsstad werd met behulp van verraad gewonnen, en toen de zegevierende Preanger-apostel Pakoewan voor de leer van den Profeet had gewonnen, „grifte hij dit feit op de schrijfleij, welke hij bezijden de troonzaal had opgesteld, nú de beschreven steen te Batoe Toelis”.

Zoo zegt de legende, en men haalt de schouders op. Vervang evenwel „batoe toelis” door het niet minder gebruikelijke woord „batoe

sabak", — is dan die „schrijflei" niet beeldspraak voor een „batoe Sabak-a", beschreven met „krenda"-letters, m.a.w. Grantha-letters van Tamil-Maleisch Tay-olan of Kamolan, het overwinnend Sabaka, ook Zawaga en Djawaka, het land van oorsprong, waarvan de beschaving kwam naar Soenda en waarheen men telkens weder opging, zoowel ter handelsvaart als uit heilbegeerte: in den Hindoeïstischen tijd (Sam-)bodja, de stad, waar „leeftocht" — bodya — was voor een ieder, Bali-Atjé, Roem in overwalsch Taroem-a, het Wora-wari van den naar Toeban op en neer varenden Soenan Bonang.

In de legendenwereld van Java heeft meer dan eens de aandacht getrokken, dat de Pandita-koning Adji Saka, die immers het Hindoeïsme verpersoonlijkt, in verband wordt gebracht, gelijk gesteld met den apostel van den Profeet van den Islam. Zoo o.a. in een door Knebel in Pamalang opgeteekende desa-legende, welke aan den Goenoeng Slamet — berg des heils — is verbonden. Laten wij ons hier bepalen tot het volgende:

„Nog wordt verhaald (TBG. 38, blz. 294), dat de Profeet aan Djaka Adji opdroeg zich te verstoppen in den zuidoostelijken pilaar (saka) van de Masjid al haram. Toen Djaka Adji daarbinnen in zat, gaf de Profeet met zijn staf (tjis) een tik tegen den pilaar, en zie! eensklaps kwam Djaka Adji te voorschijn. Van dat oogenblik af aan werd de naam Djaka Adji verwisseld met dien van Adji Saka, en werd hem Java aangewezen als de plaats, waar hij het koningsschap zou uitoefenen over alle geesten".

De Javaansche lezing werd niet medegedeeld, doch het sprookje is toch wel te ontraadselen. Is die „pilaar" — saka — niet figuurlijke „uitdrukking" (basa) voor „ba-sa-ka", m.a.w. „sa-ba-ka goeroe", één der pijlers van het dak dier heilige moskee, welke de Islam is, verborgen verblijfplaats van den voor Java — Djawa — bestemden Djaka Adji, alias Dja-wa-ka Adji, den koning der Djawaka's, eerst een Batara Goeroe der Hindoe-Javanen, naderhand een Maha-goeroe van den Islam?

13. *De Orok-landjang in Menes.*

Toen ik in TBG. 59, blz. 100 met oud Bantam in verband bracht eene destijds in de afdeeling Menes bestaande hebbende desa-instelling, die den vreemden naam droeg van „orok landjang", een vereeniging van de tot de gemeente behorende jonge, nog niet bij de heeren-diensten ingedeelde jonge menschen, die bij dorpsfeesten in het huis

van den gastheer handreiking deed, maar zich in overmoed nogal eens vrijpostigheden veroorloofde, o.a. wanneer hun dan niet werd gegeven, wat naar de adat hen toekwam, en ik deze „orok landjang” beschouwde als de „kanoman” of „sinoman” van Java, en de Bali-neesche „djadjaka’s” of „troena’s” die bij tempelfeesten fungeerden, werd mij dit aanstonds tegengesproken, en sedert is die afwijzing herhaald in een rapport, waarbij in 1927 de toestanden van Bantam in beschouwing werden genomen, waarbij het zgn. „djawara”-wezen ter sprake kwam. „De benaming djawara — lezen wij aldaar — had vroeger geen ongunstige beteekenis, maar beduidt iemand, die den moed heeft ’s Lands wetten te trotseeren, die bereid en in staat is om door verwonding, berooving of dood anderen te dwingen zijn wil te doen. Vroeger kleedden die lieden zich op bijzondere wijze en droegen zij openlijk hun bijzonder wapen, den drietand „sikoe-sikoe”, terwijl zij ook te herkennen waren aan den met lood gevulden karbouwenhoorn „tjarèhan”¹⁾. Uit den ouden tijd zou dit „djawara”-wezen niet dagteekenen. Met betrekking tot de „koempoelan Orok-landjang” werd opgemerkt, dat de eerste vereeniging in Menes was opgericht omstreeks 1845 op aanstichting van het toenmalig districtshoofd Entol Wirasaba om, bij de geringe kracht van de dorpspolitie in zake ergerlijke vee-diefstallen, de veiligheid in de desa te bevorderen: als zoodanig hebben daarop de „orok-landjang” — ongetrouwde, flinke jongelui in de desa, die onder een eigen „loerah” toch ondergeschikt bleven aan het desa-hoofd, goede diensten bewezen, en eene „ont-aarding” van die instelling werd genoemd, dat die „orok-landjang” ook hun diensten plachten te verleen en bij dorpsfeesten door het opzetten van loodsen, het versieren daarvan en de zorg voor de orde op het feestterrein, waarbij zij tevens de hulp genoten van de jonge meisjes uit de desa.

Dat in Menes de „orok-landjang” zijn in het leven geroepen omstreeks 1845 door het toenmalig districtshoofd, was mij niet onbekend; ik hield en houd nog het er voor, dat eene toen in onbruik geraakte desa-instelling weder is hersteld, en dat wij daar te maken hebben met eene herleving van „arisan’s” zooals die van Soerabaja, vereenigingen van „sinoman” of „kanoman”, omvattende de jongelieden in de desa van beiderlei kunne, die bij feesten in het dorp

¹⁾ D.i. „tjara lawèhan”, en nog verder uit te rekken in „kawi gelar”: „djaka lawèhan”, vgl. de „regen-afwering” op Midden-Java, Hazeu, TBG. 46, blz. 305/6. Die „djaka-lawèhan” stellen voor symbolische „dja-wa-ka kalawéjan, welke door hun tooverkunst het onheil van dreigenden regen bezweren.

de gemeenschap en den gastheer van dienst moeten zijn, daarvoor met onthaal beloond worden. Vanwaar de eigenaardige naam in Bantam? Taalkundig beteekent „orok” kind, zuigeling, en „landjang” maagdelijke staat. Maar deze samenvoeging tot aanduiding van „jonge mannen in ongetrouwd staat” is zoo vreemd, dat wij m.i. naar eene andere oplossing hebben te zoeken. Is „orok landjang” niet een omzetting van „roko-lan-djang”, verkorting van „boe-djang Olan ang-rok”, tevens „boedjang Langkaro”, t.w. „sinoman” van Bodja Langkaro, dienstknechtjes van Siwaitisch Langka-Karo, boedjang-helpers uit den tijd van (Kem-)olan, die gezamenlijk, tegelijk werk praesteeren? Ang-rok heeft ook de beteekenis van „aanvallen”, en deze komt bij het drieste optreden der voormalige Bantamsche „djawara” uit, wier embleem was de sikoe-sikoe, een drietand en een met lood gevulden karbouwenhoorn. Deze laatste doet denken aan de Vorstenlandsche „tjarak”, echter was die een door de Pinggir’s gebruikte hoorn met water¹⁾, om daarmede den bek van ’s konings rijdier koel te houden, terwijl de Bantamsche was gevuld met lood, als het ware een zinnebeeld voor: lood en kruithoorn. Voor het woord „djawara” verwijst het Jav. Wbk. naar het kawi „dwidjawa-ara”, d.i. uitstekende pandita, en is het toevallig, dat op een aan den voet van den Karang-Poelosari gevonden reliëf de heilige leeraar Bagawan Trinawindoe is afgebeeld, met als embleem van dien resi „ter rechterzijde tegen het ruggestuk een drietand, welke volgens zijne gedaante echter niet den trisoela beteekent, welke puntig zijn moet, maar hetgeen de Balineezers „tekan” noemen, — het attriboot van heilige mannen en boetedoeners, terwijl de puntige en met naar buiten gekeerde spitsen voorziene trisoela het wapen des machtigen Siwa vormt” (Friederich, aangeh. door Poerbatjaraka, Agastya, blz. 93).

Speelt soms door „djawara” heen het Maleische „djoewara”, de naar den god der hanengevechten genoemde persoon, die bij dat zeer populaire vermaak den haan in de handen houdt en tegen anderen aanhitst, tevens kamprechter?

Bekend is in Bantam het ook in de Sadjarah Banten geschilderde

¹⁾ Dit „water” geeft m.i. te raden „èr-roepa-warih”, deugddoend „Europeesch” water, afkomstig van Aroe-Worawari, een andere gedaante daarvan, bestemd om af te koelen den heeten bek van ’s vorsten rijpaard, een „toerongga”, gestalte van een Da-toe Rongga.

Deze Pinggir’s waren (BKI. 55 blz. 423) afkomstig van het onder Sultan Ageng Mataram veroverde Blambangan, maar ook van dezen is de oorsprong tot Maleisch Aroe op te voeren.

historische hanengevecht, dat als een godsoordeel moest beslissen tusschen den van de noordkust naar het zuidergebergte getrokken Hasanoeddin en de Hindoeïstische bevolking van oud Bantam. Als kampperk wordt nu nog aangewezen de vlakte Tegal Papak in het district Tjimanoeck aan den voet van den Goenoeng Karang, niet ver van Pandeglang. Indertijd stond daar een reusachtige Waringin-Koeroeng, welke in 1846 na overleg van het Bestuur met de bevolking door haar zelve werd omgehakt, om een einde te maken aan verlevendiging van oude verhalen, welke voor de openbare orde en rust schadelijk konden zijn. In de Sadjarah Banten is van het hanengevecht een alle-daagsche voorstelling gegeven, doch in de Wawatjan Hadji Mansoer ontwaren wij, dat hier beeldspraak aan het woord is. Voor dat gevecht, waarvan het lot van Pakoewan Padjadjaran afhankelijk was gesteld door beide partijen, bracht Poetjoek Oemoem in het strijdperk een haan („djago djalak” — djadjago galak?), welken hij getooverd had (anjipta) uit „wesi lan wadja” (wasi-jat oe-lan (bo-)dja?); Molana Hasanoeddin daartegenover had zijn twee santri's gelast zich te veranderen in een witten vechthaan, gewapend met een strijdhamer van tooverijzer (paloe poerasani).

Als twee kamprechters zetten Poetjoek Oemoem en Hasanoeddin hun hanen tegen elkander op, de zwarte verloor het en Poetjoek Oemoem gaf zijn „adjar's” over, hij zelf verklaarde zich niet overwonnen, vloog weg en tartte Hasanoeddin uit. De twee santri djin zetten den toovenaar na, eerst naar den top van den Goenoeng Karang, toen naar Djoengkolan en vervolgens naar Toeboej in Tjimanoeck. Daar verdween hij. De „adjar's” werden als krijgsbuit — bojongan — afgebracht naar Banten Girang, en wanneer eenigen tijd later die plek wordt verlaten voor een nieuw te bouwen hoofdstad, dan worden deze boetelingen verzameld en gezet aan het schoonkappen van de wildernis, waar Soerasowan werd gesticht.

14. *Over Ki Djong en Ki Djo.*

Staan wij nog even stil bij de stichting van mohammedaansch Bantam. Volgens de legende heeft de mohammedaansche veroveraar met zijne Javaansche krijgsbenden de grootste verplichting gehad aan een te Banten-girang wonend Hindoeïstisch broederpaar, dat zich aanstonds bekeerde. Het staat bekend onder den eigenaardigen naam Ki Djong-Djo.

Volgens de legende werd Hasanoeddin door zijn vader uit Cheribon naar Bantam gezonden en kwam hij te Banten-girang in aanraking

met twee „boetelingen”, de „adjar's” Djong en Djo, die aldaar woonden in de bij de Kali Daloeng gelegen Goewa van dien naam, ook wel Goewa Tembaga geheeten. Zij leefden in onmin met de Ratoe's van Pakoewan en Padjadjaran, aanvaardden dadelijk de heilsleer van Hasanoeddin en werden tot belooning in dienst genomen als „najaka mardika”. Hun afstammelingen vormden den volksadel der „agoes” en „mas”, en deden dienst „binnen den stad” (djero koeta), bewaakten de poorten Gapoeran en Kawangsan alsmede de „pantja-niti”. Die titels waren erfelijk: de afstammelingen van Djong heetten in de mannelijke en vrouwelijke lijn „mas”, die van Djo in de mannelijke lijn „agoes”, wanneer het den oudste betrof, de jongere heette „entol”, in de vrouwelijke lijn „(nji) ajoe”. Ki Djong en Ki Djo werden gezonden naar Poetjoek Oemoen om dezen over te halen zich te onderwerpen, en anders tot bekeering te dwingen; vervolgens waren zij het ook, die gezonden werden om met het dienstbaar gemaakte volk — abdi — het bergland te bevolken. Tien „adjar's” worden als „bewakers” van Bantam genoemd. Degenen, die niet den Islam wilden aannemen — vernemen wij — werden door Molana Hasanoeddin vervloekt, velen hunner werden steenen, zooals Sanghyang dèng-dèk in Menes enz. Ook waren er 15 „perdalem”, die den Islam niet wilden aannemen, zij werden gemaakt tot „badoewi” (perdalem lima-blas ora gelem mandjing Islam, dadi mandjing badoewi).

Bij den naam „Djongdjo” teekende Dr. Hoesein aan: „... schijnt de naam van een der twee ponggawa's te zijn, want in het vervolg wordt de drager van dien naam als één persoon voorgesteld¹⁾. De latere traditie heeft dien naam gesplitst en noemt de twee poenggawa's resp. Ki Djong en Ki Djo”²⁾; — onwillekeurig vraagt men, wanneer in het voorafgaande verhaald wordt, dat Soenan Goenoeng Djati³⁾ bij zijn terugkeer naar Cheribon zijn zoon Hasanoeddin toevertrouwde aan „twee santri djin, die door anderen niet gezien konden worden”, doch naderhand toch ten tooneele verschijnen, of niet bedoeld zijn „santri djin-(oen-)djoeng” m.a.w. als discipelen aangenomen hoofden, die als vrije mannen werden erkend, wijl zij al dadelijk den Islam hadden aangenomen en vervolgens tot „patih”, zooals de traditie zegt, werden „verheven” (dj-in-oendjoeng).

¹⁾ Boe-djong-ga Ba-djo?

²⁾ Dit broederpaar stelt wellicht voor de gedaanten — ongga — van een „boe-djong-ga”, een pandita, en van een „ba-djo”, een hoofd over Maleische Badjo's.

³⁾ Is dit „djati” een zinspeling op een heilig bergje in Langka-joe sa-djati en de ilmoe sadjati?

Wanneer de traditie zegt, dat zij, die zich niet onderwierpen, „buit” werden gemaakt, bojongan, abdi, „slaven”, v.z.v. zij ten minste niet „were put to the sword” (Raffles II, blz. 145 noot), gelijk de overlevering nog luidt met betrekking tot de desa Ragas van Rengas Djati — Ranga Sa-djati? — (vgl. Eindrésomé-Java II, blz. 2), dan valt op, dat de bekende Badoewi of Badoej van Lebak uitdrukkelijk worden onderscheiden van dgl. „abdi” (Raffles II, blz. 146), gelijk trouwens in hun naam ligt, immers „badwa” of wadwa Toe-boej = ’s konings volk, terwijl de hierboven aangehaalde traditie hen noemt „perdalem”, hetgeen hetzelfde beteekent. Deze „badoej’s” waren dus van den aanvang af geprivilegiëerde personen. Bekend is, dat zij worden onderscheiden in „oerang kadjeroan”, de bewoners der tanah larangan, de „binnenlui”, en in de „oerang panamping of kaloewaran”, de „buiten-lui”, die de binnengehuchten omringen. Eerstgenoemden, die de dorpen Tjikeusik, Tjibéo en Tjikartawana bewonen, bestaan uit precies 40 gezinnen (de weduwen niet medegerekend); daarboven moeten zij verhuizen naar den buitenkring, uit welken de gezinshoofden worden genomen, die naar den binnenkring verhuizen wanneer het getal 40 daar is verminderd. Bij Raffles (blz. 144 noot) was dat veertigtal beperkt tot Goenoeng Parangkoedjang; in Goenoeng Parahyang was het getal 12, evenals in Goenoeng Boengbang: het privilege, dat zij zich niet tot het Mohammedaansche geloof behoefden te bekeeren, schreef hij toe aan de traditie, welke verhaalt, dat toen de Badoej’s zich aan den Sultan onderwierpen, zij geen neiging vertoonden om zich tegen de Mohammedanen te verzetten en daarom vergunning kregen om hun oude geloof te blijven aankleven tot het getal, op het oogenblik der onderwerping geconstateerd.

In deze traditie schuilt ongetwijfeld waarheid, maar het komt mij voor, dat de hoofdreden wel zal geweest zijn, dat deze Badoej’s waren „para-Dalem” eigen dienaren des konings, verbonden aan den „binnendienst”, aan wie om eene bijzondere reden was toegestaan niet te behoeven over te gaan tot den Islam.

Nu lezen wij in de Eerste Schipvaart (ed. Linsch. Ver. I, blz. 128): „achter de stad Bantam ende custe van Sunda, aen de voet van den bergh, die men Gonon Besar noemt (Rouffaer: den Gng. Karang), daer de peper wast, woont een seer goet volck, die aldaer onlancks zyn comen wonen: want zij te voren aen den bergh van Passaruan (ghelegen aent oosteynde van Iava) hare wooninghe hadden, ende seer gemolesteert zynde door den Coninck van Passuruan, zyn met consent van den Coninck van Bantam onder seker articulen alhier

comen woonen, ende een stadt ghebout, die Sura ghenoomd wordt, daer haren Coninck woont, ende de andere hebben haer hier ende daer in veel dorpen verdeelt".

Wanneer wij nu tot de conclusie komen te moeten aannemen, dat Soenda, zooals de Portugeesche berichten aangeven, reeds omstreeks 1526 A.D. was veroverd van Cheribon-Japara uit, en dat die veroveraar als koning van Soenda, vazal van Demak, de expeditie naar Blambangan in 1546 heeft meegemaakt, waarop Mendez Pinto hem heeft vergezeld; — en daartegenover, dat de Sadjarah Banten het in Bantam voorgevallene z.v.m. stelt op naam van Soenan Goenoeng Djati te zamen met diens zoon Hasanoeddin, maar dan voor het „hanengevecht" te Tegal papak twee sengkala-chronogrammen geeft, welker jaartallen 80 jaar uit elkaar liggen, zoomede aan Hasanoeddin een levensduur geeft van 120 jaar, — dan worden wij gewaar, dat de dichter blijkbaar ten doel had om van het in Bantam gebeurde alle eer z.v.m. te gunnen aan den eersten in Bantam begraven koning.

Wij begrijpen dan te mogen onderscheiden tusschen het volksverloop, dat omstreeks 1526 om den Karang-Poelosari heeft plaats gevonden, waarbij een aldaar gelegen heiligdom of klooster, tevens perdikan-desa(?), verlaten kan zijn geraakt en de herbevolking in 1546 van dien heiligen berg met Hindoeïstische Javanen van Blambangan-Tengger.

In Z. XVIII van de Sadjarah Banten wordt het feit van die expeditie naar Madjapahit (Sido-Kari) — zij het op omhulde wijze — bevestigd. Mede worden wij aldaar gewaar, dat Hasanoeddin na afloop van dien tocht te Demak trouwde met de dochter van den sultan — die moet de nieuwe sultan geweest zijn, Tranggana —, en dat hij, op voorstel van zijn schoonvader gekroond tot vorst met den titel Panembahan Soerasowan, als zoodanig naar Bantam terugkeerde. En wanneer dan in dienzelfden zang staat, dat Soenan Goenoeng Djati bij zijn terugkeer van den Sultan Demak gedaan kreeg, dat te Cheribon een begraafplaats werd aangelegd door gevangen genomen werklieden uit Madjapahit onder hun hoofd Sepat, — dan acht ik mij gerechtigd aan te nemen, dat behalve krijgsgevangenen ook andere Hindoe-Javanen vrijwillig zijn meegekomen naar *Bantam*, adjar's van den Tengger, die vervolgens naar den Karang-Poelosari gedirigeerd zijn ten einde dien heiligen berg met hun toovermacht te dienen, een en ander na mee geholpen te hebben aan den aanleg der nieuwe koningsstad Soerasowan. Aan dat vrijwillig meegekomen volk zal zijn toegestaan, v.z.v. het niet zich op den heiligen berg neerzette, zich

een woonplaats te kiezen, waar het wenschte, onder voorwaarde steeds aan den kraton als „perdalem” of „wadwa” verbonden te blijven tot het getal, toen zij in Bantam hun intocht deden.

In tegenwoordig Bantam worden de in het bergland wonende niet-mohammedaansche desa-volkeren niet allen over één kam geschoren. Onderscheiden wordt — schreef de Zendeling Pennings (TBG. 45, blz. 378) tusschen de „oerang Karang”, die de „Agama Soenda” belijden, en de „oerang Kanèkès”, die belijders zijn van de Agama Boeda. Mogen wij in de „oerang Karang”, die zich afkomstig noemen van Kosala in de Boemi Soenda, waar het laatste hoofd hunner voorvaderen Goeroe-Resi zou zijn geweest, de nazaten zien van de Hindoeïstische bevolking van den Goenoeng Karang, waar Poetjoek Oemoen het hoofd van het „klooster” der „800 adjar's” wordt genoemd, de „oerang Kanèkès” of — „Rawajan”, de eigenlijke „Bádoewi”, schijnen volgens dien schrijver afkomstig te zijn geweest *uit het noorden* (blz. 372). Mij komt het in het licht van het vorenstaande voor, dat wij in hen het nageslacht hebben te herkennen een der uit Blambangan afkomstige bevolking. In het bezit van heilige boeken schijnen zij niet geweest te zijn, en dat zij in den loop der eeuwen, aan zichzelf overgelaten, zonder „goeroe's”, die de traditie konden bewaren, geheel versoendaneescht zijn, is begrijpelijk.

15. *Over de Bantamsche Goeha Tembaga.*

In alle legenden van Bantam worden Ki Djong Ki Djo ten tooneele gevoerd als „tapa”-beoefenaars in de Goeha Tembaga van Banten-girang, toen Hasanoeddin op last van zijn vader zich daarheen had begeven.

Onder dien naam staat thans bekend een plek ten zuiden van Sérang op circa 1½ paal afstand aan den westkant van den binnenweg Sérang-Pandeglang. Men wijst er het graf van „Ki Ranga” of Pangeran Koesoema-negara, zgn. een afstammeling van Molana Hasanoeddin, in een kronkel van de Tji Banten. Even stroomopwaarts van dat graf(?) ligt tegen den linkeroever van het riviértje de Goeha Banten-girang, en 1½ paal ten zuiden daarvan aan den rechteroever de Goeha Tembaga, echter schijnt thans niets meer van een grot daar te ontdekken te zijn. In de nabijheid van Banten-Girang ligt een desa „Daloeng” en het is naar deze, dat de hierlangs stroomende Tji Banten wel genoemd wordt „Kali Daloeng”. „Taman” of Waroengdaloeng” wordt genoemd een bron, welke ten westen van Goeha

Tembaga ligt op circa $\frac{1}{4}$ paal afstand aan den desa-weg, welke de desa's Gelam en Daloeng verbindt.

Aan die „bron” is — deelde mij indertijd de toenmalige patih Soe-riadiningrat mede — de volgende legende verbonden.

Toebagoes Moearan, een poenggawa van den sultan van Bantam, kreeg op een dag de opdracht om te gaan visschen in de Tji Banten. Hij wendde zich te dien einde tot dengene, die het beheer voerde over de „Kedoeng Djorang” ¹⁾, een kolk in de rivier, waar zich de meeste visschen heetten op te houden. *Die beheerder moet een krokodil geweest zijn, die een menschelijke gedaante kon aannemen.* Hij gaf Toebagoes Moearan verlof onder beding alleen de kleinere visschen te vangen; de visscher nam dat aan, ging de grot binnen en het visschen nam een aanvang. Toen echter bleek, dat ook de grootere „visschen” werden gevangen, geraakte de krokodil-mensch in toorn. Hij gelastte zijn voorvechter Boeloes-poetih, een witten schildpad, den ingang tot die grot te versperren om den visscher zodoende in de grot gevangen te houden. Toebagoes Moewaran geraakte daardoor in nood, doch hij wist zich te redden, nam zijn „pèsò pangot” — het eenige wapen, dat hij bezat — en groef daarmee de grot naar een zekere richting in, met het gevolg, dat hij weder op den beganen grond terecht kwam: dat was juist op de plaats, waar de bron „Taman Daloeng” thans ontspringt.

Van dien Toebagoes Moearan ligt het graf, dat volgens het zeggen geen bezoek van een prijaai duldt, benoorden de kampong Kebajanan op het gebied van de desa Daloeng.

De beteekenis? In den „krokodil-mensch” is het niet moeilijk te ontdekken den Bantamschen „admiraal” Toemenggoeng Anggabaja (angga- gedaante, baja-krokodil), in oud Bantam tevens het hoofd, de „vader” van alle vreemdelingen (Crit. Besch., blz. 156/7). Naar hem heet de kampong, waar het graf van Toebagoes Moearan ligt, vermoedelijk volksetymologisch Ke-baja-nan, zijn legendarisch graf zal wel te zoeken zijn in dat van den Ki R-angga van Banten-girang.

De andere hoofdpersoon Toebagoes Moearan moet een aanzienlijke Maleier geweest zijn, die aanvankelijk woonde aan den mond — moeara — van de rivier, een vreemdeling, die onder den Angga-baja stond, doch zich door dezen de weg wist te doen openen naar de Goeha Daloeng. Omdat hij in strijd met het verbod daar ook de groote visschen ging vangen, werd hem den uitgang versperd. Hij moest

¹⁾ Kedoeng Djorang — Kedoeng Ba-djo orang?

daarom in die grot worden opgesloten, baande zich evenwel een uitweg met zijn „pèsò pangot”, dat is — vgl. Jav. Wbk. — een „wali”, een kleine, langwerpige pangot, die tot graveeren in metaal en tot het schrijven op lontarbladen gebruikt wordt (een gelijksoortige woordspeling in Winter's eerste Kalang-verhaal BKI. 55, blz. 403), — m.a.w. wij bemerken, dat bedoeld wordt op den Wali zelf, eerst wonend in Bantam aan zee, die door den Anggabaja zich toegang wist te verschaffen tot de Hindoeistische „tapa's” van de „Koperen Grot”, en toen hij daaruit wist te geraken, te voorschijn kwam op de plaats, waar nu de „bron” Taman Daloeng zich bevindt: „bron” is in het Javaansch „oemboel”, met als tweede beteekenis een „landschapshoofd”. De kleine visschen — oelam alit — lijken mij „oelama-alit” d.z. geleerde, godsdienstige mannen onder het kleine volk, de personen, tot wie de Wali zich het eerst wendde; op den duur kwam hij echter aan de hogere „adjar's” toe.

De bewuste grot heet Goeha Tembaga, de andere Goeha Daloeng; beide qualificaties doelen op „koper” en dit „daloeng” of „boek daloeng” vinden wij gebezigd tot aanduiding van koperen piagems, gelijk die van den Lampoengschen Raden Inten (Crit. Besch., blz. 130). Waren die door Hazeu besproken valsch, hier wordt m.i. wellicht bedoeld op de echte koperen platen van Kebantenan, welke gewagen van een door den Ratoe Adji van Pakwan Padjadjaran afgegeven oorkonde, betrekking hebbende op een heilig stuk grond van de Déwa Sasana op den berg Samaja in Soenda-Sembawa (Pleyte TBG. 53, blz. 168 en Poerbatjaraka TBG 59, blz. 390). Deze koperen plaatjes van Kebantenan zijn aangetroffen in de kampong van dien naam, welke ressorteert onder de afdeeling Meester-Cornelis van Batavia: het komt mij voor (vgl. BKI 81, blz. 576 noot), dat deze relieken afkomstig zijn uit Bantam en door Pangeran Poerbaja zijn meegenomen, toen dezen banneling in 1687 in Batavia een landje in leen ter bewoning en ter beplanting werd aangewezen. Banten-Girang zou dan inderdaad een perdikan-desa met een klooster en tempel geweest zijn, reikende wellicht tot aan den Karang-Poelosari.

16. *De Vorstenlandsche poesaka Kjahi Sijem.*

Onder de „poesaka's” van den Kraton bevindt zich te Djokjakarta een bronzen rijstpot — kendil proenggoe —, welke opmerkelijkerwijze wordt genoemd „Kjahi Sijem”. In deze wordt de rijst gekookt, welke de Sultan op Garebeg Moeloed van het jaar Dal in den vorm van

heele bergen — goenoengan — rijst met toebehooren aan zijne dienaren laat uitdeelen, na er iets van voor zichzelf gehouden te hebben. „Dat die kendil . . . een poesaka is — schreef Groneman (De Garebeg's, blz. 54) — begrijpt men als men weet dat wijlen Soenan Lèpèn, de wali uit den tijd van Demak, met den geringen inhoud daarvan eenmaal vele geloovigen gespijzigd moet hebben, waarom de schaal ook wel Kjahi Berkat genoemd wordt". Onder dien naam staat de reliquie bekend te Solo, waar Kjahi Berkat voor hetzelfde doel gebezigd wordt en waar aan dien toover-rijstpot dezelfde legende is verbonden; wij vernemen als bijzonderheid er bij, dat die rijstpot op een tafeltje voor den Soesoehoenan in de Soerambi staat, en wel op een groot porceleinen bord Kjahi Blawong, welke rijst door den Rijksbestuurder aan 's vorsten beambten wordt uitgedeeld, nadat de vorst naar de siti-inggil is teruggekeerd. Het Jav. Wbk. verwijst dan daarbij naar den naam van een anderen, tot de „poesaka" behoorenden rijstpot „Njahi Maritja", waarbij wij de merkwaardige bijzonderheden vernemen, dat die afkomstig zou zijn uit „Tjempa", en dat daarin de rijst gekookt wordt voor de hooge gasten bij dezelfde plechtige festiviteit, wanneer de voornaamste poesaka, de rijkssieraden — poesaka ageng — „naar buiten gebracht worden"; anders worden de staatsie-piek Kjahi Palèrèd en de krissen Kjahi Kopèk en Betok „steeds binnen den kedaton bewaard en verzorgd" (blz. 51).

De rijstpot Kjahi Berkat of Kjahi Sijem „bezit volgens het bijgeloof de bovennatuurlijke macht met de weinige rijst, die er in gekookt wordt, velen te spijzigen, iets, dat tijdens de regeering van Sultan Agoeng van Demak herhaalde malen ondervonden zou zijn". Welke groote sultan van Demak hier wordt bedoeld, hebben wij te raden: in de B. T. Dj. staat de sage op een plaats, waar wij denken aan Sultan Demak III met name Tranggana, doch wij mogen tevens aan diens voorganger denken Sabranglor, die — naar ik hiervoor betoogde — de alter ego is van Sultan Demak I, alias Raden Patah, en deze Sabrang-lor heeft als bijtitel Sultan Sah alam Akbar.

De Sultan — lezen wij — vertrok naar Tjarebon ten einde Soenan Kalidjaga naar een nieuw verblijf over te brengen. Hij noodigde hem uit in Demak te gaan wonen en de heilige gaf gehoor. Djaga Soebrata schildert uitvoerig den optocht van den vorst gezeten op een olifant en omstuwd door een heel leger. Om die menigte te onthalen beschikte Soenan Kali Djaga slechts over zijn tooverketeltje, maar geen nood: hij kookte er zelf de rijst in (ngliwet) en schepte zelf iedereen — hoog en laag — de hem toekomende portie op; elk werd

verzadigd en toen was er onder in den ketel nog genoeg om uit te krabben. Beeldspraak m.i. voor de uitdeeling van apanages aan des sultans dienaren, van den hoogste tot den laagste, elk kreeg zijn „sa-oejah-trasiné”, de rijst met toebehooren uit het stuk domein, dat de sultan had toegewezen. Men trok vervolgens naar Demak. De heilige man mocht kiezen, waar hij daar wilde wonen, en koos toen o wonder! het slechtste stukje van Demak, het gehucht „Kadi-langoe”, daar hield hij zich bezig met in den godsdienst te onderwijzen.

Kadi-langoe ligt eenige kilometers bezuiden Demak aan den hoofdweg. Poerwa Lelana (I blz. 256/7) vond een slordige kampong, waarvan de bewoner meer om hanengevechten dan om eerbiedig onderhoud van het heilige graf scheen te denken. Alles was er hoogst eenvoudig. Er werd ook als reliquie het bord getoond — het leek vanwege de groene en roode bloemen, Chineesch maaksel — waarop Arya Panangsang bezig was geweest de rijst te eten, toen hem de noodlottige uitdaging gewerd van Padjang's Senapati. Kadilangoe heeft als kern een sawah-gebied, dat als „narawita” wordt aangeduid, m.a.w. een stuk grond, rechtstreeks onder den Sultan of den rijksbestuurder staande; onder het Engelsch Tusschenbestuur is een gedeelte daarvan afgenomen tegen toekenning van een schadeloosstelling in geld's jaars. Het genot daarvan is reeds ettelijke geslachten in de familie van Soenan Kalidjaga: de eerste erfopvolgers heetten „panembahan”, later werd de titel „pangeran widjil” — dit „widjil” beteekent afkomst en doelt op de afstamming van den hier bij zijn moeder begraven heiligen man van Demak.

Volgens de traditie is de tweede Pangeran Adilangoe de dichter van de babad's Padjadjaran, Madjapahit, Demak, Padjang en Mataram: de historische overlevering lijkt daardoor goed gewaarborgd. Toch mogen wij aannemen, dat uit piëteit dichterlijke kunstgrepen zijn toegepast, welke dienstig konden zijn om de nagedachtenis der „wali's” en vorsten in zoo hoog mogelijke eer te houden, omhuld v.z.v. bijzondere feiten en gebeurtenissen zulks mochten vereischen.

Laat ons eens stil staan bij de geschiedenis van onzen heilige.

Soenan Kalidjaga, de hekkensluiter der „wali's” van Java, wiens afkomst in verband gebracht wordt met Toeban, Madjapahit en Ngampel, wordt in zijn jongen tijd geschilderd als een doordraaier van de ergste soort. Hij woonde te Japara, was daar „getrouwd” zegt de Sadjarah Banten, doch men leest ook „késah grami”, d.i. was daar-

heen gegaan om handel te drijven. Dobbelen, hanengevechten, adoe kemiri, een en ander in verband met wedden, was zijn hartelust; was zijn geld op, dan nam hij zijn toevlucht tot stelen, wegkapen en hield de menschen aan, die „door het woud van Koedoes” op weg waren naar den „pasar ten N. O. van Lasem”. Op een dag kwam Soenan Bonang langs. Raden Sahid hield hem aan. Dat — zei de heilige man van Toeban — moet ge doen met iemand, die binnenkort hier voorbij zal komen, geheel in het zwart gekleed en met een rooden kembang-sapatoe achter het oor — „anganggé sarwa woeloeng sarta asoemping sekar wora-wari abrit”; zoo iets zou juist wat voor hem zijn. Raden Sahid liet Soenan Bonang gaan. Na drie dagen kwam de bewuste persoon, geheel zooals die geschilderd was, voorbij. Maar toen Raden Sahid hem aanhield, bleek die geen ander te zijn dan Soenan Bonang en deze „verviervoudigde zich”, dados sakawan. Raden Sahid werd bang, kreeg berouw, staakte zijn slechten levenswandel en deed boete, waarbij hij zich twee jaar lang naar de aanwijzingen van Soenan Bonang gedroeg. Daarna ging R. Sahid naar „Tjarebon” ... enz.

Djaja Soebrata vertelt het een beetje anders (blz. 116).

Djaka Said hield Soenan Ngampèl aan, die met zijn „bedel-staf” en „-nap” (n.b. met goud overtrokken) enz. er op uit was gegaan. De heilige man stond stil onder een aren-boom, vond de aardsche schatten van geen waarde tegenover de hemelsche, en tooverde, door de aanraking met zijn staf, den boom met de „kolang-kalèng” — vruchtjes in goud om. Dat wonder bekeerde onzen Jonker, hij wilde discipel van den heiligen man worden. Deze verwees hem naar de Pasar van Ampèl: als hij daar een oud mannetje zag loopen met een bedelnap, dan moest hij dien volgen. Op den pasar zag R. Sahid den bedelenden heilige zijn huis binnengaan, volgde hem en bleef staan in de deur, een jaar lang, gaf zich met hart en ziel over, begeerde de „èlmoe sadjati”. Soenan Ngampel kwam zijn dalem uit en zag R. Sahid bij de „kori” zitten, zei hem, dat hij de „èlmoe sadjati” niet had, de Jonker moest gaan naar Poelo Oepih bij Sech Dara Poetih, die gebod daarover. R. Sahid toog derwaarts. De heilige man zei hem te volgen, en toen zij in het woud gekomen waren, brak Seh Darapoetih een tak van den waringin af, stak dien in den grond en gaf hem aan R. Sahid te bewaken. De heilige ging zelf daarop weg, zwierf naar Java.

Toen hij terugkwam, vond hij R. Sahid in welstand terug en beiden togen daarop naar Tjarebon, waar de heilige man zijn discipel een rivier ter bewaking gaf; hij mocht vooral niet weggaan. De heilige

trok weer er op uit, was drie jaar op Java, kwam te Poelo Oepih en kreeg daar de ingeving: „wie van deze samongka eet, wordt een voortreffelijke wali”. Op weg naar Java kwam hij te Tjarebon en vond onzen Jonker op zijn plaats, de indrukken van zijn voeten waren diep, en nog steeds zat deze discipel boven het water. Om zijn leerling wat op te warmen, nam Darapoetih droog gras, hoopte dat op en stak het in brand. Verder trokken zij naar Ampel, ontmoetten den heiligen man dáár. Op een avond was men bijeen, alle 8 wali's. Een samongka werd aangesneden tot 8 partjes en rondgedeeld, maar zie! er bleef een partje over. Verbaasd keek Ki Dara Poetih op, dacht aan zijn „tegenhanger” en zeide: hier is één wali te weinig. Kijk eens buiten, misschien staat hij daar. „Soenan Kali Djaga deed dat, en vond daar in de deur iemand staan, die zich Siti Djenar noemde. Fluks werd die binnengeleid. God heeft gewild — zei Ki Dara Poetih — dat gij van dezen watermeloen zult mee-eten, gij maakt het getal der wali's even”. De samongka werd aangenomen en genuttigd, vervolgens gingen de Wali's uiteen, elk naar zijn eigen doekoeh en onderwezen daar de heilige leer.

De samongka — zagen wij in de mythe van Watoe Goenoeng — is als „k-ar-ambodja” en „taramboedja” het beeld van Sambodja, dát was het eilandje Poelo Oepih, dat Ki Dara Poetih „beheerde”, dáár kreeg hij zijn ingeving, waarop hij naar Java toog. Te Ampel werd de Ma-taram-bodja van Java verdeeld in 8 partjes. Siti Djenar maakte het getal der wali's „even”, dat klopt niet, maar toch wel, want hij kreeg een partje van Ma-ta-ram en nuttigde dat — Bodja, doch hij was slechts de „pendant” van den echten wali Ki Dara poetih. Siti Djenar immers, de man van „de roode aarde”, bleek later een ketter, en het getal der echte wali's was dus acht. Hij was het beeld van „Lemah-bang”; een andere naam voor het eilandje was Poelo Oepih.

Waar wij dat toover-eiland hebben te zoeken? Raden Sahid, de jonge koopman-zeeschuimer te Japara, kreeg het benauwd toen hij, op raad van Soenan Bonang van Toeban, diens dubbel-gestalte aanhield, langs komende, geheel in het zwart gekleed en met een rooden kembang-spatoe achter het oor, — dat is de krijgsdos van een Pandji Woeloeng ter zee, en wel dien van — het woord is voor de bloem gebruikt — *Wora-Wari*: die bloemenaam is wangsalan voor „heen en weer gaan”, en wij worden dus indachtig gemaakt aan een geregelde scheepvaart van Toeban naar Wora-wari op Soematra. Soenan Bonang wordt daarbij wel geschilderd als meevoerende een

priesterstaf en een knapzak: dat is de uitrusting van een bedelmonnik der Boeddhistische gemeente, maar door „tjis”-„djoengkat” wordt ook gezinspeeld op „djoeng (ang)kat”, een schip in de vaart, en wel een vaste „victualie-vaarder” van Java’s noordkust naar noordoost Sumatra-Langkat. Toen Raden Sahid dien Pandji Woeloeng (op zee) aanhield, openbaarde deze Soenan Bonang zich in het viervoud: „vier” is „tjondra sengkala” voor „djaladri”, d.i. de zee, m.a.w. Samodra-Pasih, waar een Pandji Woeloeng de veiligheid ter zee op last van Madjapahit handhaafde. Dat station was de telkens in de legenden en tradities weder te voorschijn komende Aroesche eilandengroep bij de baai van dien naam. Dáár was de markt van Malayoe, welke Ki Dara Poetih aan Raden Sahid na diens bekeering ter bewaking had gegeven in het „woud”, in beeld gebracht door de „sem-palan (kajoe) wreksa”.

Dat Poeloe Oepih is voor Java, en in het bijzonder voor Toeban, Japara en Demak de markt in Malajoe-Aroe-Patani geweest, waarop de schepen heen en weer voeren — worawari —, tevens van ouds de plaats, waar vreemdelingen van oost en west, noord en zuid voor den handel of op pelgrimstochten bijeen kwamen. Een centrum van verkeer in het woud van Langka’joe.

Toen Raden Sahid in dat woud alleen werd achtergelaten en zijn „goeroe” hem niet bezocht, een vol jaar lang — m.a.w. toen Java de vaart naar Aroe staakte, verwilderde Raden Sahid en raakte hij omslingerd door de luchtwortels van dien waringin. In de Sadjarah Banten gaat hij op de vlucht voor de menschen, die Soenan Bonang had uitgezonden om hem te zoeken — m.a.w. hij was een „Malajoe” geworden, en kruipt als een viervoeter — versta: steunt op zijne vier „soekoe’s”. Maar als de „goeroe” Ki Dara Poetih „terugkomt”, dan zegt deze: „peken-ira ¹⁾ maksih waloeja”, die door Raden Sahid, weldra S. Kalidjaga, bewaakte markt van Malayoe in de Aroebaai stond er fleurig bij. De door het verblijf in Malajoe over Raden Sahid gekomen verwildering — een „malapataka” — werd opgeheven door hem mede te nemen naar „Tjarebon”. Daar als „Rivier-bewaker” achtergelaten, „verkilde” hij zoo, dat zijn goeroe hem *warm* moest maken door gras rondom onzen held op te hoopen en in brand te steken: toen was het oogenblik om samen op te gaan naar Ampel-denta voor de besprekingen met de andere wali’s.

¹⁾ Bij Djaja Soebrata staat op blz. 119 duidelijk „pekenira” in plaats van pakenira; dit acht ik geen verschrijving.

In de door Winter uitgegeven *Serat Babad Padjadjaran* doemoegi Demak dl. I gaat Sèh Malaja eerst even aan bij zijne vrouw te Japara en vestigt zich dan als een „pekir” te Trebaja bij Samarang. De Dipati van dat landschap begeeft zich tot hem, levert zich met al het zijne en de zijnen in de genade van den heiligen man. Sèh Malaja stelt zich dan zelf geheel onder Soenan Goenoeng Djati van Cheribon, wiens zegen hij vraagt, wijl hij zich in een woud wil vestigen — de legende van Poelo Oepih —, waar de „padekahan winastanan Kali Djagané” in fleur komt bij een dooden boom, welke tot nieuw leven wordt gewekt.

Hierop volgt de legende van den Dipati van Samarang, die te vinden is ook bij Rinkes TBG. 53, blz. 435 over Ki Pandan-arang te Tembajat. Vervolgens die van den Dipati van Demak. Deze wenschte in de leer te gaan bij Soenan Bonang, doch wordt door dezen verwezen naar den Pandita Sèh Malaja, anders gezegd „Lèpèn-djaga” in Cheribon, bij dien moest hij in de leer gaan, dien was het beschoren koningen te onderrichten: „mangoelona... ing kalidjaga dèpokkè, ana pandita Sèh Malaja, ikoe lah goeroenana boeboehané moeroek ratoe”. Dàn is het, dat die heidensche Dipati van Demak den heiligen „Rivier-bewaker” bezig vindt met rijst te koken in zijn wonderketel, uit welken hij aan duizenden rond deelt, en Sèh Malaja onderwijst dan dien discipel (blz. 91): gya Sang Dipati winoeroek ngèlmoe karaton, woes bisa, soerasané ngèlmoe batin... De Dipati krijgt vervolgens last om terug te keeren, de heilige man zal dan hem achterna komen, vestigt zich te Adilangoe, dáár wordt hij door alle wali's erkend als „Panembahan Soenan Kali-djaga maraki panoetoeb Wali sadaja”...

Het is nu wel niet twijfelachtig meer ondanks een duidelijk streven, om op een dwaalspoor te brengen: *deze* Soenan Kali-Djaga is geweest de Pantja Tanda en eerste Mohammedaansche sultan van Bintara, en daarom is het, dat naast de groote moskee te Demak, aan welks bouw alle wali's van Java symbolisch hebben bijgedragen, het heilige graf te Kadi-langoe voor het Mataramsche vorstengeslacht van de allerhoogste beteekenis is te achten (B. T. Dj., blz. 566).

Kadi-langoe heet die stede in Demak. Die naam verraadt het gelijkwaardige „kaja Lengka”, d.i. gelijk Langka, herinnering aan het verblijf op Poelo Oepih in Malajoe-Langka, van welk eiland, den „rijstpot” van Siam, Djaka Said naar Japara als Soenan Kalidjaga is teruggekeerd. En ligt niet dicht daarbij de woordspeling: „ka(n)-di-langoe” d.i. Kandilanggo en kendil-anggo zoomede kendil-ongga,

beeldspraak voor: de gedaante van een rijstpot, figuurlijke taal voor het in „ongga-awak-Awa-Birma” gelegen Kandila-Kandali van den ouden tijd.

Een naam van dien heiligen rijstpot is zoowel te Djokja als te Solo Kjahi Sijem, — dat versterkt de gissing, dat wij inderdaad aan een tot Birma, d.i. Sijam kiri, west-Siam behoorend Kandali hebben te denken.

De herinneringen dat Malajoe aan Birma, en Java tot Siam heeft behoord, liggen in de traditie bewaard. Waren de reizen van den koning van Siam naar Java louter uitvloesels van belangstelling in een naburig land, waar de Boro-boedoer een Boeddhistisch monument van mystieke schoonheid is, of — stonden historische beelden dien koning ook voor den geest?

Letten wij thans nog eens op hetgeen de Solosche traditie ons voor oogen stelt.

Wanneer in het jaar Dal het geboortefeest van den Profeet — garebeg Moeloed — wordt gevierd op een „dina-senèn-pon”, dan staat in de Soerambi — het voorportaal van de moskee — voor den Soesoehoenan gereed een „tafeltje, waarop het groote porceleinen bord Kjahi Belawong is geplaatst, dat dient om den toover-kendil daarop te zetten, in welke de rijst gekookt wordt voor 's vorsten dienaren”¹⁾.

17. *Over Kjahi Blawong en de Poetri Tjempa.*

Van dat poesaka-bord Kjahi Belawong teekende Winter aan (TNI. V, i, blz. 718): „dit porcelein is door de Prinses van het land Tjemsio bij haar huwelijk met den vorst van Madjapahit mede gebracht; de rijst op dat bord, die door den Raden Adipati verdeeld wordt, is gekookt in de kleine koperen rijstpot van Soenan Lèpèn”. Wie was deze prinses? In de B. T. Dj. van Djaja Soebrata vinden wij dat bord — ki belawong warni pandjang — vermeld onder de geschenken, welke de vorst van Tjempa mede gaf aan zijne dochter, die ten

¹⁾ Deze Kendil wordt blijkens den naam Kjahi Siyem mannelijk gedacht. Daarentegen vrouwelijk de rijstpot Kjahi Maritja, welke bestemd is om de gasten te onthalen (vgl. „bodya”). Maritja is vermoedelijk een zinspeling op K'mar (Khmer)-Atji(h).

Is de „médja” een toespeling op „Tjer-mé me-dja-na”, vgl. Van Hinloopen Labberton TBG. 552 naar aanleiding van Van Ronkel's Skr. mahajana-Mal. mahdjana?

huwelijk heet te zijn „gevraagd” door den Praboe van Madjapahit (blz. 41). Uit het hiermede parallel loopende verhaal in de Sadjarah Banten bemerkt men duidelijk, dat het den vorst van Madjapahit in de eerste plaats te doen was om de „oepeti”, de schatting van het nog niet onder zijne heerschappij staande Tjempa in Sabrang. (Tj-)andra-wati” noemt de Sadjarah deze poetri van Tjempa, die „driemaal daags van gedaante verwisselde”, en wanneer wij nader vernemen dat haar „zuster” zeven maal van uiterlijk verwisselde”, dan vinden wij toespelingen op „mantjala-warni”, een met alle winden meedraaiend Tjola-rijkje. Toen de poetri van Tjempa op Java voet aan wal zette te Grisee, werd zij op een olifant in staatsie naar den kraton gebracht, prachtig als prinses uitgedost, alleen had zij van haar vader niet medegekregen een „padaka”, want haar vader, de vorst had gezegd, dat dat sieraad wel voor haar bestemd was, doch als het haar bereikte, haar een teeken zou zijn, dat hij overleden was. De prinses huwde met den vorst van Madjapahit en had er zelfs niets tegen, dat deze ook haar zuster tot vrouw zou nemen: die was schooner dan zij, en zoo geschiedde. Weder ging Arja Panoelar naar Tjempa, doch hij hoorde al te Grisee, dat in Tjempa verandering had plaats gevonden. Daar was een Maulana, die den vorst van Tjempa tot den Islam had bekeerd, met de voorzegging, dat hem en zijn rijk anders onheil dreigde, en aan dien heiligen man was de (tweede) dochter uitgehuwelijkt. De gezant van Madjapahit werd door den jongen vorst ontvangen en kreeg toen voor de terugreis mede een „halssnoer”: toen de vorstin Andrawati dat in handen kreeg, wist zij, dat haar vader gestorven was. Wanneer wij van dat omineuze sieraad lezen, dat het eerst werd aangeduid als „pa-da-ka”, een soort buikgordel enz., vervolgens als „pa-dek-an”, d.i. eene vrouwelijke hofbediende, en ten slotte als „kakaloeng” — halssnoer —, dan begrijpen wij dat bedoeld is eene onderwerping van moslimsch geworden Tjempa-kakaloeng of „Tjempaka-Loengka”. De vreemde andere naam van haar land „Tjemsio” is dan wel te lezen als „Tjem(-pa) si(yem)-oetama”. Onder de geschenken, welke de prinses uit dat land medebracht bevond zich het porceleinen bord Ki Belawong: in „warni pandjang” is het laatste woord het *Perzische* „phandjan”, en wij zijn dus wel in het Pasej, dat moslimsch geworden was bij de komst van een Abbassiden-afstammeling. „Ki belawong” heeft veel weg van „ki(ta) (ta-)bela (A-)w’ong(-ga)” eene doode stad van „Krenda Awa onnga”, m.a.w. Birma-Awongga. Doelt de heilige rijstpot Kjahi Siyem niet op „kendil-onnga”, een uit Awa-Birma afkomstig Ka(n)dil(a),

„gelijkende op Lengka” — „kadi-Langoe”, de Aroe-baai, als het ware een rond buikje van vorm, met Aroe-Malayoer als haven en markt voor victualie tevens oord des heils voor pelgrims, eens aan Siam onderhoorig, echter door Madjapahit naderhand schatplichtig gemaakt, na verovering?

Wij lezen in de Sadjarah Banten iets verder, dat toen op Java strijd uitbrak, een viertal jonge „pandita's” besloot over te steken, schipbreuk leed (katawangkarang) maar toen vergunning kreeg van den Radja Kambodja om door te reizen, want Kambodja erkende Java als hoofd (karané ta ikoe Kambodja hidep ing Djawa), en wij begrijpen dan, dat niet bedoeld is Kambodja in Achter-Indië, doch een Kam- of Sam-bodja in Malajoe, nl. Malayoer. Kort daarop werd Tjempa verwoest door den heiden-koning van Sanggora, deelt de tekst verder mede, dat was Maleisch Sanggora, dat vermoedelijk op last van Siam een aanval deed op Tjempa-Pasej, omdat dit niet meer de „boenga mas” aan Siam, doch „oepeti” aan Madjapahit opbracht.

Het tooverketeltje van Soenan Kalidjaga vereenzelvigden wij met het onder Sijam gestaan hebbende Malayoer-Aroe (-pa Kandi-ila). Daarin wordt nu nog de rijst gekookt voor den vorst en zijne dienaren op den plechtigen godsdienstigen feestdag, als alle oude poesaka's voor den dag worden gehaald en als reliquien vertoond, — een „zeldzame” gebeurtenis. Voor de hooge gasten wordt de rijst gekookt — vernemen wij — in de, eveneens uit Tjempa afkomstige, koperen rijstpot „Njahi Maritja”, — die naam heeft veel van eene zinspeling op „(Koe-)mar i-tja”, d.i. Khmèr-Atji(h).

Tjempa in Malajoe ter noordkust van Sumatra is m.i. geweest het Ciampa, waar in 1442 De Conti zich inscheepte naar het in Travancore gelegen Quilon: dit „Ciampa” was rijk aan goud en kamfer, handelsartikelen, welke uitnemend passen bij Noord-Sumatra. Dat Tjempa ook is m.i. de plaats, welke — naar het Mal. Wbk. vermeldt — „bekend was door eene aldaar vervaardigd wordende gebloemde of gevlekte zijden stof, waarvan de bloemen of vlekken verkregen worden door het verven van het zijden garen vóór het weven”: er wordt gezegd, dat dit was „een plaats in kambodja”, versta Maleisch Kambodja, nl. Sambodja-Tjempaka moelia. Met die weefsels werden m.i. bedoeld „tjindé's”, Atjehsche zijden-maaksels — „déja” (gawé) uit A-tjin.

De traditie schildert de intrede van den Islam in Madjapahit onder de bescherming van de Poetri Tjampa. Haar graf wordt gewezen in het bij de hoofdstad van Madjapahit gelegen Trawoelan of Trang-

woelan, waarop het jaartal 1370 d.i. 1448 A.D. voorkomt. De naam dier poetri wordt vermeld als Darawati, in de Sadjarah Banten Andra-wati, d.i. verkort Tj-andra-wati, de „Maan” van Langka-dwara. Bij dien naam behoort het Tra- of Trang-woelan der grafstede: vermoedelijk moeten wij dien naam voluit lezen: „Trang-gana-woelan”, zóó heet eene vorstin van geesten, dochter van den laatsten vorst van Madjapahit en wellicht van deze Poetri Tjempa. Die Poetri Ratoe Mas Trangana Woelan is bij de inneming der hoofdstad Madjapahit niet moslimsche willen worden: zij trok zich terug in Rembang, waar in het woud „Bago” haar kraton nog gewezen wordt, en de bron Soegih-waras zich bevindt ten oosten van Ngrahoe, waar zij nu nog op „malem djoemoewah legi” een bad neemt, weshalve niemand zich alsdan bij die bron durft te vertoonen uit vrees ongemak te zullen ondervinden.

De Poetri Tjempa werd bij Praboe Angka Widjaja van Madjapahit moeder van een zoon, die later onder den naam van Lemboe Peteng benoemd werd tot landvoogd over Madoera met den titel van Panembahan (Raffles, History II, blz. 131). De andere Lemboe Peteng, dien de traditie kent, was de zoon van dezen Praboe bij eene schoone Wandansche vrouw, die meegekomen was in het gevolg van zijne vrouw, de Poetri Tjempa; deze is een stamvader van Mataram, en het lijkt mij niet onwaarschijnlijk dat de twee Lemboe's Peteng splitsingen zijn van dezelfde persoonlijkheid, een Loerah Kapetengan van den laatsten vorst van Madjapahit.

Tot deze Poetri Tjempa begaf zich haar neef uit Tjempa, de jonge Rahmat met zijn drie mede-genooten, die met open armen te Madjapahit werden ontvangen. Van zijn „oom”, den Batara, kreeg Rahmat de perdikan-desa Ampel, het begin van Soerabaja. Hij huwde met eene dochter van Toemenggoeng Wilatikta, genaamd Njahi Nilan uit Toeban, en kreeg bij haar een zoon, die later de vermaarde Soenan Bonang van Toeban werd. Diens toekomstige grootheid werd voorspeld door den naam Praboe Anjakra-wati of -koesoema (Raffles II, blz. 130, B. T. Dj., blz. 30), welken hij van den heiligen Maulana Aloel Islam te Malaka ontving, toen hij, samen met Raden Pakoe, de latere Praboe Sèt-mata van Giri, daar vertoefde op een beevaartstocht naar Mekah: bij Raffles lezen wij niet slechts Malaka, doch „Pasi Malacca”, als ook dat „the holy man to whom (Raden Pakoe) had been presented at Pasi Malacca was his own father”, en bemerken wij, dat de geschiedenis van de overbrenging van den Islam naar Madjapahit derhalve heeft plaats gevonden niet

over Tjampa in Achter-Indië, doch over Tjempa-Djeumpa-Pasej van Sumatra's noordkust.

Het Siyem, waarnaar de vorstenlandsche poesaka-kendil, welke aan de van 's vorstenwege verstrekte leeftocht den zegen van Soenan Kalidjaga verbindt, Kjahi Siyem heet, is derhalve ook te zoeken in het tot Siyem-kiri behoorende Malajoer, Aroe-Pasi(h).

18. *Over Djaka Kendil en een mythisch kanon.*

Rijk is de schat der bonte legenden van Java. Voorzoover dezen in de babads zijn ingelascht, hebben wij er eenige behandeld en daarin de toespelingen opgezocht, aan de hand waarvan de historische traditie te voorschijn is te halen. Het vermoeden is uitgesproken, dat de in de Pepakem opgenomen herinneringen aan Voor-Indische verhalen van Langka, Rama, Dasamoeka enz. een plaats hebben gekregen in het werk der Javaansche poedjongga's met eene bedoeling, — die verhalen zijn dus ouder dan het dichtwerk, waarin zij werden opgenomen. Is hetzelfde ook het geval met niet uit Voor-Indië afkomstige volksverhalen, welke wij in de babads aantreffen? Is het sprookje ouder dan de geschiedkundige overlevering? Zoo hebben wij de sage van de widadari Nawang Woelan met het vliegbuisje Onta-koesoema, dat m.m. tot in Melanesië is terug te vinden; overgebracht als die kan zijn door op de moessons varende schippers, die maandenlang overbleven in het vreemde land. Wij hebben verder het sprookje van Djaka Kendil, dat, door Poensen in zijn Ontjèn-ontjèn gepubliceerd, door Kreemer is vertaald (MZG. 26, blz. 339).

Er was eens een arme weduwe met een eenig kind, dat er precies uitzag als een kleine ronde rijstpot en daarom ook Kendil heette. Maar dat kereltje was een gauwdiefje, zooals hij daar op zijn buikje rond-schoof naar de rivier. Daarheen kwamen de hemelnimfen om te baden. Nu had het juist geregend, zoodat alles nat was, en toen de nimfen iets boven den grond zagen bollen, dat nog droog er uit zag, waren zij wat blij, dat ze hun kleeren daarover konden neerleggen. Maar dat hoopje was onze Kendil en toen deze zijn kans schoon zag, maakte hij zich met die kleederen uit de voeten. De nimfen waren „naakt uitgeschud” en zij beklagden zich daarover luide bij „oompje”.

Het volgende tooneel speelt in de keuken van een woning, waar bruiloft werd gevierd. De keukenmeesteres was druk in de weer. Kendil lukte het binnen te komen, en toen de helpsters niet meer wisten waar zij het door hen gaar gekookte vleesch zouden indoen, op een

gelukkig oogenblik juist dien „Kendil” zagen, liet hij zich stilletjes gebruiken en werd volgestopt met „oelam-rempah”, fijn gehakte visch, welke aan speetjes gestoken, gebraden wordt. Onbegrijpelijk veel ging er in dien „kendil”, maar toen de pot vol was, ging diefje er mee van door.

Dat kereltje wou, toen hij volwassen was geworden, een vrouw hebben, en lang niet gering, eene dochter van den Ratoe van Mesir zijn moeder was er heelemaal ontdaan van, hoe zou de wensch van haar lieven zoon kunnen worden vervuld, de tranen biggelden haar langs de wangen. Allereerbiedigst droeg zij den machtigen vorst haar bede voor. Die zou er bij zijn dochters eens naar vragen. De oudste Kenonga had geen zin in zoo'n kendil. Gadoeng ook niet, want zoo'n kendil kon zij slechts gebruiken als „djamban” of drink- en etensbak voor haar „hond” (kawoela-damel oetawi pangombéning segawon). Maar de derde, de bevallige Melati was niet kieskeurig, die aanvaardde dadelijk het aanbod, dat haar vader haar overbracht. Dat was dus in orde; echter had de Ratoe van Mesir een voorwaarde. Hij had, toen zijn dochter nog heel jong was, haar beloofd, dat, als iemand om haar hand zou vragen, als bruidschat zou worden bedongen: 44 widadari's en tot bediening — sinomman — 44 godjes — dewa — en wel 44 mannen en 44 vrouwen, en bovendien een waringin met vruchten als bij het roosteren knallende maiskorrels, een pisang-mas, waarvan de uitspruitsels bestaan uit gebloemde tjindé-zijde, een kale kip, zoo groot als het Zuiderkruis, en een „tengoe” (insect) ter groote van een platten slijpsteen, terwijl voorts al het wild gedierte uit het woud in den bruiloftsstoet moest meeloopen. Hoe zou zoo iets mogelijk zijn, weeklaagde de moeder. Doch haar zoon zei: wees heelemaal niet bang moeder! Ging „naar buiten” steeg de lucht in, nam een eerbiedige smeekende houding aan, sloot de 9 openingen zijns lichaams en staarde onafgebroken naar de punt van zijn neus, — en die „tapa” vermocht zooveel, dat „Narada” kwam aansnellen en al zijn eischen inwilligde: echter moest niet ruchtbaar worden, dat Narada het zoo maar had toegezegd. Het huwelijk had plaats, het echtpaar was heel gelukkig. Maar op een dag was er tournooi, en de twee schoonzusters tartten en hoonden hun „kendil”-schoonbroeder. Dat was hem een verdriet. Weer verdiepte hij zich in zichzelf, trok zijn aandacht van alle dingen buiten zich af, en — weer werd zijn bede vervuld. Hij kreeg een prachtig „satrija”-gewaad en een fier zwart rijpaard, — zoo nam hij — onbekend aan de toeschouwers — deel aan het tournooi. Zijn vrouw was ook onder de toeschouwers geweest en door haar jaloersche

zusters aangevallen om haar echtgenoot, die toch zeker niet de fiere ridder was, welken zij hadden bewonderd. Maar zij had een vermoeden gehad . . . , en de volgende maal lag zij op de loer; toen zag zij, dat werkelijk haar man, de kendil — de fiere ridder bij het tournooi was geweest. Maar toen haatte zij dat „gewaad”, de kleedij van haar man, die er dezen als een „kendil” deed uitzien, scheurde dat aan flarden, en hij beloofde voortaan niet meer zoo armoedig gekleed voor den dag te zullen komen. Enz.

Dat is nu wel een echt volks- en kindersprookje. Inderdaad, maar wanneer aan dat snaaksche gauwdiefje een naam wordt gegeven, welke een rijstpot — kendil — beteekent — als een vermommende dracht — anggo — van een „satrija”, en zulk een eten gereed makend voorwerp ook in de kratons als „poesaka” beeldspraak is, en voor Kendil wonderbaarlijke zaken worden getooverd, welke blijkbaar dienen te worden verklaard en derhalve toespelingen schijnen te bevatten, dan lijkt mij dit sprookje niet maar een voortbrengsel van een ongebreidelde verbeelding. Ook de sprookjes van Grimm zijn gebleken een door velen niet vermoede beteekenis te hebben. Is Djaka Kendil beeldspraak, dan denk ik, in verband met den rijstpot van Soenan Lèpèn, aan Dja-wa-ka Ka-n-di-langoe, en is de Pronkende Ridder, dienaar van een vorst van Madja-langoe op Java, beeldspraak voor het Djawaka-land, hij zelf een trotsche Pauw, — nila kandi — van een oude stad, gewijd aan Skanda, den god des oorlogs, welke poera intusschen rijk getooverd werd, toen die verlost was van het vroeger armzalig bestaan, dat tot gauwdievenstukken leidde. Dan is die zoon van een arme weduwe — anak randa malarat — mij een guitige personificatie van een „krenda Mala-joe’ (wa)-rat” van een „Majoera”-pauw, Tamilsch-Maleisch Malayoer. Dan ligt opgesloten in de voorstelling, dat ten gevolge van de pas gevallen regenbui — amargi mentas ka-djawa-han — er nauwelijks een plekje te vinden was voor de nimfen om er hun kleederen neer te leggen, dat een stortvloed van Javanen over het land was gekomen, en de van over zee gekomen handelsscheepjes, die daar plachten aan te leggen voor proviandeering en verkeer na de plundering van Malayoer slechts een klein, heuvelig eilandje aantreffen, dat geen kwaad deed vermoeden, maar intusschen zich de kans niet liet ontgaan om die nimfen „naakt uit te schudden”. Zoo deden die „woeda-Boeddha” hun beklag bij „Oompje”, maar „Si-wa” deed niet veel meer dan lachen.

In het „keuken”-verhaal bemerken wij dat die „Kendil” wonderbaarlijk veel „oelam(a)” in zich kon bergen. Toen de kooksters veel

vleesch hadden gehakt, dat aan speetjes werd gestoken, ging er onbegrijpelijk veel daarvan in de kendil: dat vleesch, waarmede ons snaakje vandoor ging, lijkt mij te doelen op „galgebrokken”, welke in den ouden tijd bij zware misdrijven werden gespietst — di-soela —, geëmpaleerd.

De „ratoe van Mesir” schijnt mij die van Pasir-Pasej. Om ééne van diens drie „dochters” te krijgen, had Kendil den heelen inhoud van de Soera-laja moeten afstaan: 44 bijada widadari, dat lijken „poetri manggoeng”, zooals er 40 den vorst in den kraton bedienen (zinspeling op „toe-manggoeng”?) enz. Onder de toovergeschenken komt voor een waringin met vruchten als bij het roosteren knallende maiskorrels, — dat schijnt beeldspraak voor een stuk geschut, een „mariëm”, zinspeling op „K’mar S-ijem”, en op „mais-kogels” van „(Bo-)dja (a)goeng”. Ook wordt daaronder genoemd een wonderbaarlijke pisang, dezelfde vermoedelijk, welke voorkomt in de Baron Sakéndèr (p. 222, 228): „pisang kantjana adi, ing kang poepoes tjindé, aron soetra, papah roekmi, poepoes tjindé (i)djo”: de uitspruitsels daarvan in den vorm van bijzondere zijden tjinde-weefsels kwamen uit (Maleisch) Kambodja. De „kale kip” en het aan den sterrenhemel overgebrachte scheef staande sawah-wachthuisje doen denken aan een in verval geraakt rijkland, hoog boven Java in Melajoe gelegen. De fenomenale „bladluis”, die leek op een platten *slijpsteen* — schijnt te doelen op het Maleisch landschap Asahan (ngasah — slijpen).

Eigenlijk had Kendil maar van zich zelf een poovere plunje, maar dank zij de gunst van Narada (nara-Daha?) kreeg hij een „satrija”-kostuum, een paardje, hij werd een pandji, zooals Pandji Koedawanèng-pati is geweest, ook Djaran Panoleh van Madoera enz. Hij trad dus in dienst van den vorst van Java, geraakte zoo tot aanzien en rijkdom. Zijn vrouw reet toen zijne „vermomming” in flarden, met de oude zelfstandigheid van het op zichzelf arme eilandje was het gedaan; welk een fraai vertoon maakte echter „Kand-ali ila Ongga-Awa-q” niet voortaan als krijgshaftig Javaansch edelman te paard.

Staan wij nog even stil bij dat toover-voorwerp onder de „sasrahan” welke Dja(wa) ka Kendil aan Mesir-Pasej moest aanbieden, ten einde ’s konings dochter te kunnen krijgen, de „waringin kang awoh bron-dong”, waarin ik een losbrandend stuk geschut vermoedde. Een waringin-boom toch is de zetel van een beschermgeest, een „bahoe raksa”, en is Maleisch „be-raksa” niet een aanduiding van zulk een heiligen, grooten boom, Jav. „wreksa”?

Dat groote „kanon” vinden wij m.i. in Java’s mythische geschie-

denis, waar wij er zoo een toegeschreven zien aan de toovermacht van den wonderbaarlijken Adji Saka. Deze was al op Java geweest, werd in het westen reeds als heer aangebeden, — zijn naam had hij veranderd in Sang Hyang Moedik Batara (K'moedi-batara alias (Dang of Dam-) Poehawang): „Adji Saka maakte een groot kanon — ajasa mariëm ageng satoenggil —, 4 stuks kleine Javaansche kanonnetjes — rontaka sakawan, — 8 oorlogsbekkens — bendé woloe —, 2 slaginstrumenten — gendèr kalih, en schiep uit zijn verbeelding een meer — anjipta telagi, met in het midden een eiland — ing tengah wonten poelonipoen; al die maaksels waren teekenen — sadaja jasanipoen poenika dados tetengerran: hij, die bij machte was dat kanon op te tillen, zou in de toekomst een aanzienlijken rang bekomen — sinten ing kang koewawi andjoendjoeng mariëm wahoe, ngalamat ing tembé badé angsal singgih; indien de oorlogsbekkens en de kanonnetjes verdwenen, dan was dat het teeken voor een grooten oorlog — bilih bendé kalijan rontaka itjal, takbirranipoen badé wonten prang ageng, als zij terugkwamen, dan was dat het teeken van vrede — jèn mantoek, daladjat badé kerta; hij die van den meer-oever kon zwemmen naar het eiland, die zou de gelukzaligheid deelachtig worden.

De zinsnede drukt zelf uit, dat beeldspraak is gebezigd. Vermomd — samar — wordt bedoeld op „... sa-mar (S-)ijem”, verder door vervanging van „rontaka” in „tiktak sakawan” op „(Wila-)tikta tak-sa-ka wan(-a)” het slangen-woud van oud Madjapahit; „bendé woloe gendèr kalih” zinspeelt n.l. op „bendawa” d.i. salang, m.a.w. „wang-salan” voor „Lo-gendèr”, twee in getale (derhalve één op Java, d.i. oud Padjang, en één Overzee) en het meer met het eiland er in verbeeldt de Aroe-baai met Malayoer, rijke havenstad tevens oord van gelukzaligheid voor de pelgrims.

Adji Saka — schreef ik — is geheime taal voor Adji Sa-ba-ka of Praboe Bodja Djawaka, is dat puur verzinsel?

19. *Over verschillende Vorstenlandsche poesaka.*

In 1846 gaf de Controleur Mr. Deeleman eene beschrijving van des Soesoehoenans „poesaka's”, de erfstukken der vorstelijke familie, welke nimmer vervreemd mogen worden, de rijksornamenten (BKI. 6, blz. 358/9), welke, naar Zimmermann later meldde (TBG. 58), bewaard worden bij de Prabasoejasa — het eigenlijk verblijf van den vorst — naast de Petanèn, de heilige kamer waarin het poesaka pronkbed staat, de „papadjangan”, in verschillende kamertjes, terwijl

de heiligste stukken worden opgeborgen in kleine huisjes, die op palen rusten en waarin men langs „laddertjes” komt. Deeleman onderscheidde twee soorten: de eerste, bestaande in voorwerpen, meest van goud, die, als tot geen gebruik dienstig, alleen bij hooge feesten ten toon gespreid worden, de „oepatjara”, de tweede in zoodanige zaken, die tot eenig doel aangewend worden of dit ten minste kunnen worden, en waarvan de Keizer gewoon is voor het eene of andere einde te gebruiken, — de „ampilan”. Daaronder bevonden zich o.a. een „lampit” — een gewoon zitmatje, dat steeds opgerold was, een zilveren kom met goud opgelegd, waarin onder een groen fluweelen deksel de gouden waterkan — gendi pertoela, waaruit, wanneer de Keizer zijn handen wenschte te wasschen, water werd geschonken in de „bokor widjikkan”, een gouden kommetje; voorts een „gandèk”, een lompe, zilveren kist met goud opgelegd en twee voet hoog, waarin kleederen gedragen werden, wanneer de Keizer zich hier of daar naar toe begaf en na het baden van kleeren wenschte te veranderen; alsmede een stoffer van paradijsvogelveeren „keboet djiwata” en ook twee waaiers voor het geval de warmte of muskieten hinderlijk waren, wier namen worden opgegeven als „keboet djawaka”.

Zulk eene „keboet djawaka” bestond uit pauwenveeren. Op de afbeelding zijn vijf pauwenooien te herkennen. Daaronder een boom met breede bladeren, rechts en links geflankeerd door een open balej, en onder dien wonderboom een huppelend paardje. In het middenvak wordt de voorstelling herhaald, de boom is een andere geworden, en nog lager vindt men een anderen boom, ditmaal geflankeerd door bangsal's, terwijl daarbuiten dansende paardjes tegenover elkander staan bij wonderboomen, waarin vogels zitten. De overige figuren stellen waarschijnlijk vleugels voor.

De pauw, de „wahana” van Skanda, den god der overwinning, heet in Kawi „majoera” of „mannjoera”, — dat herinnert mij aan „Ma(la)yoera”, — Malayoer. De boom met breede bladeren schijnt mij beeldspraak voor „(Lang-)kajoe lébar-daoen”, Langka-ajoe Sama-lé-bar. En zijn die dansende paardjes niet pronkende „toerangga's”, praalpaarden van den vorst, figuurlijk: „da-toe rangga”, krijshoofden, te paard gezeten, Maleisch: „koeda”, zooals de vermaarde Pandji Koeda wanèng pati er een geweest is?

Het verband van deze pauwenveeren-staatsie-waaiers met de geschiedenis van Pandji mag m.i. opgemaakt worden uit het feit, dat deze Orang kaja Koeda Wanèngpati als tegenhanger in de wajang heeft den jongen held Damar Woelan, wiens roman ten tooneele

wordt opgevoerd in de „wajang kelitik” of „-karoetjil”, en bij dat spel het schermpje, dat den achtergrond weergeeft van het stamland van Damar Woelan, een pyramidaal bergje met geboomte en tevens een poort van een paleis, bij de wajang poerwa en gedog heet „goenoengan”¹⁾, doch bij de wajang keroetjil van Damar Woelan „badak”, d.i. het Kawi voor „merak” pauw, m.a.w. de Pauwen-stad Ma-lay-joera. Het geboomte op dat mythische bergje is het Langka-joe van den Méroe, welks top naar Java was overgebracht.

De Solosche pauwenveeren-waaiers „keboet djawaka” spreken m.i. uit, dat, in geval het den Batara van Madjapahit op Java warm gemaakt werd door „njamoe”, welke hem om de ooren gonsden en prikten, m.a.w. nietig maar lastig volkje in Malajoe met zee-rooversprauwen om hem heen zwermde, hij dan greep naar zijn „keboet djawaka” m.a.w. Kebo boeta Djawaka, dit hoofd der Djawaka-duivels den vorst „koelte” aanbracht.

Is dit de eenige herinnering aan het Za-ba-ga of Dja-wa-ka, oud Sam-bo-dja der oudste berichten omtrent Indonesië? Wij hebben nog een mededeeling dienaangaande. Raffles toch, wiens History, dank zij de bereidvaardigheid van Javaansche en Hollandsche medewerkers, gegevens bewaard heeft, welke men nergens anders terugvindt, deelde nl. mede (I blz. 3), dat op Celebes de bewoners van Borneo, Java, Sumatra en het schiereiland Malaka met de bijbehorende eilanden werden aangeduid als „Djawa” of „Djawi”, doch daarentegen die van de Molukken, Ambon, Banda, Timor en Ende met „the Bugis diminutive Jawa-Jawaka or Java-minor”. Dat doelt m.i. op een wegvluchten — malajoe — der oude bevolking van Malayoer-Za-ba-ga naar het oosten van den Archipel als gevolg van

¹⁾ In Djawa III blz. 61 deelde Moesa mede, dat op die „goenoengan” voorkomen:

1. de gesloten deur „Sèla-panangkap” van de „sanggar pamoedjan”, het bedehuis der wali's (dat zal zijn in Aroe-Sambodja);

2. aan weerszijden twee reuzen, genaamd „koeroebioen”, gewapend met een „sabel” (deze pedang zinspeelt, op M-edang, in den naam ligt Koe (ta) Roe (-pa dipa-ra-) bi (dipa-eiland, rabi, d.i. bodjo, versta Bodja, en dit quasi-Arabische eiland draagt dien naam diparabbi) (bir-) oe (war-) n (-a), blauw van kleur, Aroe-Biroe);

3. een banaspati-beeld boven die „deur” (die Heer des Wouds van Langka is een voorstelling van Soerya, de zon);

4. een nagasari-boom, onder den stam waarvan zich kronkelt de koningsslang (Naga koning van Bata-ng-kajoe);

5. en in dien boom de koningsslang, gazellen met krokodillen-staart, een paar hanen, een paar kraaien, een paar duiven (zinnebeelden; de „radja oela” is verm. een „radja tak-Saka”).

Vgl. in de romans de gapoera, die toegang geeft tot den lusthof Sri Wedari, enz.

ondergang van dat rijk, en ook van volksverplaatsingen, welke in den loop der tijden bij herhaling in die richting zullen hebben plaats gevonden. Volgens de tegenwoordige opvatting is Zabag, het rijk der Djawaka's tot wie de koning Tjandra-banoë heeft behoord, die Ceylon heeft overrompeld, te zoeken op het Maleische schiereiland in de buurt van het latere Ligor: die voorstelling behoeft m.i. niet te niet te doen, dat een belangrijk centrum der Djawaka is geweest Malayoer-Aroe. Wanneer de Javaansche dichters de Bondan in verband brengen met Banda in het Oosten, waarbij ook ligt een groep der Aroe-eilanden, dan is zoo iets, in het licht van het vorenstaande, ook niet onjuist.

In de XVIIe eeuw was het schiereiland Malaka het eigenlijke Malaja. Patani op de oostkust was daar een niet onbeteekenend rijk. In 1630 had de Koningin wel 3000 man bijgedragen om het door Atjeh aangevallen Portugeesch Malaka te helpen ontzetten. In 1632 maakte het nog heel wat vertoon, toen op de hoofdplaats de Hollandsche gezant Caen werd afgehaald met „partye olyphanten ende paarden met eenige regenten ende een groot getal pieckeniers ende musquettiers met pijpen en trommelen”, doch reeds was deze „bocht” waarin de toenmalige peperhavens lagen, in den oorlog tegen Siam „zeer verarmpt”, „Lygoor geheel verdestrueert”.

Onder de vorstelijke staatsie-ornamenten komt voor een kistje, dat de „kendaga” vertegenwoordigt, waarvan de bestemming is een volledig stel dienst-, oorlogs-, en dagelijksche kleederen in het gevolg van een prijaji mee te voeren. Het draagt te Solo zoowel bij den Soesoehoenan als bij Mangkoe Negoro den titel van „gandèk”, d.i. een prijaji, die uitgezonden wordt tot overbrenging van 's vorsten brieven als ook tot het instellen van een plaatselijk onderzoek, wanneer ergens onraad schuilt, maar de vorm van die kendaga's verschilt bij deze hoogwaardigheidsbekleeders. In een artikel over de oepatjara in de Mangkoenegaran schreef Pangeran Hadiwidjaja, zoon van den Soesoehoenan, dat bij Mangkoenegoro daaronder was te verstaan „een Palembangse kleerenkist of gendogo, die bij het loopen in een draagkoetsje werd vervoerd”, terwijl bij zijn vader de „gandèk” den vorm had van een „klenting”, d.i. een kleine pot om water te halen, en wel eene, die plat was, „gèpèng”. Bij Deeleman wordt afgebeeld een lompe, zilveren kist met goud opgelegd. De omschrijving van de Mangkoengaransche kendaga als een „Palembangsche kleerenkist, die... in een draagkoetsje wordt vervoerd, doet denken aan een Palembang voorstellenden voorvader, wiens kleederen-kendaga werd

getransporteerd in een „karèta pelangki”, welk palankijntje zinspeelt op het Maleische Langka, hetwelk die „gandèk” heeft verwisseld voor Palembang, — eene verwijzing naar Damar Woelan?

Verrast worden wij door de beschrijving, welke Winter van des Soesoehoenans „gandèk” gaf (TNI. V, i blz. 740): „een werktuig van *hout*, gemaakt eenigszins als een halven kring, met zijde overtrokken, inhoudende tol, mes, naald, kemiri (een soort noot) en versteenden afgang van zekeren heilige, genaamd Soenan Lèpèn”. In Djokja beschreef Groneman deze (In den Kedaton) als „een grooten ronden, zilveren trommel, die het kinderspeelgoed van den Sultan bevat”. Soenan Lèpèn — zagen wij — is de op Poelo Oepih door Ki Dara-poetih bekeerde Wali van Demak geweest, eerst „djagakali” of „pantja tanda” van den Batara van Madjapahit, de historische Pati Oenoës van Japara, de Raden Patah, die traditioneel van Palembang afkomstig was en als zoodanig gevoeglijk als een „gandèk” van den vorst was te beschouwen. In diens „kendaga”, een werktuig van hout, herkennen wij beeldspraak voor „Lang-kajoe”, en de mededeeling dat dit was overtrokken met zijde — soetra — verwijst naar Soe-ma-tra. De daarin liggende spelletjes zinspelen op het gedobbel van Soenan Kalidjaga in zijn vroegen staat van Raden Sahid. Het „mes” herinnert aan een „pangot”, dat als equivalent heeft „wali”, dus zinspeelt op den Wali van Demak, oorspronkelijk echter een tooverkracht bezittende schrijfstift, waarmede deze „djagakali” of „pantja-tanda” verspijende portretten maakte van te oorlogen landen en volken (vgl. TBG. 39, blz. 124). En de „kemiri’s” stellen de Siameesche vechtersbazen uit K’mèr voor, welke deze „heilige” in zijn buikband zou hebben gedragen (t.a.p., blz. 123). Is „de versteende afgang” - wangkelang - niet een mopje op „tahi”, „sèla” en „selaka”, nl. zoo iets als „sa-tahi-ila sèlaka”, m.a.w. op een zilveren tahil of Spaanschen mat, reaal van achten, - wang Kalang?

Hiervoor werd gewaagd van de „gendi pertoele”¹⁾. Bij Deeleman staat afgebeeld een gouden waterkan met een buik als een watermeloen, waarop twee tuiten staan. Wanneer Pangeran Hadiwidjaja

¹⁾ Pertoele beteekent, zooals Deeleman vermeldde en het Wbk. bevestigt „groot, wijd”, d.i. in het Maleisch „lébar”, en ik denk aan een „gendi-ila-malébar” een tooverkan uit Malay-bar, ook: een „gendi saperti oela”, voorstelling van het rein water bevattende Sèla-goendi Malébar.

De naam zweemt naar Portugal (-a), en misschien heeft de naamgever in die richting ook de gedachte willen afleiden, doch eerder zal men hebben te denken aan een „poera Tagal-a”, het land, vanwaar Javaansch Tegal, dat ouderwetsch steeds „Tagal” wordt geschreven, zijne bevolking heeft gekregen.

van Solo (Djawa 1924) aan dit herinneringsvoorwerp den naam geeft van Kjahi Palembang, dan vermoeden wij, dat de waterstralen uit die twee tuiten voorstellen de twee Batang-ari's, van Palembang en Djambi; echter geloof ik dat wij moeten denken aan twee rivieren in Paloe-Omba — lemah abang, nl. de rivieren Salah-adji en Besitang, welke uitstroomen in de Aroe-baal, beiden afkomstig uit den mythischen samongka, karam- of taram-bodja, het land van „oorsprong”. Die tooverkan diende om, wanneer de vorst zijn handen wilde wasschen, water daaruit te schenken in de gouden „bokor widjikan”, nl. om die te ontdoen van een onaangename lucht, die van „batjin-ba-Atjin”, in de baai van Aroe.

Voorname dan de „ampilan” zijn de „oepatjara”. Dezen zijn 8 in getal, vijf zijn er in diervorm (ongga sato — zinspeling op sa-tongga Ongga, bureu van Awa-q?), dan een vierkante bedak-doos benevens een pyramidale zakdoekdoos, en ten leste — ten minste in Djokja — een lantaarn.

Dat laatste voorwerp wordt beschreven als een uit goud en zilver (silih asih), vervaardigde lantaarn (kandil), drager van een bij het opiumschuiven benodigd olielampje (dilah).

„Dilah” —, dien kennen wij. Hij is Ki Dilah, de zoon van Bra Widjaja VII bij de reuzin Endang Sasmita-poera, die met hulp van zijne moeder alle wilde dieren uit het woud samenjoeg op de aloen-aloen van den vorst van Madjapahit — beeldspraak voor het weder onderwerpen van alle wilde kalana-koningen met behulp van de „stad der pra-lambang”, m.a.w. quasi — Palembang. Die den naam en titel kreeg van Arya Damar en van den Batara ten huwelijk kreeg diens voormalige vrouw, de poetri Tjina die moeder werd van Raden Patah, en Ratoe werd van Palembang. Deze Arya Damar was een lichtbrenger, een verspieder van den Batara, een „s-apioen”, versta „spion”, een mata-mata. Is deze met het Arabisch-Maleisch woord — qandil — aangeduide lantaarn dan niet moslimsch Kand-ali? Doelt het mengen van goud en zilver niet op het gouden eiland Poelo Mas en het zilveren Pérak in het noorden van Malajoe? en op een Arabisch-Maleisch geslacht?

Indien de Djokjasche „kandil” onder de rijksornamenten vertegenwoordigt het land van Arja Damar's moeder uit Maleisch Kandali, dan mogen wij verwachten, dat de aan deze laatste oepatjara voorafgaande raadselfiguren *mede* zinnebeelden zijn voor deelen van noord-Sumatra, het land der voorouders. Groneman merkte op, dat deze

sierlijke voorwerpen van vereering, v.z.v. aangaat de vijf eerstgenoemde, eigenlijk doozen zijn, wier deksels zich op hunne ruggen leenen tot berging van soeroeh-bladeren, tabak, kalk, gambir en andere betel-benoodigdheden, hoewel ze voor dat doel niet worden gebruikt. Zij herinneren aan de Atjehsche Areca- en Betel-kust van den ouden tijd, aan het Langka met de zeldzame dieren, w.o. de tapir, die in het Javaansch „senoek” in het Maleisch „koeda harau” heet, vermoedelijk zinnebeeld voor Aroe.

De algemeene term voor deze oepatjara luidt naar de voornaamste figuren „bannjak dalang, sawoeng galing”. De gouden haan doet denken aan een Voorvechter — djago — van Bo-dja’goeng in Ong-ga Ke-ling, een tot Birma behoorend land, bewoond door Keling’s. Bannjak-dalang is de naam van een gouden gans. In Solo is deze een ganzen-paar (Sri Poestaka 1924, blz. 107), elk versierd met een ketting, aan welke onder elkander hangen drie wassende maantjes — kaloeng pananggalan soengsoen-tiga: wanneer wij letten op het kawi „aroe-tala”, dat „maan” beteekent, dan schijnen wij in het Maanland van Longka, dat Aroe heet, te zijn: de twee „ganzen” liggen ineengedoken, als zich behaaglijk koesterende, het wijfje kijkt om naar den gent, die een tevreden gelaat toont, — vermoedelijk liggen daarin zinspelingen: tapa-nolih, Tapanoeli? Aan dit wonderpaar is verbonden de wangsallan: „walangkadak kinandangan”, d.i. de pelikaan in de kooi. Deze wondervogel, voor wie een andere naam is „andawadak”, is een soort grijze wilde gans met lepelbek en krop, die een waggelenden gang heeft, maar des te beter vliegt, daar hij zich hoog in de lucht bewegen kan; voor de visschen is hij een groot gevaar, want met zijn forsche vleugels jaagt hij die naar ondiepten, waar hij ze opschept om ze in zijn keel te bergen. Behalve met beeldspraak hebben wij met wangsallan-taal te maken en ontdekken dan al spoedig: (anda-)wa-Langka-dak, d.i. pelikaan van Langka, figuurlijke taal voor een T-anda dja-wa-ka-kalang. „Malangkadak” beteekent een trotsche houding aannemen, en wij vinden het gebezigd van den jongen Damar-Woelan uit Paloeh-Omba toen hij uit dat „modderig oord” naar Java was gegaan; in die onvoegzame houding stond hij voor de poort van de Kepatihan in Madjapahit en de zoons van den rijksbestuurder waren zoo verontwaardigd, dat zij dien onbeschaamden jongen man, die in domme verwaandheid of onopgevoedheid naar hun dalem opzag, de kleeren van het lijf scheurden (TBG. 38, blz. 468).

Damar-Woelan behoort m.i. thuis in het land van den Bannjak Dalang.

Merkwaardig is het, dat in Solo de „bannjak dalang” thans een ganzen-paar voorstelt, terwijl Deeleman wel den bannjak vermeldde (no. 6) doch niet den dalang en in stede daarvan als no. I deed afbeelden een anderen wondervogel: voor die verandering moet een reden bestaan hebben en ongetwijfeld heeft degeen, die daarvoor aanwijzing heeft gegeven, goed geweten waarom hij dat deed en wat deze wonderdieren beteekenen. In het oudere bericht wordt vermeld de „peksi garoeda”, een vogel met een opkrullenden slurf terwijl een spitse tong uit den bek hangt, en aan de pooten scherpe sporen; wij herinneren ons den „garoeda” van den roman Baron Sakender, die op Java zijn gedaante verwisselde tegen die van een gouden slang met een kam op het hoofd, gouden vleugels en klauwen, sporen aan de voeten, en met een waarschuwend schreeuw als die van een pauw, de „oela manglar-monga”, alias „oela-ma ngelar a-mong” van de vorstelijke begraafplaats Ima-giri. Deze „slang” met zijne kronkelingen deed mij denken aan de rivier, welke langs die plaats loopt, de „Oe(m)pak”, en de „sporen” van dien slang deden mij een zinspeling gissen op de aan die rivier gelegen desa Tadjji, welke eene perdikan-desa schijnt te zijn geweest, in den Mataramschen tijd een toegangspoort tot de hofstad van Sultan Agoeng en Mangkoe Rat I. De „pauw” is als „majoera” mij eene zinspeling op Malayoer-a en doet als „wahana” van den oorlogsgod Skanda een krijgshaftig „g-aroe-da” (ong-ga aroe Geda-h?) veronderstellen.

Vervolgens vinden wij in beide Vorstenlanden onder de voornaamste oepatjara den „Ardawalika”. Volgens Pangeran Hadiwidjaya stelt deze te Solo een vogel voor, die slaglanden heeft — sjoeng — en een gouden voorhoofdsplaat draagt; hij is bezig zijn vleugels uit te slaan, alsof hij wil opvliegen. In Oud-Bantam, vertelde de schilder Corn. de Bruin, kwam de „ardawalika” voor „als een verguld houten vogel”, — het hout verraadt weder Lang-kajoe. Het Wbk. spreekt van „een gouden vogel met een slangkop (Sansk. mallika, een vogel, soort gans, en een kop of beker), ook eigennaam van den vorst der slangen (vgl. Ananta)”. Als fraai geschubde en gekroonde „naga” neemt dit wonderdier ongeveer het midden in van de 8 oepatjara. Bij Deeleman staat het afgebeeld als een watervogel, maar met een menschenhoofd en een opvallend dikken neus; op den rug is een dekseltje, dat met een knop kan worden opgelicht, en de beschrijving luidt: „arda warika of arda walika, een waterkom”. Deze m.i. niet toevallige aanduiding als „waterkom” (oe-da-ka) verwijst naar „wari(h)”, dat erg onheil bracht, en onwillekeurig denkt men aan de legende in de Manik Maja over

het gifwater „tjala-koeta”, het sterkste gif, geen wezenlijk water, dat, toen de goden er van dronken, allen deed omkomen. De Ardawalika-legende is door Hazeu behandeld in BKL. 49, blz. 175 vlg. In den daar vermelden lakon-naam van den listigen „maharadja ditya Kala Mangsa” van Poelo Kambang, die het had toegelegd op het leven van Yudayana, herkent men een koning in een land van menscheneters. Is de waterkom een zinspeling op het Tjala-koeta-gif der Manik-Maja, anders gezegd „wé mala”¹⁾ van eene „koeta” die „Tjola” maar tegelijk „joewa” giftig was „mala-joewa-wé”, Tjola-Malajoe?

In de Manik Maja had ook Pramesti Goeroe van dat gif-water gedronken: dat hij in leven bleef, had hij daaraan te danken, dat hij „eer het water in zijn buik was gekomen, het haastig weder had uitgespogen”. Sedert — wordt er bij vermeld — droeg hij den naam Nila Kontho, omdat zijn hals een witte vlek had gekregen: Winter voegde in een aantekening aan dat ongerijmde „witte” van de vlek toe, dat het niet was na te gaan of een fout in de etymologie had plaats gevonden dan wel of de fout was te wijten aan den Javaanschen vertaler van het Kawi. Intusschen vertaalde hij Nila-kanta als „indigo-achtig” en wij begrijpen, dat hij daarmee verwijst naar „taroem” en „djongga”, m.a.w. naar „T-aroem-a Boe-djongga”, den wijzen leeraar van Taroema in Overwalsch Bodja.

Deze fabel is ontleend aan het Voor-Indisch verhaal van het karnen der melkzee met den berg Méroe, toen Wisjnoe in de gedaante van een schildpad — koerma awatara — de goden behulpzaam was bij hun zoeken naar het onsterfelijkheidswater „amrta”. Zij is opgenomen in de mythische voorgeschiedenis van Java en de naamsveranderingen hebben in de Manik Maja ten doel gehad om de historische traditie van een analoge gebeurtenis plaatselijk vast te leggen, evenwel op eene wijze, die slechts voor ingewijden begrijpelijk was.

20. *Over de Poh Djenggi.*

Onder de oepatjara van den Soloschen Pangeran Adipati Mangkoe Negara (Djawa 1924 extra-numm. blz. 10) ontwaart men een waterkan — kendi — met gouden montuur op een voetstuk, waarvan de buik gemaakt is van een „poh djenggi”. Er werd bij aangeekend, dat deze klapa-laoet, de nux Maldiva der Seychellen, gifwater, dat daarin mocht worden gebracht, van de „bisa” ontdoet,

¹⁾ Vgl. de Balineesche legende, aangehaald door Bosch in zijn artikel over „Kumbhawajrodakena en Toyeng kundi sangkeng langit” in TBG. 58, blz. 438 noot.

zoodat het water, dat daaruit zou worden gedronken, volkomen zuiver is: wanneer wij weten, dat deze, uit een over zee gelegen geheimzinnig land afkomstige klapper in Voor-Indië vaak gebruik wordt als „fakir's waterbowl”, drinknap voor rondreizende heilige mannen, dan gaat men beeldspraak vermoeden, waarin „gif” — bisa, wisa — door religieuze kennis — bisa — onschadelijk wordt gemaakt.

Deze vermaarde toovervrucht van den klapperboom op de Maladiven¹⁾ heeft in ons Indië groote waardeering genoten. Uiterlijk lijkt zij op een „mangga-vrucht”, vandaar de naam „paoeh” of „poh”, maar eigenlijk was het de vrucht van een „kal(-a-)pa wreksa” tevens een „pal-wa”, en men beschouwde deze als afkomstig van Zanzibar, aangebracht als zij vermoedelijk zal zijn geweest door volk uit Zandj, „Djenggi”. Innerlijk heeft zij twee kernen. Onder de Bantamsche regalia in het Museum te Batavia van het Kon. Batav. Genootschap komt zulk een toovervrucht voor als een dubbele noot, die als sirih-pinang-doos werd gebezigd. Die dubbele noot — schreef Rhumphius — deed denken aan een „sambuca, 't welck waren twee vlakke schepen nevens elkaar gevoegd”, — een soort Arabische logger — samboek —, soms wel van 100 ton inhoud, licht en dicht in elkander getimmerd, doch waarmede van Arabië wel naar Quilon en verder werd gevaren. Het zijn de moslimsche zeevaarders uit Arabië geweest, die aan het goedgeloovig volk van Malaja de wonderen van deze, voor sakti uitgegeven klapa-laoet verteld hebben, en de scheepjes, waarmede zij aankwamen, verder de heilsleer, welke zij aanvoerden, als ook het zeldzaam volk der als slaven meegebrachte Djanggi's, werkten mede om het wonder met geheimzinnigen sluier te omgeven. De Maleiers hebben op hun beurt gefabeld, en de Javanen hadden het over een toovergeschenken brengenden boom, die „kepoh djenggi” heette, midden in zee, zonder wedergade, alléén, „jata wonten kajoe satengah segara, langkoeng ageng kang wreksa, dèn-arani kepoh djenggi, atoekoel tengah segara, tanpa rowang amoeng sawidji” ... Rhumphius leverde over, dat volgens de Javanen de zee bezuiden Java „onmetelijk breed was en in het zuiden een grooten maalstroom had, zoodat geen Javaan of Baliër het bestaan durfde, buiten het gezicht van hun land zich om de zuid te betrouwen; in dien maalstroom stond de Pohon Pausengi, omgeven met wrakken van daarheen getrokken schepen; in de boven het water uitstekende takken van dien boom woonden groote

¹⁾ In 1649 zag Truytman te Atjeh, hoe een „missive ende geschencken van den Maldivischen Coninck solemneelyck ende wel door 100 coulijs ofte draegers ten hove gebracht werden”, Tiele-Heeres, III, blz. 194.

garoeda's; aan dien boom groeiden de geheimzinnige cocos de Malidiva of „Boa Pau sengi”, dewelke afvallende, tegen den stroom opwaarts dreven”. Beeldspraak voor de Maha-lébar (Malay-bar) zee van Pasih-kidoel, de „poeser ing segara”, de navel van de zee (Maleisch poeser beteekent draaien, vandaar de „maalstroom”), het midden-punt van Samoedra, — is die poh- of kepoh- of pelok-djenggi, niet het wonder-eilandje, vanwaar die „vruchten uit Zanzibar” Maleisch „boewah”, versta „anak boewah” — onderhoorige lieden — van Zanzibar, de „djenggi” — negers als „kalangenan” naar Java verkocht werden? Bij dien „navel van de zee” lagen de wrakken van gestrande schepen, die volgens het kliprecht — ketawang karang — aan den landsheer vervielen, — vermoedelijk liet het volk van het land die door misleiding wel stranden. De boom stond onder water, m.a.w. „i-lang kajoe” de boom van Langka-joe was verdwenen; op de boven het water uitstekende takken stonden groote „garoeda's”, „raksa-sa's” van dien hoogen boom „w-reksa”, „bewakers” ter zee, evenzoovele „ma-oedara oppersten van krijgslieden in die oedara”, tevens „sa-oedara”, verwanten van Banjoemasche Pasih-kidoeleezen; zij waren, aan de Lampongsche kust, zeeroovers van Semangka, die tegen roof langs de kust niet opzagen: hun strooperijen troffen Soekapoera en Galoeh tot in het begin der XIXe eeuw. Reeds de V. O. I. C. had bij de Donan een post gehad en Raffles legde bezetting op het voor Tjilatap gelegen Noesa Kembangan.

Een romantische episode in de Babad Pasir (Knebel in Verh. Bat. Gen. LI) handelt over deze gasten. Genoeglijk leefde men in het Banjoemasche Pasir-loehoer, toen daar in eens een brief aan den koning werd gebracht van den Adji Poelé-bahas-narpati van Noesa Kambangan. Deze was een machtig heer, maar nog ongetrouwd — djedjaka — en nu eischte hij de jongste, mooiste koningsdochter van Pasir-loehoer op, anders zou het oorlog zijn. Het meisje dreef juist een stillen minnehandel met haar prins Bannjak Tjatra: als deze zijn tooverbuisje, dat de godheid hem had geschonken, aandeed, was hij een „Loetoeng Kasaroeng”, een Wanara. Deze vermomde prins van Padjadjaran was een redder uit den nood: hij zeide zijne mooie geliefde te doen, alsof zij zich zou laten uittrouwen aan dien geduchten koning van Noesa Kambangan, doch tevens van dezen een „sasrahan” — bruidsgeschenken — te eischen van 40 prinsessen en 1000 „kodi” lijnwaad; zij zou haar bruijom tegemoet gaan maar vergezeld van volk in volle uitrusting, het overige moest zij hem overlaten. De koning van Noesa Kambangan viel in den strik en werd gedood, zijn volk

verslagen. Wanneer wij zijn zonderlingen naam beschouwen „poelé bahas narpati”, dan gaan wij al spoedig gissen „Poelo Soe-lé-baha-r s'na(r)pati”, het krijgshoofd van den koning van Soelébar-Bengkoe-len, en de eigenaardige „overgaaf”-geschenken: „poetri kembar patang poeloeh...” en „lawon sèwoe kodi”, welke vóór den koning-bruigom, ongewapend en onverzeld, uit moesten worden gedragen, gelijken op 40 kampioenen „(Pa-)la-(wa a-)won Si-woe(ng)ko” Pallawa — slechtaards van het land bij den berg Siwoengkoek of — Bongkok in Benkoelen — Soelébar.

In den Adji Saka-roman zien wij het land van Galoeh, waar de van Djenggala uitgeweken jonge held Bandjaran-sari in het bosch bij de Peken Dijèng zijn toevlucht had gezocht, en de schoone Retna Soepraba-wati, genaamd Dèwi Lengkara, in den eenzamen lusttuin bij de Goeha Siloemman spelemeien met haar vier maagden tevens hoofden over haar gewapend amazonen-volk: als het krijg was, namen zij hun werplansen — towok — op, gordden zich de kléwang aan en bereden zwarte paarden als krijgshaftige edellieden; wanneer er niet te vechten viel, zaten zij in hun wachthuisjes, waar zij zich bezig hielden met spinnen en weven, het geluid van de spinnewieltjes gaf een harmonisch geluid als dat van een gamelan-orkest (blz. 101). Men ziet zich verplaatst aan de Segara Anakan bij Tjilatjap met de bekende paalwoningen, in het begin der XIXe eeuw evenzoovele wachthuisjes, waarvan de bewoners zoo spoedig mogelijk de komst van zeeroovers hadden bekend te maken (Eindrésomé, Java II, blz. 95).

Aan het strand van die Segara-Kidoel ligt het gebied van de godin van den Zuider-Oceaan, Njahi Lara Kidoel. Sedert de Senapati van Mataram die koningin voor zich wist te winnen, is zij steeds door eene patrones geweest voor Java's vorsten, en nog altijd worden jaarlijks door den Sultan van Djokjakarta te Mantingan aan haar offers gebracht. Op de grens van Banjoemas en Bagelen ligt de vogelnestgrot Karang-Bolong, waar haar ter eere eene sponde wordt gespreid. In Soerakarta aan den zuidelijken voet van den Lawoe ligt in het district Tirta-maja een bron van de Solo-rivier, de heldere, heilige bron Sendang-Dlepih: daar heeft Soenen Lèpèn gebaad, en die plaats is ook de „kahyangan” van de Godin der „Samoedra-Kidoel”; deze geestenkoningin was het, aan wier gunst en de Sénapati en Sultan Agoeng en Pangeran Mangkoe-boemi den troon van Mataram te danken hebben gehad, de stammoeder-koningin van Pasih.

In den ouden tijd was Samodra of Pasih-kidoel een oord van

verschrikking. Toen in 1522 Pigafetta, aan boord van de Victoria, het eenige scheepje, dat van Magalhaens' vloot was overgebleven, op Timor inlichtingen over land en volk inwon, vernam hij van zijne berichtgevers o.a. „that a very huge tree is found below Java Major toward the north, in the gulf of Chiina (which the ancients call Signo Magno, in which live birds called garuda. Those birds are so large that they carry a buffalo or an elephant to the place (called puza thaer) of that tree, which is called cam (of: caiu) panganaghi, and its fruit bua panganghi. The latter is larger than a cucumber. The Moros of Burne when we had them in our ship, told us that they had seen them”.

Zij spraken in verborgen taal over de gevaren, welke de kooplieden op zee bedreigden. De naam van den wonderboom verraadt „kajoe poh djanggi”, en wanneer er bij verteld wordt, dat de vruchten van dien boom grooter waren dan een komkommer, dan wordt gezinspeeld op „ketimoen”, en daardoor op „sakti moena”: in het Maleisch Wbk. wordt „boewah saktimoena” verklaard als de „naam eener van Britsch-Indië komende vrucht, van de grootte van een peperkorrel en van een aromatischen smaak, die men wel eens bij de sirih kauwt”. Gedoeld zal wel worden op „anak boewah” — onderhoorigen — van Koromandel, gevestigd op Atjeh's Areca- en Betel-kust, in een negory (a-)Roem, waar „peper” was, welk handelsproduct door „maritja” zinspeelt op „K'mer-a-tjé”.

Pigafetta zeide, dat de vruchten van den wonderboom „grooter” waren dan die van den „komkommer”. De plaats van dien wonderboom wordt genoemd „puza thaer”, dat lijkt „poesat aèr”. In de Maleische tooverwereld staat midden in zee de ontzaglijke Poh djanggi. Aan den voet daarvan is een grot, de Poesat Tasik, de „navel van het meer”. Dit hol wordt bewoond door een reuzekrab, die dagelijks op bepaalde tijdstippen er op uitgaat om voedsel te zoeken; keert hij terug, dan ebt het water, wanneer hij zich naar buiten begeeft, stroomt de vloed naar binnen. Beeldspraak voor de overoude, zeer geheimzinnige stad in een baai van Sumatra, oord van visschers, kooplieden en zeeroovers.

Is dat niet de Aroe-baai, met de daarin gelegen eilanden, waarvan Poelo Sembilan en -Kampé de grootste, voornaamste zijn? Nog tegenwoordig — verhaalde Van Rijn van Alkemade (BKI. 38, blz. 63) — zegt de overlevering, dat Poeloe Sembilan voor de Aroe-baai is gekomen van den overwal waar het behoord heeft tot de „negen eilanden” bij Koeala Perak, waar nu nog 8 eilanden moeten liggen. Het

eiland zou huwen met Poelau Salahadji, doch kon niet verder komen dan de tegenwoordige plaats, waar het ten anker ging voor een boom, welke nu nog wordt aangetroffen en die bij hoog zoowel als bij laag water in de Aroe-baai zichtbaar is en altijd even ver boven water uitsteekt. „De inlanders in deze streken gaan dikwerf offeren aan dien boom en hebben ook veel eerbied voor Poelau Sembilan, waar geen hunner een boom zal kappen”. Dit doet denken aan „poewaka”, een soort — meldde Von de Wall in zijn *Mal. Wbk.* — van kwade geesten of booze geest, die zich voornamelijk in boomen ophoudt en epileptische toevallen veroorzaakt aan dingen, die zich onder of in de nabijheid van dien boom eenigen tijd ophoudt, of wel er in kapt: in het verhaal, dat Abdoellah bin Abdoel kader Moensji doet (*Hikajat ed. Klinkert*, blz. 228) van de „batoe kepala todak” bij den mond van de rivier van Singapore, vinden wij, dat de Orang Laoet geloofden dat die steen was „ber-poewaka ja’ni berhantoe”, zij er geloften bij deden en er vlaggetjes bij plaatsten — pandji-pandji”, — eene herinnering m.i. aan een „pandji” uit den ouden tijd, een „tonda”, belast met het toezicht op zee en den handel: is die „poewaka” niet een „em-poe dja-waka” geweest der Djawaka van Za-ba-ga? En is die in de Aroe-baai boven het water uitstekende boom bij Poeloe Sembilan niet de „poh djanggi” der Garoeda-mangan-fabelende mythische boom in de Poesat aèr i-Lang-kajoe? Hij wordt ook genoemd „ke-poh djanggi”; kepoh ligt in klank dicht bij „ki ipoh”, den eens zoo vermaarden gifboom, ipoeh of antjar, waarvan het melksap werd gebruikt voor het vergiftigen der pijltjes, waarmede de „troena paser” in den oorlog hun vijanden uit hun blaasroer trachtten te treffen. Op Java fabelde men van dien gif-boom (*Raffles, History I*, blz. 53 noot) en bracht dien in verband met de „dooden-vallei” — pakaraman — op den Dièng, — dat is het land van Sigaloeh, oud Pasihgaloeh of Pasir in Banjoemas bij de Zuidzee. Is het toevallig, dat het Dièng-plateau ligt bij den Goenoeng Prahoe, welke is een versteend omgekeerd vaartuig, een „prahoe” of „palwa”, m.a.w. een teeken van Pal-la-wa, en dat op die hoogvlakte staan de Pandawa-tempels, die aan Pallawa-architectuur doen denken?

Vóór de Aroe-baal stond de beschermende „boom-wachter” Garoeda, de Mahoedara van Poelo Sembilan. Daarentegen lijkt Malayoer-Poelo Kampé de Arda-walika of giftige naga, die, onttooverd”, met een tevreden gelaat „omkijkt” naar den Bannjak-Dalang.

Pigafetta’s verhaal van een garoeda in de baai van Tjin, die zoo

sterk was, dat hij een buffel of een olifant wegsleepte naar den wonderboom „kajoe poh djanggi”, welke groeide bij een plaats „puza thaer”, bevat ongetwijfeld eene zinspeling op de in de oud-Javaansche Adiparwa opgenomen fabel „Garoeda mangan” of „Gadjah Katjapa”, welke door Dr. Juynboll is behandeld in het Gedenkschrift van het Kon. Instituut van 1926 (blz. 156).

Er waren eens twee vorsten, van nature zeer driftig en begeerig, die hevig streden over de nalatenschap van hun vader, elkander vervloekten, zoodat de een in een olifant, de ander in een schildpad werd veranderd, die eindeloos bleven worstelen in het water, waar zij vroeger gekomen waren, hetgeen alle wezens verontrustte. De altijd hongerige Garoeda ontving van zijn vader een wenk om hen tot prooi te nemen. Hij vloog naar de plaats van het gevecht, een meer op de helling van den Himawan, pakte ieder bij een poot en vloog het lucht-ruim in. Daarbij stond, bespoeld door het water der Zoutzee, een wonderboom, geheel uit goud gemaakt, met een tak, die naar het oosten uitstak. Daarheen richtte zich de Garoeda. Zoodra hij daarop neerstreek, brak de tak, en, uit vrees, dat de daaronder wonende heilige mannen zouden gestoord worden, nam de Garoeda den tak in zijn bek en vloog vervolgens naar den berg Gandhamadana. Daar peuzelde hij olifant en schildpad op. Verzadigd vloog hij weg naar den Somaka-berg, waar het amrta, werd bewaard: met dat levenswater wilde hij zijne moeder loskopen, die door Kadroe tot slavin was gemaakt aan den oever der Melkzee. Enz.

Dat dit verhaal buitengewoon populair is geweest, getuigt het feit, dat het tooneel op verschillende tempels van oud-Java afgebeeld staat, o.a. op de reliëfs van Tjandi Kadaton in Kraksan (Probolinggo) en die van Soengkoeh op den Lawoe. Het verhaal is door oud-Java ontleend aan Voor-Indië, maar behandeld is het naar eigen inzicht: er zijn afwijkingen, welke door Juynboll zijn aangewezen. O.a. wordt in den Sanskriet-tekst niet gesproken van den Himalaya, evenmin van een Somaka-berg.

Juist die afwijkingen wekken het vermoeden, dat het Garoeda-verhaal van de Voor-Indische literatuur door de Javanen dienstbaar is gemaakt aan de mythische geschiedenis der voorvaderen. Het tooneel is „i-Ma-laja” Aroe bij de zee van M-asin, de groote boom de „batang” van „Maha (lang-)kajoe”; de vloek der twee vorsten, die in zoo onvruchtbaren strijd waren gewikkeld, dat Garoeda zich van hen beiden meester maakte, doelt op het mythische rijk der voorvaderen, Soe(la)patani, waarvan de vorsten in het bezit waren van een

toovervloek — soepata —, welke over de daardoor getroffen onheil bracht, i.c. hen veranderde in monsterachtige dieren. Was het tooneel van den strijd der monsters niet de baai van Aroe, Malajoe-Aroe-Patani, waar wij toch wel — zooals nader in het Maleische gedeelte zal worden betoogd — de geheimzinnige stad hebben te vinden, in welke Marco Polo de schatten der specerij-eilanden en alle levensbenoodigdheden bijeen zag, „the Island which forms a kingdom... called Malaiur”, brandpunt niet alleen van handel, maar tevens centrum van het Boeddhisme in Malajoe, leer des heils en ook van de ontzaglijk gevreesde magie. Aan de baai van Aroe lag in het zuiden bij den mond van de rivier Besitang de stad, waar Mendez Pinto den Hindoeïstischen koning aantrof, die weldra in den strijd tegen de moslimsche Atjehers zou omkomen. In het noorden ligt, van den vasten wal gescheiden, Poeloe Kampé of Koempi, waarheen uit zee de weg gewezen wordt door den „Boekit Kramat” (BKI. 38, blz. 69) of „Vlakken Heuvel” van den Zeemansgids — dat moet Malayoer zijn geweest. En vóór de Aroe-baai ligt Poelo Sembilan, een eiland, dat volgens de bevolking is ten anker gekomen voor een boom, welke nu nog wordt aangetroffen en die bij hoog zoowel als bij laag water zichtbaar is en altijd even ver boven water uitsteekt, — deze wonderboom is mij de boom van den Garoeda, de „kajoe poh djenggi” van welken Pigafetta gewag maakte.

Aan dat tooverland der voorvaderen de herinnering te bewaren beoogt m.i. de wonderbaarlijke kendi onder de Mangkoenegaransche oepatjara, waarvan de „poh djenggi” giftig in rein water weet om te tooveren, gelijk in de Manik Maja „het sterkste gif Hyang Tjalakoeta” wordt bezworen door „het zoete en een aangename geur verspreidende toja'di merta Hyang Kamandaloe”.

21. *De tombra als raadsel-visch.*

In het regentschap Brebes vormt het gebied tusschen de Kali Pamali en de Tji Kaboejoetan den overgang tusschen de Soendaneesche en Javaansche taalgebieden. Beoosten de Kali Pamali is alles Javaansch. Bewesten de Tji Kaboejoetan behoort het land tot Soenda. Daartusschen liggen Soendaneesche en Javaansche desa's. Aan Soenda's grensrivier is een legende verbonden, welke door Knebel is naverteld in het Album-Veth, blz. 162. Deze handelt over een visch-soort, welke in de Soendaneesche bovenlanden van Cheribon een soort van ontzag geniet bij de bevolking, die dezen „tambra” —

de Javaan spreekt van „tombra” — gaarne voedert, zooals hij in de vijvers van Koeningan in dichte scholen rondzwemt.

„... Erg lang geleden was er een vorst, genaamd Maha Praboe Silihwangi, die zijn zetel had te Padjadjaran. Deze vorst nu hield er een Tombra-visch op na, die door hem gekweekt werd, zooals de blanken dat goudvischjes plegen te doen. Maar, hoe goed bewaakt ook, geviel het, dat de Tombra, op zekeren dag, wist te ontsnappen in de rivier Tjisadané (Bogor). Vol spijt zon de koning op middelen om den Tombra te vangen en besloot eindelijk om jacht op hem te maken en te trachten hem door een werpnet te verschalken. Hij besteeg een prauw; voer daarmee rond; wierp zijn net uit; vierde en vierde; haalde weer in; en dat telkens en telkens weer, maar de Tombra wist telken reize aan de djala te ontsnappen en zette zijn vlucht voort tot in de zee ten Noorden. Ook daar zette de koning hem na. Ge moet nl. weten, dat de gang van den visch, van de prauw uit, zichtbaar was, omdat hij een herkenningsteeken droeg in een bandje, dat hem door de kieuw heengehaald en daar vastgeknoopt was. Daardoor nu waren alle zijne bewegingen onder water te bespieden en merkte de vorst op, dat Tombra, in zee gekomen, oostelijk omsloeg, voort schoot tot aan de uitwatering van een stroompje, behorende tot de desa Krakaād, daarbinnen ging en zoo verder zijn tocht zuidwaarts vervolgde. Onvermoeid joeg de vorst hem na tot aan een zeker woud (dat nu desa geworden is en Tjipadjang heet) en daar aangekomen, hield hij stil, ging aan wal en bouwde daar aan den oever van die rivier een pasanggrahan, (welke), met drape-rieën behangen (pinapadjang) en op zoo'n wijze gesmukt, dat 't heerlijk was om aan te zien, werd verkoren tot vorstelijke rust-plaats...”.

Na aldus de oorsprong van de desa Tjipadjang te hebben aangegeven, wordt verteld die van de doekoeh Tjaroei van de desa Blandongan, en vervolgens dat de vorst nog verder op ging tot de plaats in de rivier, waar de rivier een kolk vormt, en de Tombra geheel onzichtbaar werd. Gepoogd werd om door opdamming der rivier te dier plaatse den Tombra met het werpnet te vangen: waar dat na vruchteloos uitslag te drogen werd gehangen, is nog te zien in den vorm van twee levende djatiboomen. De vorst werd moedeloos, en die moedeloosheid verkeerde in woede over het mislukken van zijn jacht.

„In die gemoedstemming sprak de vorst het woord uit, dat in het Soendaneesch klinkt als: ije lauk boejoet benang (Jav.: ah, iwak iki

ora kena di djoepoek), en waarin ge het verbod hebt te verstaan, aan alle kinderen, kleinkinderen en achterkleinkinderen van den vorst, en aan allen, die den rechter- of linkeroever bewonen van die rivier, om het ooit te wagen den naam uit te spreken van den Tombra — met opdracht, om, zoo vaak ze dien visch hebben te noemen, dat aan te duiden door een anderen naam en wel door de Soendaneesche woorden: lauk gelis (Jav. oelamajoe).

„Dat bevel nu wordt zoo streng opgevolgd, dat er, tot op den huidigen dag, van degenen, die aan de rivier wonen, niemand den naam durft uitspreken van Tombra, gedachtig aan de woorden van Praboe Silihwangi.

„En geviel het al een enkele maal, dat 't gevloekte woord over de lippen kwam, dan waren ook de oudsten der desa daar om te constateeren, dat er dien enkelen maal een orkaan had gewoed; eene vreeselijke verschijning gezien was; een ontzettende watervloed was heengestort over het land; donder en bliksem het luchtruim hadden beroerd; — of wel, dat er dadelijk een reusachtige tijger was aan komen hollen uit het woud en schrik had verwekt in de desa en het vee had meegevoerd...

„En omdat nu de Tombra door de Soendaneezen gerangschikt wordt onder de zaken die door de voorouders verboden zijn (kaboejoetan), wordt de rivier... tot op heden heilig verklaard..." enz.

Met dezen toover-visch zijn wij in het oude Soenda, dat eens Taroema heette, zooals blijkt uit het opschrift der rolsteen, welke op het land Tjampéa bij de samenvloeiing van de Tjaroeteun en de Tji-(b-)Anten met de Tji Sedani, de rivier waarheen onze tombra ontsnapte, zich bevinden. En is het niet dat T-aroem-a ook, waarop bedoeld wordt in den naam des konings van Padjadjaran? „Silihwangi" duidt aan, dat die koning ter verwisseling en vervanging van zijn eigen naam een aangenomen naam voerde: „wangi" beteekent „geurig" en aequivaleert aan „aroem", dat wel zal zinspelen op T-aroem-a en het land langs de rivier Tji Taroem. Wanneer wij hooren, dat die koning om den ontsnapten visch weer machtig te worden, een prauw besteeg, dan worden wij herinnerd aan den berg Tangkoeban Prahoe in de Preanger, uit welk land de Tji Taroem naar Krawang stroomt, en vermoeden wij, dat gezinspeeld wordt op een koning van het oude Taroema, dat onderste boven was gekeerd, zooals in den naam „omgekeerde prauw" van den Krawang-Bandoenschen berg ligt opgesloten.

Dien koning ontvluchtte onze „tombra": geeft de eigenaardige

spelling „tom-bra” niet aanleiding om te vermoeden, dat daardoor bedoeld wordt op „taroem (oem-) bara”, m.a.w. op „rondzwervend Taroema”? Dat rondzwerven maakte des konings rekening niet, hij moest het volk vast in handen hebben en hij deed dan ook alle moeite om den „vluchteling” weder machtig te worden. Toen hem dat niet gelukte, verbood de koning zijn volk ooit weer dien naam van den visch — zijn speeldier — uit te spreken, men mocht hem niet anders aanduiden dan als „laoek geulis”: „dat is — wordt er bijgevoegd — in het Javaansch oelam ajoe”, — is dat niet een zinspeling op „melajoe” vluchten en Malajoe = Maleisch alsook op „oelam-a mlajoe”, Maleische vrome geleerden?

De koning — voegde de sprookjesverteller aan zijne woorden toe — hield den tombra er op na, gelijk „blanken” dat „goudvischjes” plegen te doen: die „blanken” zullen wel „Olan-da” van Kem-olan voorstellen, en de „goudvischjes” oelam mas” of wel „oelam-a mas”, anders gezegd „oelama” of „Kodja-mas”, mohammedaansche Voor-Indiërs, die kundige handelaren in goud waren, afkomstig van „Mas-oeli-patani” en wonende in Maleisch Soe(la)patani, want het komt mij voor dat op die stad bedoeld wordt, wijl de naam daarvan als het ware inhoudt „soepata”, d.i. vervloeken, en de koning in zijn wrevel toch eigenlijk den hem ontsnapten visch verwenschte door te verbieden hem tombra en te gelasten hem voortaan slechts als „oelam ajoe” aan te duiden. Meegedeeld wordt, dat de koning de gangen van zijn vluchtenden lievelingsvisch steeds had kunnen nagaan, wijl die als „herkenningsteeken” een door de kieuw gehaald bandje droeg”: — die woorden verwijzen naar „tanda” en naar een „draadje” — benang, gelijk ook geschiedt in de uitdrukking, welken de koning zich in zijn wrevel liet ontvallen „ije laok boejoet benang”, — eigenlijk zou toch geschreven moeten zijn het Soendaneesche „beunang”. „Boejoet benang” is mij een duidelijke toespeling op den Javaanschen titel Ranga Lawé, welken de regent van Toeban als vlootvoogd van Madjapahit droeg: zoo een zal de sprookjesverteller bedoeld hebben met den „tombra” van Praboe Silihwangi.

De tombra¹⁾ ontsnapte naar zee, sloeg om naar het oosten en

¹⁾ Tombra heeft in het Kawi tot equivalent „lambora”, oud-Javaansch „lemboe hara”. Daaronder wordt verstaan een reusachtige visch, misschien — opperde Van der Tuuk — de walvisch. Deze wordt in het Javaansch aangeduid o.a. met den naam „iwak gadjah” en „iwak djaka toewa”: schuilt in dien laatsten naam „ka-wi dja-wa-ka toe-wa”, de benaming voor het oude Za-ba-ga, Dja-wa-ka, en ligt in „gadjah” een toespeling op den mythischen „Gadjah-mina”?

schoot toen een stroompje in, waarna hij zijn tocht zuidwaarts vervolgde en toen kwam aan een woud, dat nu de desa Tjipadjang is: de verteller laat zijn vertelling afspelen in de rivier Kaboejoetan van Brebes, maar is die naam Tji Padjang en de vermelding van een aan den oever van die rivier gebouwde pasanggrahan, welke met draperieën behangen was — pina padjang —, wellicht een zinspeling op „M-ina-ka Padjang”, op een plaats, welke moet doen raden, dat die Tombra is beland te Padjang, gelegen aan de Bengawan Solo, „een vorstelijke rustplaats”? Om de verdere toespelingen te begrijpen zou men eigenlijk over den eigenlijken tekst van het sprookje dienen te beschikken.

De Javaansche tombra, in het Soendaneesch tambra, is een barbeel, welke vischsoort behoort tot de karpers, gelijk ook de „goudvisch”. De „tegenwoordig veel voorkomende „laoek mas” schijnt een cyprinus te zijn (Tropische Natuur XI, blz. 87), welke den echten goudvisch-carassius, die uit China of Japan heet te zijn ingevoerd, — meer en meer verdringt, — een siervisch, die veel voorkomt in de vijvers, welke zich achter de regentswoningen van de Preanger-regentschappen bevinden. De tambra is de bewoner van vele Cheribonsche vischvijvers, bij de desa's veelvuldig aangelegde „balong's”, met rolsteen omzoomd, waarin — schreef Pleyte (TBG. 55, blz. 283) — heilige tambra's het kristalheldere water klieven. Daarbij vinden wij aange-teekend: „Zoolang deze karpers in die vijvers verblijven, zijn zij onschendbaar..., maar wee den geschubden heilige, die in de afvoering geraakt: onvoorwaardelijk keert hij tot den gewonen vischtoestand terug, en een knuppel is steeds bij de hand om aan zijn bestaan een einde te maken”... Dit verschijnsel doet zich ook voor bij de tambra's in den vermaarden vijver Banjoe Biroe bij Pasoeroewan (Veth, eerste ed. III, blz. 1021): mogen wij, waar Pleyte in Cheribon als woord voor het oord dier „heilige” visschen vermeldde „balong”, wellicht aannemen, dat deze „tombra's” als herinnering aan „Taroema oembara” veilig zijn, zoolang zij voorkomen in „balong”, nl. vijvers, welke het beeld — émba — zijn van Long-ka, maar dat karakter hebben verloren, wanneer zij „daarbuiten” worden aangetroffen?

Pleyte vermeldde, dat behalve vijvers op die plekken in Cheribon nog al eens grafteekens en lingga's voorkomen, „kaboejoetan's”, kenbaar ook aan de bekende Padjadjaransche voorouderen-beeldjes. Bij één daarvan teekende hij aan, dat die de aandacht trok door het overwegend aantal salam-boomen, en met betrekking daartoe schreef

hij: „men beweerde, dat deze er opzettelijk geplant waren om reeds van verre aan te duiden, dat men ter plaatse „salamet” (heil) kan verkrijgen. Pleyte liet „de waarde dier woordspeling voor rekening zijner leidsmannen”, — mij komt het voor, dat die aanwijzing inderdaad het oogmerk der desa-lieden weergeeft.

Knebel ontleende zijn legende van de Kaboejoetan-rivier aan R. M. A. Tjondro Negoro, denzelfden regent, die als Poerwa Lelana eenige heilige plaatsen van Java heeft beschreven op eene wijze, welke toont, dat hij bedreven was in de geheime taal der poedjongga's. (Vgl. Ind. Gids, 1934, blz. 203 noot).

22. *Adji Saka in de dorpslegende.*

Merkwaardig ingeworteld is in de Vorstenlanden het begrip, dat het eens één rijk vormende Java bestaat uit twee helften, die gelijkwaardig en zelfstandig naast elkaar staan. Een voorbeeld daarvan is de verdeeling van het oude rijk in het westelijke Pakoewan Padjadjaran van Sijoeng Wanara en het oostelijke Madjapahit van Djaka Soesoeroeh. Het duidelijkst evenwel is het feit der verdeeling van Karta-soera in 1755 op aandrang van Mangkoeboemi op de wijze van een „semongka” in twee gelijke helften, Djokja- en Soera-karta. Die semongka is de mythische watermeloen „taramboedja”, waarvan de linkerhelft sedert werd uitgemaakt door Djokjakarta, dat als centrum om den vorstenzetel had Ma-taram, en de rechterhelft bestond uit Soera-karta, in het oosten waarvan langs de Solo-rivier is gelegen het Rembangsche Bodja-negara.

Wij vinden het begrip mede terug in een Adji Saka-verhaal, waarvan Poensen een overzicht heeft gegeven in MZG. 13, blz. 329.

„In dien tijd — vernemen wij — regeerde (op Java) ook een Boeddhistische vorst, genaamd Boko. Deze groote koning had geen zoons, maar wel eene dochter, Aroem-retnadi-loewih¹⁾. Schoon was zij gelijk

¹⁾ Die naam bevat toch wel een zinspeling op „Mat-aroem kadi loewih”. Een desa Kadiloewih ligt in het onderdistrict Salam van het district Remané van Kedoe, tot wier gebied, naar Van Aalst heeft medegedeeld (TBG. 41 blz. 407), behoort het gehucht Tjanggal, waar men een prachtig gezicht heeft over een groot deel van Kedoe en Jogjakarta, terwijl op den rug van dien heuvel staat een heiligdom, bij den ingang waarvan in den ringmuur was opgesteld de oorkonde van koning Sandjaja, gedagteekend 732 A.D., behandeld bij Krom, Hind. Jav. Gesch. blz. 123. De naam van de desa Kadiloewih doet in verband met het uitzicht van den heuvel op het land van Kedoe en Mataram, dat deel heeft uitgemaakt van Ma-taroem-a, eenig verband veronderstellen tot de naam Aroem-retna-di-loewih der dochter van koning Boko. Bevat de naam van den heuvel, n.l. Tjanggal, een toespeling op „tjenggalnir”, in het Maleisch nog de

Déwi Ratih, neergedaald uit den hemel. Zij bezat de gave, de dingen te vertellen, vóór zij haar werden verhaald en had het zeer ver in het beoefenen van onthouding gebracht. Bij dag at zij niet, des nachts sliep zij niet. Het voorstel harer ouders om te trouwen, wees zij standvastig van de hand, zeggende: „later wil ik wel trouwen, maar met iemand, die van over de zee zal komen; buitengewoon in bovennatuurlijk vermogen, heeft hij zijns gelijke op het alom geprezen land Java niet. Tot zoolang wensch ik voor mijne zelfvolmaking te leven”. Vele vorsten van en buiten Java dongen om haar hand, en het spook des oorlogs zweefde den koning voor den geest; door de weigering zijner dochter om te trouwen, werd hem alle hulp van haar gade ontnomen. Eindelijk legde hij zich te slapen onder een afdak achter zijne woning, bladeren waren zijn bed, een steen zijn hoofdpeluw. Ingeslapen hoorde hij een stem: „O koning Boko! wees niet vervaard voor een naderenden vijand, want daar is er geen. Doch als er morgen twee jongelingen voor u zullen verschijnen, zult gij die in uwen dienst nemen. Zij heeten: Esir en Wèndo. Dezen zullen u tot schild strekken. Gij zult hun aldus vragende toespreken: „Wie van u kan een stem als de donder laten hooren, die alle naderende vijanden achterwaarts doet wijken?” Den ander zult gij alsdan den waringin-boom toonen, en hem opdragen voor dien boom te waken en te zorgen. Later zullen er uit dien boom bovennatuurlijke krachten te voorschijn komen. Welnu, doe hun deze vragen, om hun buitengewone krachten te leeren kennen”.

Ontsteld ontwaakte de vorst. Den volgenden morgen was er audiëntie. Onder de menigte daar buiten bevonden zich ook twee jongelingen, die zich reeds bij de dienaren des konings hadden aangemeld om voorgesteld te worden, en de koning gaf bevel om die knapen voor hem te brengen. Hen aanziende, herinnerde de vorst zich zijn droom en vroeg hen naar hun naam, hun afkomst en krachten. Op het laatste antwoorden zij „te kunnen al wat 't Z.M. zou mogen behagen van hen te willen zien, bijv. zich onzichtbaar maken, in de hoogte te stijgen, zich in een tijger te veranderen of wel in suiker of een kokosnoot, of zich in het water te begeven en daarmee te vereenigen (d.i. in water te veranderen); zich in een schoone vrouw te veranderen, of wel in een olifant, rhinoceros, in iedere soort van groote en kleine slang, enz.

De vorst zeide tot Esir: „Trek één dezer beide waringin-boomen

benaming van een rooden plomp, m.a.w. een rooden lotus, zooals attriboot is van den Bodhisatwa Padmapani?

uit den grond en plant hem weder boven op den berg daar!" Onmiddellijk trok Esir dien boom uit den grond en bracht hem voor den vorst. Nu gelastte hij Wèndo den anderen uit te trekken. Die voldeed terstond aan de opdracht. Toen beval de vorst Esir zijn boom onmiddellijk op den top van den Lawoe over te planten, en Wèndo zijn boom op den top van den Merapi. Beiden voldeden terstond aan dezen last, en plantten de boomen met wortels en al op de genoemde bergen, waar zij weldra in vollen bloei stonden. De vorst was meer dan verbaasd. Hij nam die jongelingen bij zich. Van welk onberekenbaar nut konden zij in het vervolg voor hem en zijn rijk worden!"

Wat stellen deze van buiten Java gekomen jongelingen voor? „Wèndo” is omgekeerd „doewèn” en verbindt men dit met „esir”, dan ontstaat „(an-)doewèn(-i) sir”, d.i. in de gedachte krijgen. Die twee jongelingen zijn dus beelden der fantaisie, figuurlijke spraak voor in de schildering van twee uit den grond te trekken en op den Lawoe en Merapi over te planten waringins voor oogen gestelde volkplantingen van volk buiten Java ter bescherming van Prambanan, koning Boko's rijk. Vanwaar? Mij dunkt van „M-esir”, het land van den zgn. uit Medinah afkomstigen Bagawan Koerès, met wiens legende Poensen's Adji Saka tekst aanvangt, welke door Knebel is medegedeeld in een desa-legende (TBG. 38, blz. 289), die verbonden is aan den Goenoeng Slamet van Banjoemas-Tegal, welke eerstgenoemde residentie oudtijds heette Pasir. Die naam wordt nog gedragen door eenige, in Poerwo-kerto gelegen voormalige perdikan-desa's. Niet ver vandaar heeft in 1681 Couper op den linker-oever van de Klawing in een bloedig gevecht den avonturier Namroed gedood, die zich tijdens de troebelen bij den val van Mataram had opgeworpen als „Sultan Mesir”. Buiten Java is, gelijk wij gezien hebben, Pasir het equivalent van Pasej, en het volgens de hierboven aangehaalde legende naar Merapi en den Lawoe overgeplante volk kan daarvan afkomstig zijn.

De twee waringin's van Esir en Wèndo doen denken aan de Waringin-koeroeng, de twee-ling gerechtsboomen op de aloen-aloen's der Vorstenlandsche kratons, Déwa- en Djaja-daroe. Traditioneel dragen deze voorpleinen geen sprietje gras, zijn zij een en al fijn zand, „pasir” gelijk het strand van de „golvende zee”, aan welke de naam van het plein „aloen-aloen” herinnert.

Nu wij eenmaal bij de legende van Djaka Adji alias Adji Saka zijn beland, willen wij een blik daarop werpen.

Heel lang geleden was er een man, genaamd Koerès. Deze leidde een sober bestaan, dwaalde dagelijks door het woud en sprokkelde er brandhout en kruiden, waarmede hij in zijn onderhoud voorzag. Op een dag dwaalde hij af naar de Redi Alit, een heuveltje, waarbij zich te midden van tegalans een grot bevond, het verblijf van den vorst der draken Anta-boga. Gevraagd, wat hij daar kwam doen, maakte Koerès hem deelgenoot van zijn leed, op eene wijze, die wel berekend was om deernis op te wekken. Daarop gaf Antaboga hem een bamboezen koker en Koerès keerde daarmede huiswaarts. Thuis gekomen werd de koker uitgestort, schatten kwamen te voorschijn en Koerès was zeer verheugd, omdat hij op eenmaal rijk was.

Maar Koerès had een zoon, Bangbang Doersila, die een slecht leven leidde. Hij was gehuwd met de dochter van Kjahi-agoeng Djamboeldipa, die op den berg Binitjana een leven leidde, dat van het stoffelijk bestaan verlost was — kamoeksan. Bangbang Doersila was een echte fielt, een speler, een straatroover, een nachtdief en een doorbrenger. Al wat hij maar meester kon worden van zijn vader, werd opgemaakt en het gevolg was, dat deze weer tot volslagen armoede verviel. Bangbang Doersila's vrouw was zeven maanden zwanger, en wjl er niets was overgebleven om het tingkebfeest te vieren, gelastte Koerès zijn zoon om zijn opwachting te maken bij Antaboga om hem weer wat geld te vragen. De vorst der draken gaf hem dat, doch daar Bangbang Doersila verslaafd was aan het spel, raakte het natuurlijk weer op. Toen rees bij dien slechtaard de gedachte op om zich van Antaboga's schatten meester te maken; hij kwam bij den vorst der draken, doch deze doorzag het kwade oogmerk, zwiepte met zijn staart en trof Bangbang Doersila, die op de plaats dood bleef. Koerès wachtte op de terugkomst van zijn zoon, maar deze kwam niet, en toen hij hem zocht, vond hij dezen dood neer liggen vóór Antaboga. De vorst der draken openbaarde wat er omgegaan was in het hart van Doersila en hoe hij in zijn verbolgenheid een einde had gemaakt aan het leven van dien slechtaard. Koerès vertelde daarop, dat Bangbang Doersila eene vrouw had achtergelaten, die hoogst zwanger was, waarop Antaboga sprak: „zoodra het kind is ter wereld gekomen, moet je 't hier brengen, dan zal ik het aannemen als mijn leerling”.

Zoo geschiedde, het jongske werd aangeboden aan Antaboga, die het den naam gaf van Djaka Adji en hem onderrichtte in de „ilmoe rasa”, — diepzinnige wetenschap.

Na een lang tijdsverloop maakte Koerès zich op om zijn kleinzoon

terug te halen. Door den vorst der draken werd hij overreed om zijn kleinzoon in dienst te doen bij Nabi Mohamad, in Arabië.

Koerès bracht hem daar en Djaka Adji werd door Mohamad als dienend discipel aangenomen en aangewezen als hoofd van de santri's in Arabië.

Zijn naam werd toen verwisseld met dien van Adji Saka, en Java werd hem aangewezen als de plaats, waar hij het koningschap zou uitoefenen over alle geesten.

Bij zijn vertrek naar Java droeg Adji Saka een discipel op voor hem een schrijfstift te bewaren en kropak, met uitdrukkelijken last om die aan niemand anders dan aan hem, Adji Saka, af te geven. Op Java een en ander noodig hebbende, zond Adji Saka een anderen discipel om het schrijfgerei op te vragen. De achtergelaten apostel weigerde met een beroep op het door beider meester gestelde voorbehoud. De twee discipelen raakten handgemeen en het gevecht eindigde met den dood van beiden. Het wachten moede, spoedde Adji Saka zelf zich naar het huis van den laatst afgezondene, vandaar naar de verblijfplaats van den bewaker, en vond beiden dood, veranderd in een rivier. Dat voorval werd toen door Adji Saka vereeuwigd in de volgorde, waarop de twintig letters van het Javaansche alfabet zijn gegroepeerd.

In den tekst bij Poensen heeten de beide zendelingen-discipelen Alip en Ana. Verbindt men die twee namen, dan ontstaat „alipana”, d.i. „alip-alip-an”, het woord voor het Javaansche alfabet, maar... „alipan ana” beteekent: er was een (venijnige) duizendpoot, en, waar „alipan” in het Maleisch is „kalabang”, wordt mede bedoeld op Kala(ng a-) bang, roode Kalang's, beeldspraak (TBG. 62, blz. 544) voor Kalang's, die in massa gelijk een duizendpoot in de djati-bosschen de gevelde hooge, zware stammen versjouwen.

Het tooneel van het gevecht tusschen Adji Saka's discipelen is dus het land der Kalangs, Langka. Dáár ook hebben wij het land van Koerès te zoeken, en de mededeeling bij Poensen, dat deze doodarme landman was een ijverig landbouwer, die een groot deel van het ontzettend uitgestrekte woud had ontgonnen, wijst op een „tani”, m.a.w. beeldspraak voor Pa-tani, en wanneer wij bij Knebel de legende zich zien afspelen in het land aan den voet van den Slamet van Banjoemas-Tegal, dan herinneren wij ons, dat in den ouden tijd Bagelen het land was van den „koning der tani's”, met name Ma- of Pa-noehoen, m.a.w. Ma-sir of Pa-sir si-noehoen, den koning van Mesir of Pasir op Java, afkomstig uit Pasir-Langka, anders gezegd Pasej, eens het

land van een Abbasside, m.a.w. een afstammeling van Qoerajsj, vanwaar de naam des armen landmans Koerès, den „armen” landbouwer — tani — van „Mala(joewa)rat”.

De legende is ook bekend in den Tengger, en volgens deze had de hout sprokkelende Kjahi Koerès elken dag aan Ananta-boga op te brengen een boemboeng — koker — vol „kidang-melk”, welke melk door den vorst der draken werd vergoed door goud, edelsteen en z. Melk is „banjoe soesoe” en aan de Aroe-baai ligt een negri Pangkalan-soesoe, een naam die niet zoo vreemd is, wanneer wij bedenken dat wij zijn in het land van de petroleum of „minjak sambawa”, welke bij Perlak sinds overoude tijden wordt gewonnen, een kostelijk wit vocht, dat als wonderbalsem zeer gezocht en zwaar betaald werd; is de „koker”, waaruit de schat aan Koerès toeviel, niet de „boem(i)boeng(a)”; het voortbrengsel van den grond van Sam-bodja, Sam-boga, het oord van den vorst der draken, den Naga-koning (Sam-)onta-boga? Is de naam, welken deze Onta-boga aan den door hem aangenomen zoon van den fielt Bangbang Doersila gaf: Djaka Adji niet verkort Dja-wa-ka Adji, den koning der Dja-wa-ka's gezonden als die werd naar „Dja-wa”, terwijl in den naam Adji Saka is terug te vinden „tak-saka”, het woord voor „slang”, en Onta-boga of Ananta-boga is de vorst der slangen of draken?

Djaka Adji had tot moeder de dochter van Kjahi Agoeng Djamboeldipa, die op den berg Binitjana een leven leidde, dat van het stoffelijk bestaan verlost was: is Djamboeldipa niet saamgetrokken uit „Djamboe-k-oeldi-dipa”, het eiland met den Paradijsboom en de wondervrucht „koeldi”, welk woord als andere beteekenis heeft „blegdaba”, water met modder of aarde vermengd, zooals de moeras-sige kust van de Aroe-baai, tevens in de uitdrukking „endoet blegdaba” de kokende modder van de hel van het Javaansche Boeddhisme, waarvan het centrum in Malajoe is geweest het Malayoer van Marco Polo, hetwelk m.i. op Poelo Kampé van de Aroe-baai heeft gelegen?

Dja(wa)ka Adji's „grootvader”, de Bagawan Koerès van Poensen's tekst, is in Knebel's dorpslegende, welke aan den Goenoeng Slamet is vastgelegd, de bewaker van de grot op dien berg, welke Goewa-lima of Goewa Slamet heet en waarnaar die hoge Berg des heils op Java ook zou genoemd zijn. Goewa lima zal wel een toespeling bevatten op „goewa (wa-)li ma(-ti)”, de grot, welke aan een Hindoeïstischen heilige als laatste rustplaats is gegeven.

De dorpelingen vertellen van Koerès, dat, hoe braaf die ook was, hij door een hooge bezoeking werd getroffen. Dat kwam zóó.

„Bij zijn komst in Arabië trof (Koerès) den Profeet juist in het gebed aan, terwijl deze zijn baadje als een shawl om zijn schouders had geslagen. Koerès schrok en voedde eene smalende gedachte over een lichamelijk gebrek, daar hij meende op te merken, dat Nabi Mohamad vier armen had. Ge begrijpt reeds, dat de mouwen van het baadje door Koerès voor armen waren aangezien. Als straf nu voor die beleediging zijns harten van een heilig persoon werd Koerès door hogere bezoeking getroffen en werd vierarmig. Daardoor weet men u in de desa's te vertellen, dat de Wachter van den berg Slamet vier armen heeft. (De zoon, dien Koerès op reis bij zich had), Djaka Adji zelf werd door Mohamad als dienend discipel aangenomen en aangewezen als hoofd van de santri's in Arabië”.

De vierarmige Wachter Koerès van den Goenoeng Slamet, m.a.w. een Berg des heils, doelt m.i. op een „djaga”, een Pantja-Tanda, in een land, waar een berg zich als een baken in zee voordoet bij een viersprong. Het Javaansch woord daarvoor „prapattan” verschaft gelegenheid om te zinspelen op „marapattani” en daardoor op „marapat-Patani”: was Maleisch Patani niet gelegen bij Straat Malaka, welke inderdaad te beschouwen is als een viersprong van handelswegen ter zee? Met vier armen had Koerès den Profeet gezien, doch hij had zich vergist, want de twee mouwen behoorden tot het baadje, hetwelk de Profeet als een shawl om zijn schouders had geslagen. Dat shawl zal in het Javaansch wel hebben geluid „tjal” en ik vermoed dat met die vergissing zal worden bedoeld op „salah tangkeb” betreffende „tjala”, versta: „Tjola”, het tegendeel van vrome geloofsgenooten van den Profeet, veeleer zeeroovers.

Bij Straat Malaka lagen op den kust van Sumatra Pasej en Aroe, de eerste stad tot in onzen tijd een goed bezochte reede, oudtijds de stad, waarheen een Abbaside is overgekomen, en het aangrenzende Aroe-Malayoer is van groote beteekenis geweest. De voorstelling dat de zoon van Koerès, Djaka Adji werd aangewezen als hoofd van de santri's in Arabië, herinnert aan de nauwe relatie tusschen het Djawaka-rijk van Aroe en de moslimsche stad van Pasej.

Dat het tooneel van de legende, welke naar het voorgeven van de vertellers om en op den Goenoeng Slamet van Midden-Java speelt, elders moet worden gezocht, blijkt uit de geschiedenis van Djaka Adji, wiens jongelingsjaren werden doorgebracht in een ander land dan Java, waar hij als Adji Saka het koningsschap zou uitoefenen. De aanwezigheid van Kalangs, zoowel in Bageleensch Karang-anjar als

in Pekalongan, heeft geleid tot de overbrenging uit Aroe-Pasej naar het oord, waarheen de overgeplante bevolking werd overgebracht.

Banjoemas, dat van de zee tot den top van den Slamet reikt, is het oude Poerwa Tjarita of Sigaloeh, Pasi-Galoeh, Pasir, het gebied van den mythischen koning Kandihawan, wiens vijf zonen koningen waren van Bagelen, Japara, Mataram, Ampel en Koripan-Daha, evenzoovele beelden van de Vijf Pandawa's, wier tjandi's staan op het Dièng-plateau van den aan den Slamet grenzenden Goenoeng Prahoe, welke berg volgens de legende is de omgekeerde prauw van den Grooten Koopman Dampoe-awang (Dang Mpoe-awang) uit „Bandjarmasin” (TBG. 45, blz. 161, m.a.w. „bandjar-Masin”), die ook genoemd wordt „de stamvader der Kalangs”.

Van de Pandawa's was de milde gastheer Bagawan Bargawa: zien wij het ontvangst-tafereel niet op het eerste Rama-reliëf te Prambanan (BKI. 77, blz. 203)? Rechts de potten met juweelen aanbiedende gekroonde Pandawa's. In het midden de heilige Bagawan, zittend afgebeeld in gemakkelijke, gunstig geneigde houding, zijn linkerhand met mild gebaar openend. Aan zijn voeten de zee met haar krabben en visschen, — het tooneel stelt dus als kluizenaarsverblijf voor een grot — goewa — aan de zee, het strand van de „pasih” van Pasir Galoeh, Banjoemas. De Resi zetelt op den wereldslang: is het werkelijkheidsbeeld van dezen niet de rivier Bogowonto, d.i. omgekeerd Onta-boga, welke van den Soembing langs de grens van Bagelen naar zee stroomt? Aan gene zijde dier rivier ligt Mataram — Mataroem, — is dat niet als een „taman aroem” met allerlei gedierte en als hoofdpersoon den Garoeda, Wisnoe's wahana, die den Bagawan een lotus aanbiedt, afgebeeld op datzelfde reliëf? Mogen wij dien Bagawan Bargawa ons denken als te verblijven in de Goewa-lima of Slamet op den Berg des Heils, een „arga Sambawa”?

Die grot — zegt de legende — „is omgeven door een heg van andong en omluwd door groot en klein hout, en wordt beschouwd als het verblijf van den vorst der draken, genaamd Anta-boga”: die Naga-koning was Sam-onta-boga, het heilige Samboga, en de „pager” van „andong” wijst op „magersari-bl-andong”, d.i. houtkappende Kalang's, die op het „erf” van hun heer dezen met een beschuttende haag omgaven, het schaduw-koelte-verspreidend geboomte was dat van Lang-kajoe.

Bij die grot bevindt zich een heuvel „redi-alit” op het gebied van de desa Penakir: dat zal wel zijn „soe-pena-akir”, de „droom van het hiernamaals”, het „nirwana” der Boeddhisten, en het bergje is de

Platte Heuvel, Boekit Kramat, ook Sigoentjang geheeten, die, wanneer men uit het noorden de Aroe-baai nadert, een baak in zee is.

„Niet vaak, maar toch zoo nu en dan, gaat er iemand bloemen en wierook brengen naar den top van den Slamet, als een gelofte aan Djaka Adji of Adji Saka”. Geheel aan den top van dien berg vindt ge ara-ara, 5 bahoe groot ongeveer, omgeven door een heuvelkling van roode wadas, die daaromheen oprijst als een muur van gebakken steen”: — zijn die gebakken steenen — bata — niet beeldspraak voor Bata-k's, en is die vlakte van 5 bahoe groot ongeveer, niet „kira-kira” — zinnebeeldige voorstelling voor het Leng-kara para-lima bahoe, het Langka der Vijf Pandawa's?

„De ara-ara nu, vormen een zandvlakte, met heuvelen, eveneens van zand, waarin ge, bij het gaan, wegzakt”: dat stelt voor de „Segara-wedi” van „Pasir”, die op Java gewezen wordt op den kraterbodem van den Brama-Tengger in Pasoeroean, maar ook in Midden-Java als het verblijf van Njahi Lara-Kidoel.

„Als nu de berg erg aan het rooken is geweest en er veel roode steen is uitgeslingerd heinde en ver, dan zijn er lieden, die er de roode zwavel (walirang bang) gaan halen als geneesmiddel tegen de koorts”: die „walirang bang” zijn mij „Ba-lir-wang abang”, Bali-lir wang abang, beeldspraak voor roode menschen, Bata-k's van Bali-Atjé, die soms bij „uitbarstingen van den berg” heinde en ver weggeslingerd worden, — en wanneer het Wbk. aan die uitdrukking toevoegt, dat walirang-bang ook de naam is voor een in kleur daarop gelijkenden edelen steen, dan wordt bedoeld op „nara-koeswa” van den Vorst van Java, kostelijke dienaren, de Kalang's.

In den tekst van de desa-legende betreffende den Goenoeng Slamet liggen toespelingen, waarvan sommige nu reeds zijn te verklaren, andere wachten op gelukkige gissingen. Maar in beginsel lijkt mij het groote raadsel: vanwaar kwam de beschaving, de cultuur naar oud-Java? opgelost.

Uit het vlakke, vruchtbare land bij de zee aan den voet der schoone, blauwe bergen van Pasej, Aroe, Langkat, Deli en Asahan weggevoerd als krijgsbuit naar Java, en daar in de eenzame bosschen aan den rand van het rijk als dienstbaren te werk gesteld tot in de diepste binnenlanden, leefde het Kalang-volk in de herinnering van het eigen verleden. Peinzend en droomend over den vloek, welke over hun voorouders was gekomen, naar hun meening uit zondigen overmoed ¹⁾,

¹⁾ In de Kalang-legenden ligt de vloek van incestueuze huwelijken, herin-

weefden hunne geslachten aan de kleurige, grillige beelden van hun altijd om dezelfde of soortgelijke gebeurtenissen zich bewegend, eng geestesleven. Ongeletterd en dus op de herinnering aangewezen ter bewaring hunner legenden, verwerkten zij den inhoud daarvan tot raadsels, welke zich diep in het geheugen prentten, opdat zoo min mogelijk zou verloren gaan en de schat vooral voor het eigen volk bewaard zou blijven. Op de grove schering van het eenvoudig dorpsbestaan teekenden zich de kunstige raadselbeelden af, een oefening voor den geest, opwekkend voedsel voor hun fantaisie, vrome vereering van de afgestorvenen. Haast allen werkten in piëteit mede, het weefsel nalatend aan de kinderen; geslachten lang vertelden de ouders in de stille schemeruren bij het rusten van den dagelijkschen arbeid de legenden over van het eeuwenoud verleden, aandachtig aangehoord door de gretig luisterende nazaten, die met smaak de gekruide overleveringen genoten, dorpsverhaaltjes, waarmede enkele nieuwsgierige vreemdelingen in verloren oogenblikken belangstellend hun tijd verstrooien.

Aan de Balineesche poera's zijn die verdichtselen verbonden met de kleurrijke feesten van hun eigen godsdienst; in de Maleische kratons bewaarden de nazaten van den grooten bard, den geheimzinnigen Bat van Sang Sapoerba, den voor slechts enkelen bestemden schat van dat verleden; nu nog zijn zij het in Malaya, die bij eene troonsbeklimming den opvolgenden koning het geheim zijner afkomst onthullen. Aan de Javaansche hoven zijn het de poedjongga's geweest, die op gelijksoortige wijze de sagen verdichtten tot romans als die van Adji Saka, Pandji, Damar Woelan, welke door de dalangs tot gemeen goed van het volk werden gebracht nevens het schimmenspel der voorouders, goden-menschen en wilde klana's uit Langka-Malajoe. Overzeesche vertellingen werden in de babads kunstig nagedicht, toepasselijk gemaakt op het eigen verleden, zinrijke raadsels met scherts en spot gekruid, leeringen tevens voor den nazaat.

nering aan de broeder en zuster-huwelijken in de koningsgeslachten van de vermoedelijk aan Awa-Birma verwante Djawaka's; Yule schreef: (Mission to Ava, 1855 blz. 86): „The Queen is her husband's half sister, as has been always the custom in the royal families of the Burman race, including that of Aracan when independent and probably that of Pegu". Op Bali was een zoodanig huwelijk voorbehouden alleen aan den Dèwa Agoeng van Klongkong, bij alle anderen was zulk een huwelijk bloedschande (béro), welke onheil bracht over het land, en de grooten onder leiding der pandita' naar de wapenen deed grijpen.

23. *Over en naar aanleiding van Tjandi Soekoeh.*

Toen Djaka Tingkir, de rechtmatige erfgenaam van Pengging-Padjang, in het land zijns vaders omzwierf, nadat hij door den Sultan van Demak de bosschen in was gezonden, wyl hij den booswicht Ki Dadoeng-awoek op een wonderbaarlijk wreede wijze aan zijn einde had geholpen, woonde in het dorpje Tjal-pitoe „aan den voet” van den Lawoe — verhaalt de Babad Tanah Djawi (blz. 66) — een „tapa” met name Ki Djabalèka, iemand uit het Madjapahitsche huis. Deze had een zoon Mas Montja, die zijn woonstee had verlaten om bij de Zuidzee in eenzaamheid wonderkracht op te doen, maar was gebleven bij den Ki Boejoet van Banjoe Biroe aan de Kali Pitjis in Sembojang, die hem als zoon had aangenomen en alstoen wist te voorspellen, dat het hem was voorbeschikt om den weldra te verwachten persoon (Djaka Tingkir) als patih te dienen, die eenmaal een groote koning zou worden met een „koeta” in Padjang en wiens kraton „angker” zou zijn.

We zijn daarmede in het wonderland van den Lawoe met zijn Tjandi Soekoeh. De naam van den „heremiet” Djabalèka zal wel een toespeling inhouden op „djambalèka”, een vorstendienaar, wiens ambt wordt omschreven als: kawadjibban kabebahan dados djoeroe amariksani sadaja samoekawis, sarta winenang amot amengkoe wisésa dateng prakawissipoen tijang oelah wisaja mendet oelam toja”, een machtig gebieder over visschers, beeldspraak voor een vlootvoogd. Het land was blijkbaar in diep verval, het volk leefde in eenzaamheid en was zelfs geneigd om nog dieper zich terug te trekken. Uit dat verval zou Djaka Tingkir zijn erfdeel oprichten.

Begeven wij ons thans naar de „kluizenarij” op den Lawoe.

Toegang tot Tjandi Soekoeh verschaft een poort, in het bovenstuk waarvan staat een „banaspati”-kop. Vandaar stijgt men op naar het eerste terras. Daar liggen beelden, w.o. een tijger (zonder hoofd), een man op een gezadelden olifant, enz. Vandaar leiden zeven treden naar het tweede terras met tempelwachters. Langs tien treden komt men op het derde terras; daar staat de tjandi in den vorm van een afgeknotte pyramide met ingebouwde treden, welke naar het topvlak voeren. Op datzelfde terras stond eens een reusachtige lingga, beschreven met letters in geheimzinnige volgorde. Het raadsel is nog niet geheel opgelost, ofschoon Mej. Dr. Muusses reeds vernuftig ontdekte, dat het mystifiërend opschrift opklimmend te lezen gaf:

„biséka yang bagawan gangga soedhing... laksana poeroesa sari-ningrat, woekoe toempekaliwoning wajang”, hetgeen werd vertaald: „wijding van de heilige Ganggasoedhi te... het teeken der mannelijkheid is de essence der wereld. Op toempek kliwon van de woekoe wajang”. (TBG. 62, blz. 496 en Djawa 1924 Oct., blz. 32).

Indertijd was deze inscriptie door den Soloschen poedjongga Rongga Warsita ten behoeve van Dr. Van der Vlis zgn. vertaald: „acutum pudendi virilis simile est acuto hastae; omnes quibus occurrit, effugiunt. Ubicumque tangit, vult obedientiam; praebet vitam et corpus; neque illa, qua vehitur, caret favore” (Verh. Bat. Gen. XIX). Dat dit geen vertaling zou zijn, vermoedde reeds Dr. Cohen Stuart (BKI. VI, 7, blz. 170); hij veronderstelde, dat Rongga Warsita beschikte over eene traditie.

Aan de hand van Rongga Warsita deelde Van der Vlis over den bouwval mede: „De Javanen verhalen, dat Raden Bandoeng, zoon van Damar Mojo, een kleinzoon van Praboe Birowo, omstreeks het jaar van Saliwahana 1366, de stichter dezer oudheden is geweest. Deze Raden Bandoeng werd door Browidjojo VI, vorst van Modjopahit, voor zijn bewezen diensten tot vorst van Pengging verheven, onder den naam van Handajaningrat... (Hij) had vroeger onderwijs ontvangen van een boetedoener Tochan Goeroedjoe genaamd, welke zich op Soekoeh onthield... (Hij) was gehuwd met de dochter van Browidjojo VI, Madjapahit's laatsten vorst en had aldus de geschikste gelegenheid om kunstenaars van dit rijk naar Soekoeh te brengen. Het aanwezen der afbeeldingen van verschillende ijzeren werktuigen en eener smederij, ten zuiden van het derde terras, terwijl de smeden van Modjopahit voor hunne kunst beroemd waren, bevestigt deze gissing nader...”.

Het koningsgeslacht van Pengging-Padjang, dat aan Mataram is voorafgegaan, wordt hier door Rongga Warsita opgevoerd tot een Praboe Birawa. Ook Winter vermeldde een koning van dien naam (BKI. 55, blz. 403), die „den steenen tempel te Salatiga in het jaar 1300” zou hebben gebouwd. Het jaartal zal wel apocrief zijn, eigenaardig lijkt mij, dat in „het boek der geheimenissen”, hetwelk Brandes beschouwde als het proto-type van de Pralambang, en blijkbaar ten doel heeft gehad om partijgangers te winnen voor een nieuwen koning, ditmaal beoosten den Lawoe, waartoe het koningsgeslacht zoo hoog mogelijk wordt opgehaald, wordt vermeld als degeen, die het eiland Java in het zgn. jaar I ten onder zou hebben gebracht, wordt genoemd Ratoe A-boenga-mbérawa. Daarin vermoedt men onwillekeurig een

zinspeling op koning Berowo en „Amba-rawa”, het landschap bij de Rawa Pening in de nabijheid van Salatiga. De omstandigheid, dat dit plaatsje, waarbij inderdaad een steenen tempel zich heeft bevonden, is gelegen bij den drie-sprong „Tangan-tiga” van heerbanen, van welke één van dit „Sala-tiga” leidt naar Sala of Soerakarta, doet gissen, dat de overlevering eenig verband daartusschen en den Ratoe Aboengambérawa heeft gelegd. Is dat vermoeden juist, dan hebben wij te maken met een overlevering, welke het geslacht van Sala- of Sola-, Soera-karta in den persoon van den beroemden Ratoe Andajaningrat van Pengging, opper-vlootvoogd van Madjapahit en koning van het gebied bewesten den Lawoe, tot Midden-Java's oudste koningen opvoert. De legenden bij Winter spreken ook van zeer oude tijden. Staan wij daarom bij die mythische geschiedenis eens stil.

Praboe Birawa van Salatiga had een zoon Damar-maja, van wien het heet, dat hij zich van de samenleving afzonderde en boete deed op den berg Dièng: dat was aan den voet van den Goenoeng Prahoe; bevat het woord voor prauw in kawi, nl. palwa, soms een zinspeling op de Pal-la-wa-vorsten van Java's oudsten tijd?

De met wondermacht begiftigde Damar-maja had eene vrouwelijke bediende, aan wie hij een „pangot” in gebruik gaf, met de vermaning „dezelve nimmer op haar schoot te leggen”. Toen zij eenigen tijd daarna, aan deze waarschuwing niet meer denkende, zulks toch deed, bevond zij zich zwanger: de zinspeling van een „Javaansch krommes” (TBG. 56, blz. 367 noot), is wel begrijpelijk, zoomede, dat de vergeetachtigheid der moeder wel zal hebben te doelen op „Baja-lali”, de desa benoorden Soerakarta, welke oud Padjang te verbeelden zal hebben gehad. De zoon, op zoo wonderbaarlijke wijze verwekt, werd Raden Bandoeng genoemd.

Raden Bandoeng met zijn „buitengewone gestalte” is de held, die de hoofdrol heeft vervuld in den strijd van Pengging tegen Prambanan¹⁾.

¹⁾ Mbok lara djonggrang is mij een raadselnaam, waarin het eerste gedeelte is een omgekeerd Ra-dj(a) K-ombala, d.i. de met den hoogsten eerbied te ontvangen Bloem der Overwinning, koningin van Prambanan-Mataram, en het tweede: een ingekort Bodja-ongga-djenggala-arang, d.i. het lichaam van het woeste (djenggala) en wijd uiteen gelegen (arang) Bodja Dj-awak-(ongga)a, terwijl daarin mede te lezen is „Boedjongga lenggarang”, het als een naga in zijn volle lengte zichtbare Bodja-negara langs de Bengawan-Solo, welker uitmonding dicht bij het Soerabajasche Djenggala ligt.

In Soema Sentika's Gesch. van Kediri is zij eene reïncarnatie van de Boeta

Ratoe Baka van Prambanan had ten behoeve van zijn held Goepala de dochter opgeëischt van den Ratoe van Pengging. Deze ontweek het aanzoek en vond tegen Ratoe Baka hulp bij de twee zonen van Damar-maja van den Dièng, met name Kandilaras en Bandoeng, die te zamen (bandoeng beteekent twee of meer tegelijk) Pengging schijnen te vertegenwoordigen. In den daarop gevolgden krijg zegevierde eerst Baka van Prambanan, doch toen Bandoeng van zijn „vader” een tooverformulier had ontvangen, dat hem „zoo zwaar maakte als een berg en de kracht gaf van duizend olifanten”, keerde de kans. Hij versloeg Ratoe Baka en doodde dien, waarna hetzelfde geschiedde met den reus Gopala.

Verheugd gaf de koning van Pengging zijn dochter aan Kandilaras en het overwonnen Prambanan aan Bandoeng-Bondawasa. Laatstgenoemde vrijde om de dochter van den verslagen Ratoe Baka, doch de schoone prinses beschouwde haars vaders overwinnaar als haar vijand en verzoon iets onmogelijks: zij eischte, dat Bandoeng binnen den tijd van één nacht voor haar twee putten zou maken benevens 1000 steenen beelden en tempels om te dienen als huwelijks-geschenk.

Dank zij de hulp van zijn vader Damar-maja van den Dièng en zijn broeder Kandilaras, die de goden te hulp hadden geroepen, kwamen de putten op tijd gereed en waren 995 beelden en tempels reeds vervaardigd, toen Baka's rijksbestuurder, die ongaarne de dochter van zijn meester Bandoeng's vrouw zag worden, een middel vond om het werk te verijdelen. „Hij gelastte daarop eenige meisjes, om padi te stampen, en bestrooide de plaats, waar de luchtgeesten, helpers van Bondowoso, aan het werk der beelden bezig waren, met bloemen en ander reukwerk. De luchtgeesten, voor wie alle aangename geuren ondragelijk zijn, verwijderden zich van de plaats, en lieten het werk onvoltooid liggen.

„Bondowoso het geluid, door het stampen der padi veroorzaakt, hoorende, verschrok daarvan, en dacht dat de dag reeds aangebroken

Njahi uit Lodojong (Lodaja-b-ojong?), die het Praboe Djaja Baja van Kediri zoo lastig had gemaakt, dat hij haar had laten dooden, nochtans haar toestaande één „pandjenengan” de gade te zijn van den koning van Prambanan, genaamd Prawata-Sari. Groot, hoog en schoon was zij, maar ook at zij menschen en heette daarom Ratoe Baka: dat dit „menscheneten” als beeldspraak kan worden opgevat — neda tijang —, werd aangestipt in Ind. Gids 1934 blz. 207 noot. Is de naam Ratoe Baka wellicht een ingekort Sa-baka, vgl. Zabag?

was. In deze meening staakte hij zijn arbeid¹⁾. Toen hij echter zag, dat het nog geen dag was, ontstak hij in toorn, en sprak den navolgenden vloek over de meisjes te Prambanan uit: „Aangezien de meisjes te dezer plaatse vermaak scheppen om met iemand den gek te scheren, zoo zullen zij ook niet spoedig huwen”.

„Bondowoso aldus zijn werk niet kunnende voltooien, begaf zich misnoegd naar Hembok-oro-djonggrang, die hem vroeg of de beelden vervaardigd waren. Hij gaf daarop een bits antwoord en zeide: „Neen, de beelden zijn nog niet allen voltooid, en gij moet dienen om het ontbrekende getal aan te vullen”. Nauwelijks had hij deze woorden uitgesproken, of Hembok-oro-djonggrang werd in een steenen beeld herschapen. Bondowoso ontstelde hierover uitermate. Hij ging als een dolzinnige Embok-oro-djonggrang opzoeken...”.

M.a.w. Tjandi Sèwoe, het grootsche, aan Bandoeng Bondawasa als „sasrahan”, derhalve als „tanda serah”, teeken van onderwerping, tot taak opgegeven bouwwerk, is het symbool van een verwoeden oorlog in den mythischen tijd tusschen Mataram en Pengging, — het volk was wellicht de talloze heerendiensten aan de tjandi's moede. Dank zij den held van den Lawoe, voorvader der Andajaningrat's, zegevierde Pengging, doch het moest weldra het in opstand gekomen Prambanan weder loslaten. Midden-Java was te gronde gericht, en wij stellen ons voor, dat het koningsgeslacht werd uitgeroeid, de stad leeg liep, het volk zich grootendeels verplaatste. Java viel — gelijk de latere sage van Sijoeng Wanara en Djaka Soesoeroeh mede inhoudt — uiteen in een westelijk en oostelijk rijk, waarvan het oostelijke tot nieuwen bloei kwam.

¹⁾ In de door G. F. Winter verhaalde, evenwijdig loopende legende — welke de aandacht verdient — (Ind. Gids 1881, I, blz. 568) leest men: „in denzelfden nacht verrezen de urnen op de verschillende plaatsen, waar de deelen van Boko's lijk verspreid lagen. Op één na was het getal van duizend bereikt, toen eensklaps het stampen op een rijstblok werd gehoord in de nabijgelegen desa Ketongga. Bandoeng en al de anderen staakten hun heilig werk, denkende dat de dag aangebroken was. Doch zich vergewissende, bemerkten zij hun dwaling, daar het nog nacht was. De tandjoeng toch, die juist in bloei stond, liet nog geen enkele bloem ter aarde vallen, hetgeen gewoonlijk in den morgenstond gebeurt. Intusschen was het te laat om de fout te herstellen” enz.

De deelen van Boko's lijk stellen het rijk voor, verspreid in stukken, gelijk vóór 1830 de Javaansche vorstendommen hun gebied verbrokkeld bezaten, door elkander's ressorten heen. Ketongga is de desa in Madioen, waarover gehandeld is in Ind. Gids, Maart-afl. 1934, blz. 205/6. De „tandjoeng” boom strooit over den grond witbruine, geurige bloempjes, welke tot kransen worden aaneengeregen, — een zinspeling op den reddenden Si Tandjoeng-Poetih der Djaja-Baja legende, — een fraai beeld.

Wanneer wij hooren, dat in dien strijd tegen Prambanan, de door den patih van dat rijk gestrooide bloemen en geuren de als helpers van den zegevierenden Bondawasa optredende „luchtgeesten” verdreven, dan denken wij aan „bahoe(-soekoe)” van „Mat-aroem”, het volk van het uit den slaap gewekte Prambanan, dat de „siloemman's” van den grooten Raden Bondawasa verjoeg. En wanneer wij van elders bemerken (TBG. 37, blz. 507), dat Tjandi Sêwoe de zetel is van den heer en meester over alle sêtan's en lemboet's, den „pandita Djadjal-Laknat”, anders gezegd den vervloekten engel des doods Idadjil, en die „Mala-èkat” in den roman Adji Saka aan de zijde van den uit Sabrang gekomen Praboe Djaka — Bo-dja Dja-(wa-)ka — heeft medegestreden tegen den naar Midden-Java teruggekeerden erfprins van Java Daniswara, dan gaan wij in die „siloemman” beeldspraak zien voor volk uit overzeesch Lang-ka, welke Ka-lang's tot stamvader gehad hebben „Djaka Pengalasan”, zoon van den „in de lucht zwevenden” Soekma ngambara, die eene reïncarnatie was van onzen held Bandoeng.

Diens levensloop werd door Winter in een reeks van sprookjes verteld, welke de mythische geschiedenis der Kalang's van Midden-Java inhouden (BKI. 55, blz. 402).

Als jong man ging Bandoeng dienst nemen bij Bra Widjaja VI van Madjapahit (m.a.w. destijds maakte zijn gebied geen deel uit van het oost-Javaansche rijk). Deze koning had zijn patih Gadjah Mada gevraagd hem in één dag tuinzaden van Padjadjaran te bezorgen (vermoedelijk doelende op „pala-widja”, vreemde dieren en menschen, ten einde door den vorst voor zijn vermaak er op na gehouden te worden, -kalangenan). De patih zag daartoe geen kans en daarover was de vorst vertoornd: „indien ik Arja Damar op uw voorstel niet naar Palembang had weggezonden, dan zou die zoo iets wel hebben kunnen doen”, — Arja Damar was de zoon van koning (L-)Angka Widjaja bij een toovernares van den Lawoe, m.a.w. personificatie van Pengging in een andere gedaante, en was naar Palembang gezonden, maar was daar van den vorst afgevalen. De hier bedoelde opdracht zal wel de strekking gehad te hebben, het Javaansche Padjadjaran tot onderwerping te brengen, waartoe zich thans aanbood het hoofd van den Lawoe, die op Java de „tegenhanger” — padjadjaran — was van Soenda.

Bandoeng slaagde en kreeg tot belooning de dochter van den vorst van Madjapahit ten huwelijk „doch zij stond niet toe dat hij haar

naderde. De poetri was reeds verscheidene malen gehuwd geweest, doch had nimmer eene vleeschelijke verkeerung met een harer gemalen gehad, omdat dezelve telkens den dood op het bruidsbed vonden, door den beet van een groote slang, die uit haar schaamdeel kwam. Bandoeng was echter op zijn hoede: „toen het nacht was en zij reeds sliep, legde hij zich aan haar voeteinde, doch nauwelijks had hij zijn oogen half gesloten of de bedoelde slang kwam te voorschijn. Bandoeng sprong op, trok zijn kris, en stak de slang dood, waarna hij dezelve onder de matras der slapende prinses verborg. Vervolgens veegde hij het bloed van de slang, dat op de dijen der prinses gespat was, af terwijl hij zijn ontbloote kris nog in de eene hand hield. De prinses verschrok daarvan, gaf een gil en liep weg, terwijl zij onder het loopen schreeuwde, dat Bandoeng haar wilde dooden”... Bandoeng vertelde den vorst de toedracht, toonde de doode slang en de vorst was hierover tevreden en trachtte den afkeer van zijn dochter in liefde voor Bandoeng te doen veranderen, doch vruchteloos. „Toen Bandoeng echter eens” in een schoone gestalte „haar naderde, sloot zij haar hart niet langer voor hem...”

Is in dit sprookje het noodlottige „bruidsbed” niet de „pepadjangan”, beeldspraak voor het aan Madjapahit meermalen vijandig Padjang-Kedoe; de slang de rivier Bogowonto-Onta boga, met een zinspeling door „saking bagané”¹⁾ op „tak-saka ing Sa-baga” den Naga-slangenkonink Saka van Sa-ba-ga = Dja-wa-ka? Bandoeng hield de wacht aan haar voeten-eind, en de slang kwam te voorschijn toen hij de oogen half geloken had: d.i. „mata rem-rem ajam”, een zinspeling op het waakzame Ma-ta-ram. Toen Bandoeng zichzelf gered had door dien gevaarlijken slang te dooden, „liep de prinses weg” en wij zullen hier wel mogen lezen „loemajoe”-Melajoe, Maleisch Padjang-Kedoe, dat een afkeer van Java behield, tot Bandoeng haar naderde „in een schoone gestalte” m.a.w. die van een „toe-bagoes”, een Maleischen prins.

Want zulk eene verandering wordt in het sprookje toch wel aangeduid, waar wij vinden medegedeeld, dat Bandoeng's vader, de

¹⁾ Vgl. in TNI. IX, i blz. 367 de legende van de rivier Bogowonto, welke Bagelen van Djokjakarta scheidt. Deze ontspringt op den Soembing, welke naam beteekent „een spleet” en daardoor zinspeelt op een yoni (BKI. 74, blz. 149 noot), terwijl de legende den naam Bogowonto verklaart „oorkwetsend en daardoor als onheil aanbrengend, zijnde derzelver beteekenis: humor insipidus ex pudendo muliebri”, — immers „baga” en „onta”. Hierbij valt vermoedelijk mede te denken aan den slang van Wisnoe „Ananta-naga”, gewoonlijk „Onta-boga”, waarvan „Boga-(w-) onta” de omzetting is.

heremiet van den Dièng zeer afkeurde, dat Bandoeng den slang had gedood: die slang was eene gedaante van Wisnoe, en haar beet zou geen letsel hem hebben aangedaan; ware die in leven gebleven, dan zou het doel, waarmede de heremiet zijn tapa op den Dièng had beoefend, zijn bereikt, en Bandoeng een tweede Praboe Bérawa, onoverwinnelijke koning van Sala zijn geworden.

Zoo toornig was deze heilige man, dat hij zijn zoon vervloekte: Bandoeng werd herschapen in een slang. Hij smeekte om vergiffenis, wilde liever sterven, maar de kluizenaar zeide: „Houd op met weenen, volg den raad dien ik u geef, werp u in een rivier en doe daar boete. De toekomst zal uw lot wel beslissen”. Bandoeng begaf zich daarop naar Pening en legde zich uitgestrekt dwars over de rivier van de plaats, in welke houding hij zich eenige maanden bevond, zoodat hij tot een brug voor voorbijgangers verstrekke, zonder zich evenwel te verroeren, noch van plaats te veranderen.

Het dorpje Pening brengt ons bij de rivier Toentang in het gebied der Kalang's van Salatiga, welk stadje eens het middenpunt kan geweest zijn van een drieledig Sala-karta, dat het land bewesten den Lawoe omvatte. De slang, welke zich in de lengte uitgestrekt dwars over de rivier legde, doet denken aan een „oela malang” ten einde te doelen op S'oela (karta)-Malang(-ka). In die gedaanteverwisseling liep het met Bandoeng slecht af¹⁾.

„Het gebeurde op zekeren dag — in Panaraga zeide men: met het oog op den „maaltijd ter desa-reiniging” —, dat de dorpelingen van Pening wilden offeren, doch vergeefs naar vogels, visschen of wilde dieren tot dat einde zochten, — m.a.w. wij hebben te maken met Kalang's, die 's vorsten „toewa-boeroe” waren. Vermoeid van hun vruchteloze jacht, gingen eenigen hunner op de slang, welke zij voor een brug hielden, zitten. Een hunner hakte uit gramstorigheid, met een bijl op den slang, dat het bloed er uit vloeide. Alle aanwezigen

¹⁾ De legende werd door Knebel medegedeeld uit Madioen (TBG. 41 blz. 97 en 51 blz. 424), waar zij vastgelegd is aan het meer van Ngebel op den Wilis. Die aanwijzing zal wel berusten op de overweging, dat het ging om een „segara wilis”, doch die uitdrukking, welke letterlijk beteekent „donkergroene zee”, is beeldspraak voor een in een donker woud veranderd, te gronde gegaan rijk, en heeft dus met den vulkaan Wilis niets te maken.

Bij Knebel wordt voor den over de rivier liggenden slang het woord „per-batang” gebezigd, dat vertaald wordt met „boomstam”. Indien de gissing hierboven juist is, dat gedacht moet worden aan een S'oela(karta) Malang(-ka), gaat het dan niet om het „lijk” — batang — daarvan, zooals wij in het Wbk. vermeld vinden, dat Ki Batang het lijk voorstelt van een mythisch persoon op de hoofdplaats Soerakarta.

verschrikten daarover¹⁾, en begonnen nu dieper met hunne bijlen te hakken, en ontdekten dat er vleesch in zat. Vervolgens hakte men de slang in stukken en bezigde het vleesch daarvan, met achterlating alleen van den kop, tot eene offerande”.

Dat was het einde van Sala'ambérawa, oud Soerakarta.

„De ziel van Bandoeng — vertelt Winter — nam vervolgens de gedaante aan van een kind en woonde bij eene weduwe te Pening in. Hij had toen grooten honger, en sterke begeerte naar vleesch, doch konde nergens iets krijgen om zijn honger te stillen”. Aardiger is in Panaraga de voorstelling. „En terwijl het vrouwvolk lustig aan het kokkerellen was voor den offermaaltijd, kwam er een knaap, leelijk van uiterlijk en sjofel gekleed, die een aalmoes vroeg aan die menschen. Maar laat staan dat ze hem iets gaven, zelfs geen vriendelijk woord hadden ze voor hem over, ze joegen den vrijpostigen jongen eenvoudig weg. Alleen een oud vrouwtje had deernis met hem, en gaf hem gekookte rijst met toebehooren”: is dat oude vrouwtje niet dezelfde als de „weduwe” van Pening, m.a.w. haar woning „karan-dan”, versta: „Krenda-Pening-Salatiga”, het bedelende, arme jongetje niet „Pandjaloe(-k) Mala(-joe)rat”, en is hetgeen de weduwe aan Bandoeng gaf „sekoel saha *lawoeh* sawontenanipoen” niet eene zinspeling op den Lawoe, die hem tot apanage werd gegeven? De sterke begeerte, welke die jonkman had naar vleesch, wijst m.i. op „sem-bodja-oelam(a)”.

„Daarop kreeg hij de steel van een kokosnoten blad, stak dezelve in den grond, waarna hij de kinderen van het dorp bij elkander riep en een weddenschap voorsloeg, nl.: dat „wanneer zij den steel uit den grond konden trekken, hij — Bandoeng — toestemde dat men hem dood sloeg, doch dat men hem in het tegenovergestelde geval niets anders dan wat eten zoude geven”. Deze weddenschap werd aangenomen, en de kinderen begonnen zich nu den één na den anderen te beijveren om den steel uit den grond te trekken, doch vruchteloos. Dit verwekte opzien bij de dorpelingen, die ter plaatse kwamen, waar de kinderen zich bevonden, en zich gereed maakten

¹⁾ Wanneer wij deze legende kennen, begrijpen wij, dat toen in 1675 tijdens den dreigenden oorlog in Rembang en Pati, het land van door Kalang's geëxploiteerde land van djati-bosschen, de mare liep, dat het daar altijd spookte en wanneer in de boomen gekapt werd, daaruit bloed kwam te vloeien, groote opschudding kwam uit vrees voor eene herhaling van oude gebeurtenissen. In „kajoe-djati” zal wel een toespeling liggen op „Lang-kajoe sa-djati”, het echte Langka der Kalang's.

om den steel uit den grond te trekken; doch Bandoeng stond zulks niet toe, alvorens men hem te eten had gegeven. Nadat men hem hetzelfde gegeven had, gingen de dorpelingen beurtelings aan het werk om den steel uit den grond te trekken, doch al hun pogingen waren vruchteloos". Die wonderbaarlijke steel van een kokosnotblad — sada — zal wel geweest zijn het bij Ambarawa staande puntige bergje Kandali-sada (Veth Java III, blz. 537), dat herhaaldelijk in de wajang-verhalen genoemd wordt als de plaats, waar Hanoman zijn kluis had (Meyer Ranneft, VBG. 49, blz. 18 toelichting op raadsel No. 36), en bij dezen Apenkoning behooren de Kalang's.

„Daarop zeide een (der dorpelingen) dat degene, die den steel in den grond had gestoken, dezelve daaruit moest halen, en dat men hem ingeval hij zulks niet konde doen, moest doodslaan. Bandoeng keurde dit goed, doch verzocht voor een oogenblik naar de oude weduwe, bij wie hij inwoonde, te mogen gaan. Men stond hem zulks toe en hij ging derwaarts. Bij haar gekomen zijnde, zeide hij: „wanneer de aarde driemaal schokt, en gij een donderend geluid in de lucht hoort, ga dan met allen spoed in de Lesoeng zitten met een houten rijstlepel in de hand, en voer al uw bezittingen mede".

„Na deze woorden gesproken te hebben, keerde hij ter plaatse terug, waar de in den grond gestoken steel zich bevond. Toen hij dezelve aangreep, schokte de aarde drie malen, en een donderend geluid liet zich in de lucht hooren. Nauwelijks was de steel uit den grond gehaald, of er ontstond, door het steken van de steel veroorzaakt, eene opwelling van het water, hetwelk langzamerhand opzwol, en het geheele dorp overstroomde. Niemand, behalve de oude weduwe, die in de lesoeng zat, werd in het leven behouden. Uit dezen water-vloed zoude het thans te Pening bestaande meer ontstaan zijn. Aldaar vindt men een steen in de gedaante van een slangenkop, waaruit het water van het meer zich in de rivier Toentang ontlast. Onder dien kop bevindt zich een steenen lesoeng.

Bandoeng steeg in de lucht en noemde zich Soekma ngambara".

Dit schildert den ondergang van Sala-tiga en tezelfdertijd van Raden Bandoeng (in de Madoensche legende heet hij Baroe Klinting). Hij had de (Kendali-)sada in den grond geplant en toen bij het verzet der bevolking tegen zijn al maar bedelen om voedsel Bandoeng dien „sada" — m.a.w. zichzelf — uit den grond trok, ontstond uit het gat, dat door het steken van die sada veroorzaakt — beeldspraak voor vexatie — een opwelling van water, m.a.w. een „oemboel", welk woord als andere beteekenis heeft een klein landschapshoofd, ook

hoofd over pradjoerits (vaandrig); het water zwol aan en de water-vloed overstroomde het land, welke de gansche bevolking wegvaagde. Alleen de „weduwe”, die tijdig in haar van hout gemaakt rijstblok (bij Knebel: lesong kajoe djati, zinspeling op Leng-kajoe, het land van de „ilmoe sadjati”, de ware wetenschap, die leert van de komst van den Ratoe Adil, panetep panatagama?) was gaan zitten, bleef in leven (met zinspeling op den Goenoeng Prahoe, in het gebied waarvan die vrouw haar redding vond?).

Dan volgt het verhaal van Bandoeng's tweede incarnatie, Soekma ngambara, de in de lucht zwevende ziel van het doode lichaam op Midden-Java.

In het bosch Krenda-wahana — 1½ paal noordelijk van Soerakarta, teekende Winter aan — woonde eene weduwe met eene dochter. Deze jonge maagd hield zich dagelijks met weven bezig. Op zekeren dag, toen zij het geweven stuk wilde afsnijden, viel haar spoel in een laagte, waaruit zij dezelve niet kon halen. Uit verdriet uitte zij de woorden: „Hij die mij de spoel terug brengt, zal, zoo hij een man is (hierin kan door „djaloe” een zinspeling liggen op Pan-djaloe, het land van Bandoeng Bondawasa) mijn echtgenoot worden”. Soekma ngambara, die steeds in de lucht zweefde, deze woorden hoorende, daalde neder, ging in een rooden reu der weduwe over, en bracht de spoel terug. Zij ontstelde op het zien van den hond met de spoel, en bedroefde zich daarover dermate dat zij noch eten noch slapen konde. Haar moeder zeide: „Waarom moet gij u daarover bedroeven, men heeft immers nooit een verbond met een hond gemaakt?” Het meisje hernam: „Ik ben dus zeer ongelukkig, omdat ik mijn gegeven woord moet intrekken. Indien de schande geen einde aan mijn leven maakt, zal ik gewis steeds door rampen gedrukt worden”.

Maar den nacht daarop voer Soekma ngambara uit den hond, en vroeg het meisje of zij dan geen genegenheid voor hem koesterde. Eerst ontstelde zij, doch toen Soekma ngambara alles verteld had, en haar zijne liefde verklaarde, verkreeg hij wat hij van haar wenschte. „Hij kwam des nachts alleen bij haar, in een menschelijke gedaante, terwijl hij bij dag in den hond overging”.

Hun zoon wordt geboren, Djaka Pengalasan. Deze ging gaarne op jacht, waarbij de roode hond hem vele diensten bewees. „De jongeling bewonderde de sterkte van zijn hond, die niet alleen varkens, maar ook wilde stieren en tijgers overwon, zoodat hij zichzelf, zijn moeder en grootmoeder, steeds ruim van vleesch voorzag. Eens, toen

Soekma ngambara, of liever de hond, zich in het bosch met den jongeling bevond, sprak hij bij zichzelf: „Indien ik bij voortduring op deze wijze leef, dan zou ik steeds het voorwerp des vermaaks van mijn zoon zijn. Ik wenschte, dat ik een middel kon vinden, om mij van hem te scheiden en naar Madjapahit terug te keeren. Het is beter met eene prinses, dan met een boschbewoonster te leven”. Daarop vertoonde zich een groote tijger. Djaka Pengalasan hitste zijn hond tegen denzelfden op; waarop zij hevig begonnen te vechten. Eindelijk viel de tijger dood, hetwelk ook met den hond plaats vond, zoodra Soekma ngambara uit denzelfden ging.

„Djaka Pengalasan begaf zich in allerijl naar huis, en verhaalde het gebeurde aan zijne moeder, die zoodanig daarover ontstelde, dat zij in onmacht viel”. Zij vertelde haar zoon, wie zijn vader was. Hij zeide: „De hond is dus even goed als mijn vader”. Na deze woorden keerde hij naar het bosch terug en richtte daar een tombe voor den dooden hond op, — men zegt dat die nog steeds in het bosch te Krendawahana aanwezig is.

Wijl in het sprookje het bosch Krenda-Wahana, thans in Solo een kreupelbosch, echter nog geschuwd als onheilspellend, wijl het verblijf van de godin Doerga, de plek genoemd wordt, waar de woning stond der arme weduwe — karandan —, mogen wij dit vrouwtje beschouwen als het beeld van Krenda-, d.i. oud-, en haar dochter als dat van een nieuw Sola-karta. Toen dit eenzaam wonende meisje het door haar geweven stuk wilde afsnijden — haar gebied —, verloor zij haar spoel: zulk een „taropong” was een onmisbaar werktuig, wilde zij haar weven voortzetten; maar in „taropong” kan ook liggen een zinspeling op „t-pong”, diadeem eener ratoe.

Onvoorzichtig zegde het meisje zich toe aan den man, die haar de verloren spoel zou terugbrengen, en op deze woorden daalde Soekma-ngambara uit de lucht neer, ging in een rooden reu van de weduwe over, m.a.w. hij was een „b-adjag” — zeeroover, en werd een „adjag”, een „djag-a”, maar hij was een leelijke hond, en van dien moest het meisje niets hebben. Doch toen hij eenmaal haar had medegedeeld, wie hij eigenlijk was m.a.w. van hooge Maleische afkomst, veranderde zij van zin. Uit dit echtpaar werd geboren de „schoone” (ratoe bagoes) Dja(-wa-)ka of Dja(-wa-)ga Pengalasan, heer der Padjang's djati-bosschen bewakende Kalang's. Zijn lust was het om te jagen op het „wild” in het woud van Langka, en Soekma Ngambara stond zijn zoon bij. Op den duur verdroot hem dat leven als piraat, hij wilde zich van zijn zoon afscheiden en terugkeeren tot

Madjapahit. Hiermede viel samen de verschijning van een tijger, den „singa” van een Singa-poera. Soekma ngambara vocht hevig. Eerst viel de Singa dood, toen de „adjag”, nl. toen Soekma ngambara uit die „malapataka” — hondengedaante was gegaan. Wij vinden hem dan terug bij zijne vrouw, die eene poetri van Madjapahit was.

Hiermede begint een nieuw hoofdstuk.

„De in den hoofde dezes genoemde Soekma ngambara — lezen wij — keerde naar Madjapahit bij zijne vrouw terug. De prinses die door zijn lang wegblijven meende, dat hij dood was, weende toen zij hem zag terug komen; en vroeg hem naar de reden van zijn lang afwezen. Hij verhaalde haar alles, wat hem sedert dien tijd was wedervaren. Daar hij zich, sedert zijne terugkomst, in de kamer van de prinses opsloot, en zich aan niemand vertoonde, zoo wist ook niemand dat hij terug gekomen was. Aangezien het alleen de prinses bekend was, dat Bandoeng zoo als reeds gezegd is, de bovennatuurlijke macht bezat om des nachts eene schoone gedaante aan te nemen, en men hem ook nimmer in die gedaante gezien had, zoo werd hij, toen zijn verblijf in de kamer der prinses niet langer onbekend bleef, voor een vreemdeling en vrouwenschender gehouden. Zulks werd den vorst ter kennisse gebracht, die zijne dochter daarover ondervroeg; doch zij wilde uit schaamte niets bekennen; overtuigd zijnde, dat haar vader door de schoonheid van den verdachten persoon, niet zou willen gelooven, dat dit zijn schoonzoon Bandoeng was”.

In eens is het tooneel veranderd. Dit is niet meer het boschverblijf van het schoone weefstertje, dochter van de „Weduwe in Krenda-wa(-ha-)na”, maar „de kamer der prinses van Madjapahit, die aan Bandoeng Bandawasa ten huwelijk was gegeven, nadat hij de onder de „papadjangan” zich verborgen houdende slang had gedood, haar „praba-soejasa”. Onze held werd aangezien voor een vreemdeling en vrouwenschender, — dat lijkt te doelen op een roofridder van den Overwal, een „klana”, welk woord wordt verklaard met „boeta, maling, ambara, andjadjah”, wildeman, dief, rondzwerver, en wanneer wij weten (TNI. VIII, II, blz. 2), dat in de wajang een Klana van Pengging voorkomt, die door den dalang gewoonlijk als vorst van den Overwal wordt voorgesteld, dan zien wij Soekma Ngambara in die nieuwe gedaante. Zijn eerste naam „Bandoeng” beteekent „twee of meer tegelijk”, en wij herkennen in den koning van Pengging-Solakarta op Java tevens de „schoone” gedaante van een Ratoe Bagoes in Sabrang, en wel van een negri, waarvan de poetri den naam

uit schaamte niet wilde bekennen, zinspeling via „maloe ja ora ana” op Malajoer-Longka?

„Door de hardnekkigheid zijner dochter in toorn ontstoken, zeide de vorst tot zijn eersten staatsdienaar Gadjahmada, dat hij hem zou laten onthoofden, indien hij den dief, die zich in de kamer der prinses bevond, niet machtig kon worden. De staatsdienaar stelde alles in het werk om den gewaanden dief in handen te krijgen, doch dit was hem onmogelijk, omdat Soekma ngambara zich onzichtbaar kon maken. Hij was hierover troosteloos, en dacht aan niets anders dan aan zijn dood. In zijn smart groef hij een kuil onder den Waringin-koeroeng, waarin hij zich legde. Toen liet zich op zekeren nacht een stem aan hem hooren, zeggende: „Indien gij den dief vatten wilt, zorg dan dat er geen watervaten, potten of alle voorwerpen, die iets inhouden, in het paleis aanwezig zijn”... Nauwelijks had de staatsdienaar dit alles bewerkstelligd of de gewaande dief werd voor een ieder zichtbaar”.

Die geheimzinnige waarschuwing lijkt een pralambang via „wadah warih” op „andanawarih” d.i. een danawa-vijand, een godheid, maar tevens m.i. een zinspeling op W-andan danawa Warih, een „raksasa” van Wandan-(Wora-)wari. Sloot de rijksbestuurder van Madjapahit alle havens van het rijk voor vaartuigen van Wora-wari — een politiek, welke Mangkoe Rat I meer dan eens tegenover de Hollanders heeft toegepast —, dan verborg hij zich als het ware doodliggend in een grafkuil, maar dan was Malajoer wel gedwongen om zich over te geven, wijl het leefde van den handel op Java, en zoo geschiedde.

De gewaande dief werd voor een ieder zichtbaar. Van gramschap blakende nam de vorst een „talempak” (— stelt deze korte piek wellicht de „tjèkèl” voor, welke verbonden is aan den legendarischen Pandji van Djenggala, een „Koeda-rosa-(O-)rang kaja”, en was het met dat Maleisch-Javaansche landschap aan zee, dat Madjapahit tegen Malajoer optrad? —) en begaf zich daarmee naar „de kamer van zijn dochter”. Zij viel weenende hem te voet, smeekte haar vader haar echtgenoot te sparen en de vorst liet zich vermurwen. Bandoeng-Soekma ngambara kuste ’s vorsten voeten.

De vorst droeg zijn schoonzoon op het van Madjapahit afgevalen Bali weder te onderwerpen. Te dien einde gaf hij mede de „bendé Hoedan naroem”, onder bijvoeging, dat wanneer bij het bekomen van een nederlaag men op dat metalen bekken sloeg, het hard zou gaan regenen: deze „bendé” was volgens Winter nog in het bezit van den Soesoehoenan en werd gebruikt „bij bekendmaking van ’s vorsten

bevelen, waartoe daarop geslagen werd bij alle hoeken der straten en kruiswegen", — wij maken uit den eigenaardigen naam op, dat deze „bendé" aankondigde de „j-oeda" — oorlog — van een „We-da-na Na-roema", het hoofd van Ta-roema-Mataroem, die door daarop te doen slaan een „geurigen regen" — oedan of djawah aroem — deed nedervallen, m.a.w. de „Djawa (h)" van „Na-ta-Ta-roe-ma of Ma-ta-roem.

Soekma Ngambara slaagde in de hem verleende opdracht, en bracht de voornaamsten der 5 aldaar zijnde vorsten naar Madjapahit. Tot belooning ontving hij het landschap Pengging, waar hij onder den naam Andajaningrat als vorst werd gehuldigd.

Wij mogen dien naam wel vervolledigen tot T-anda Oe-daja ningrat", oppersten „tonda" des rijks. Als zoodanig was hij een „Mpoe" van „pandé-besi", een gebieder over zwaardvegers, tevens voorvechters. Hij had — zegt de legende-onderwijs ontvangen van een boetedoener Toehan Goeroedjoe, die op den Lawoe te Soekoeh woonde: die leermeester was een „goeroe djoeroe", een met de geheimen der wapensmeedkunst enz. vertrouwd onderwijzer der „toekang abdi-Dalem djoeroe", d. z. dienaren, die tegenwoordig belast zijn met de berekening van de gunstige of slechte tijden voor gewichtige bedrijven en bij pest en hongersnood de vorstelijke pajoeng rondragen om den nood af te wenden; in vroegeren tijd trokken zij uit om den door oorlog ontstanen nood des lands af te weren. Datzelfde geldt voor de „pandelelgan", thans astrologen, maar oudtijds „noedjoem wewesi" (Poensen in M. Z. G. XIX, blz. 53 noot 7), z. v. a. „smeden", pandé besi. Beschouwen wij het bekende reliëf van Soekoeh, waarop de smidse is afgebeeld bij Crawford (History II, blz. 195), dan zien wij den patih Gadjah-mada, kenbaar aan zijn olifantskop met een kroon en in de linkerhand een hond met een halsband om, die den kop naar hem toekeert, „hard loopend" — malajoe — met zijn rechtersvoet (soekoe) tegen een puntigen berg — Lawoe —, sprekende tegen den Opper-smid, Tanda van den Lawoe — t-andajaningrat —, wiens balé vol met wapens enz. hangt, derhalve wapens bestellende. Dat de hond met den halsband om voorstelt den „adjag" met de „kaloeng" van Long-ka, is niet te betwijfelen. Dan is het duidelijk, dat de ontzaglijke lingga te Soekoeh is opgericht ter herdenking van de door Andajaningrat met de lans — soela — behaalde overwinningen in den Archipel, ook op Malajoe. Dat Rongga Warsita's paraphrase van het opschrift van dien „séla kalanangan" de strekking van het gedenkteeken goed wedergeeft, erkennen wij.

Wat vertelt de Javaansche geschiedenis?

„Under the second prince of Majapahit — lezen wij bij Raffles (History II, blz. 117) — called Brokamara (Bra Koemara) or Brow'yaya the second, the manufacture of arms of various descriptions was brought to the highest perfection; and the first damasked krises were now made by the pandi (smiths) from Pajajaran, who became so distinguished that they were appointed to the charge of districts with a thousand chacha each. The kris, which was afterwards placed on the tomb of Susunan Giri, is said to have been manufactured at this time from a piece of old iron found by the prince.

„The reign of the third prince of Majapahit was of very short duration, and he was succeeded by Ardi Wijaya, who putting to death the prime minister, eventually fell a sacrifice to the just revenge of the minister's son. This prince, however, is distinguished by the extent of his conquests, and for the victory he obtained over Sri Sin Derga, King of Singapura on the Malayan peninsula, whose subjects lived by piracy, but by this event became tributary to Majapahit.

„To him succeeded the fifth prince of Majapahit, named Merta Wijaya, whose minister Gaja Mada, became celebrated for his virtues and abilities, and for the code of regulations which at this day exists under his name. In his reign the conquest of Indragiri, or Sumatra, which had begun by his predecessor, was successfully completed.

„Accounts differ regarding the successor of this prince, some considering Raden Alit, his brother, to have succeeded at an early age, and others that Raden Alit is the same with Angka Wijaya, the last sovereign of Majapahit. According to the latter accounts, many of the principal events reported to have taken place in the reign of Alit are brought under that of Merta Wijaya”.

Dan volgt de geschiedenis van Raden Ino Merta Wangsa en Raden Mas Pamari uit de Sadjarah Malajoe. De oudste volgde op in Madjapahit, dat heerschte over gansch Java, terwijl „all the Rajas of Nusa Tamara (probably Bali) likewise paid allegiance for half their lands. The sovereign of Majapahit heard of the extensive country of Malacca which did not owe him allegiance, and sent a large fleet against it, under the command of Demang Wiraja. The Javans, however, did not succeed: they were forced to retreat to their prahus and to return to Majapahit.

„Through the wisdom of the minister, Gaja Mada, who was con-

tinued in office, and the prudent direction of Alit Wijaya, the kingdom of Majapahit rose to the highest pitch of wealth and glory. Several nations on Sumatra, and among them the people of Palembang, as well as the inhabitants of the southern states of Borneo, who had no regular government at that period, obtained from him protection against the people of Lampung, and in return acknowledged the supremacy of Majapahit. The authority of this empire now extended eastward over Balambangan and Bali, and westward over what was then termed the kingdom of Sunda, which included the western districts of Java, part of Sumatra, and all the islands situated in the straits. The inhabitants of the islands situated in the straits of Sunda consisted for the most part of the dregs of all nations, who having fled from the wars, or having been otherwise obliged to desert their own country, had elected a chief under whom they committed extensive depredations by sea and land".

Dan volgt de legende van de poesaka-kris van Madjapahit „soemelang gandrang, dapoer djalak", welke gestolen werd door intrigues van Menak Dedali Poetih van Balambangan. De „pandé Soepa" wist die weer in handen te krijgen en werd daarvoor beloond met Madirangin-Sidajoe. Menak Dedali Poetih werd in Balambangan verslagen en vluchtte naar Bali Klongkong. Zijn hoofdstad Matjan Poetih werd genomen, Balambangan gebracht onder de heerschappij van Madjapahit. Bali-Klongkong zond een gezantschap en erkende de hoogheid van Madjapahit.

In het westelijk gedeelte van Balambangan barstte een vulkaan uit, — beeldspraak voor de troebelen, waarvan het tooneel wordt geschilderd in den Damar Woelan-roman.

„Angka Wijaya having by this time attained a sufficient age, assumed the chief authority; the princess retiring with Damar Wulan, to whom was entrusted the charge of Probolinggo with the more eastern districts, and of Sumenap and Sampang on Madura".

Alsdan wordt geschilderd de opkomst van Mohammedaansch Gresik in verband met de komst van Radja Tjermèn te Lèran. Hierbij sluit aan de legende van de Poetri Tjina, die geschonken wordt aan Arja Damar, die het in opstand gekomen Bali weder voor Madjapahit had veroverd, en daarna bekleed werd met het adipatenschap over Palembang.

Uitvoerig wordt behandeld de stichting van Ampel bij Soerabaja door Raden Rahmat, die zich in de gunst van den vorst verheugde.

Hij is de bekende Soesoehoenan Ampel. Raden Pakoe komt te Giri, zijn makker wordt Soesoehoenan Bonang.

Bali komt in opstand. Angkawidjaya zendt daarheen Andajaningrat, Adipati van Padjang-Pengging. Deze herstelt de orde en wordt alsdan beloond met de hand van 's vorsten dochter Ratoe „Timpó”.

Met groot succes had deze Ratoe van Pengging in den Archipel het gezag van Madjapahit hersteld, „all the rajas of Sabrang submitting to him, among whom were those of Makasar, Goa, Banda, Sembawa, Endé, Timor, Ternatè, Sulu, Siran, Manila, and Burni, in short, he and his followers conquered wherever he went, being themselves invulnerable”. Ook Palembang werd vermeesterd, de koning aldaar gedood, waarop Andajaningrat daar iemand voorloopig met het gezag bekleedde.

De vorst van Madjapahit ontving hem met groote eer, gaf hem zijn dochter tot vrouw (zooals reeds verhaald is in het voorgaande), en vereerde hem met den titel van Praboe Anom, assumeerde zich zijn schoonzoon „to a joint administration of the country with himself.

„The prince, however, some time after, become jealous of the authority of this chief, and removed him to Pengging, afterwards called Pajang”.

Geschiedverhaal en sprookje lichten toe, dat Pengging en Malajoe in nauwe betrekking tot elkaar stonden en Andajaningrat door verovering den band hersteld heeft, welke door den afval van Malajoe was verbroken.

Van dit Penggingsche geslacht is het heiligdom aan den voet van den Lawoe. Door de met een banaspati-kop versierde gapoera steeg de vrome nazaat, een T-anda, langs de treden van den ingebouwden trap en over twee terrassen naar het derde of hoogste, waar de tjandi stond met den uitdagenden lingga. Naast deze eerste poort van pyramidalen vorm staat rechts een reliëf, dat te zien geeft een hard loopend persoon, wiens hoofd een hoog hoofddeksel draagt en uit wiens mond een slang komt, die krommend bijna een cirkel vertoont, en hoog boven deze figuur een wezen, eenigszins naar een mensch gelijkend, hetwelk met uitgespreide handen, voeten en staart zich in de lucht beweegt: is dat niet onze in de lucht zwevende Soekma ngambara, gedaante-verwisseling van Raden Bandoeng, en is de onder hem afgebeelde hard weglopende persoon - malajoe - misschien de koning van Singapoera Sin Derga van de babad, uit wiens lichaam

zich een „oela” gelijk een „gelang” (kalang) verwijdert? Ter linkerzijde van de poort vertoont het reliëf: een boeta, die, zooals de legende „gopoera mangan wong” aangeeft, een mensch verslindt, met naast zich een hond op den grond zittend naast een boom, tegen den stam waarvan een op een pelikaan gelijkende vogel staat, terwijl het wijfje op het nest zit. De menschenverslindende boeta herinnert aan de anthropofagische Bataks, de hond aan dien der Kalangs en de vogel doet denken aan den pelikaan of „andawadak”, die onder de Solosche oepatjara als Bannjak Dalang, den „dalang van Langka” fungeert.

Van der Vlis meende verschillende voorstellingen van Wisnoe te mogen herkennen. Bij den menschenetenden boeta dacht hij aan Wisnoe als Narasingha; bij de drie schildpadden op het derde terras aan Wisnoe in de Koerma-awatara, en bij het gehoornde varken ten noorden daarvan aan de Woraha-awatara. Dat, zooals hij aangaf, een der reliëfs de Garoeda-mangan of Gadjah-katjapa sage in beeld brengt, wordt algemeen aangenomen.

Over die blijkens afbeeldingen op verschillende plaatsen van Java populaire episode uit de Adiparwa hebben wij als onze meening te kennen gegeven, dat dit verhaal op Java zoo is aangepast aan de verhalen, welke oudtijds de schippers en kooplieden in omloop brachten over de gevaren, welke hen in de Laoet Kidoel van Pasi-Aroe bedreigden, dat wij hun schildering als beeldspraak voor Aroe mogen aannemen, zooals dat gebruik maakte van het oude kliprecht op zee — katawang karang — met betrekking tot gestrande schepen. Mogen wij ook hier aan Aroe denken?

Op dat terras ligt o.m. een steen, vertoonende „een hoofd, met het haar zeer hoog gekapt, zooals Siwa wordt afgebeeld met Gang(g)a in het haar. De achtste (steen) stelt een boogschietster voor, terwijl een aap, de apenvlag dragende, snel wegloopt”. In die voorstelling herkende Raffles (History II, blz. 52), vermoedelijk dank zij Javaansche voorlichting, „a representation of the monkey flag, the standard of Arjuna, and even used at the present day by the Gladak, established at Sura-kerta”. De „gladag” is bij den ingang van den Kraton een voorpleintje, waar oudtijds steeds lastdragers, vrachtpaarden en karren voor den dienst van den vorst gereed stonden; dat wij bij die kraton-afdeeling mogen denken aan Kalang's, blijkt in het bericht bij De Jonge (VII, blz. 235) over den legertocht in 1678 naar Kediri, waar wij vermeld vinden, dat Hurdt de bij den tros zich bevindende „Kalangse hoofden van de karren voor hunne goede diensten beloonde met een gobar gandang, waarvoor groote dankbaarheid be-

toonden",... eene belooning, waaraan dezen blijkbaar niet gewend waren.

Het komt mij voor, dat wij te Soekoeih verplaatst worden naar het voor-land der Kalang's van Padjang-Pengging, Malajoe-Langka, door Andajaningrat met de wapens weder tot gehoorzaamheid gebracht.

Op het derde terras zijn reliëfs aangetroffen, op welke Van Stein Callenfels tooneelen uit het gedicht Soedamala herkend heeft. Batara Goeroe vervloekte zijn ega wegens ontrouw, gezondigd als zij had met Brahma; Batari Oema veranderde in Doerga en moest twaalf jaar in die onheilspellende gedaante optreden, eerst dan zou zij van die „mala-pataka-gedaante" verlost worden door den jongsten der Pandawa's, Sadéwa, in wien Goeroe zich zoude incarneeren. Als bloedgierige reuzin staat de verschrikkelijke Doerga op het kerkhof Gandamajoe in gezelschap van haar spoken afgebeeld met haar slachtwapen in de hand. Daar kwamen de demonen Kalantaka en Kalandjaja bij haar. Zij zond hen af naar de Korawa's tegen de Pandawa's. Dezen werden met onheilen bedreigd en hun ondergang kon alleen afgekocht worden door Sadéwa aan de godin te offeren. Bedroefd maar ten einde raad leverde Sadéwa's moeder den jongen knaap over. Maar toen ook was de verlossing nabij. Batara Goeroe voer in den jongen, onbevreesden held, zoodat deze Doerga kon verlossen: zij werd weder de liefelijke godin, de booze geesten veranderden in hemelingen, het lijken-veld, waar zij verblijf hield, werd een schoone tuin met vele bloemen en een prachtigen vijver, waarin de godin zich spiegelde. Batari Oema verandert uit dankbaarheid Sadéwa's naam in Soeda-mala, den reiniger van zonde-gedaante, geeft hem een wapen, waarmee hij de demonen, die de Pandawa's bedreigen zal kunnen dooden en zendt hem ten slotte naar de kluizenarij Prang-alas met de opdracht den blinden kluizenaar Tambah-pétra te genezen en diens dochters te huwen. Het gedicht eindigt met het verslaan der vijanden, een algeheele verlossing.

Met de onderwerping van Malajoe had de Ratoe van Pengging Andajaningrat zijn doel bereikt, de beveiliging van Java door de op Malajoe behaalde overwinning, en de verlossing van het door duivelen bezeten Malajoe, het kerkhof ¹⁾ Sétra-ganda-majoe van Batari Oema

¹⁾ Op Java zijn verschillende groepen van Kalangs. Van die in Bageleensch Karanganyar vertelde Knebel's zegsman (TBG. 44 blz. 26), dat de meesten hunner dagelijks in de pronkkamer gekookte rijst met pisang of iets anders klaar zetten als offerande voor de geesten der voorouders, ook, dat verschil-

(S-am-étra T-aroem Ma-la-joe?), dat veranderde in het schoone Langka-soka van Praboe (L-)Angka-Widjaja van Madjapahit.

De overwinnende veldheer T-anda Oeda-janingrat smaakte de hoogste gelukzaligheid: als symbool daarvan stond de reusachtige lingga op het derde en hoogste terras van Soekoeh. Groeneveldt schreef daarbij (Catalogus No. 357): „de beteekenis is de lingga in de joni, hetgeen vaak wordt weergegeven door een lotusbloem met vier geopende bloembladeren en een knop in het midden en ook wel wordt aangeduid door de nog in Engelsch-Indië gebruikelijke voorstelling van vier knoppen of kogels met een vijfden er boven op”. Denkt men echter ook niet aan den bij Wilken IV, blz. 243 vermelden „boengkal” der Bataks en Van Linschoten's bericht over Pegoe (ed. van Linsch. Ver. I, blz. 68), aan een onder Pegoe's, dat is Birma's invloed staand Ka-lingga Malajoe?

Van Soekoeh is „the principal structure” een op het hoogste terras staande „truncated pyramid”, een rondom een heuvel gebouwd heiligdom, dat aan de westzijde een trap heeft, uit smalle doch hoge treden bestaande, welke naar het plat des tempels geleiden. Een inwendig heeft deze tempel in den vorm van een afgeknotten kegel niet: — worden wij herinnerd aan de legende in de Manik Maja omtrent den heiligen berg Djamoer-dipa, welke door de goden werd af-

lenden hunner op vrijdag- en dinsdag-kliwon een offermaal geven aan Kjahi-Kendil-wesi op Noesa Brambang. Noesa Brembeng is een oude naam voor Noesa Kambangan bij Tjilatjap en op die plaats wonen de om een kerkhof gegroepde Orang Choed, die belast zijn met het opgaan naar de klip Karang Bandan, waar de vermaarde boom groeit, welke de „bloem der overwinning”, Widjaja Koesoema, voortbrengt, welke door den Soesoehoenan van Solo bij zijn troonsbestijging wordt „genuttigd” (zinspeling op Bodja-Solakarta?). Afgehaald wordt die bloem (Djawa 1929 blz. 233) door den zelfstandigen Boepati Anom van de „abdi-dalem soeranata”, een paar dagen vóór de troonsbestijging. Deze regent doet „tapa” op Noesa Kambangan om een droomingeving af te wachten van de Koningin der Zuidzee, Njahi Lara Kidoel, en brengt de bloempjes mede in een gouden doosje, dat hij bij zijn tapa in zijn hoofdhaar houdt (ramboet-Mata-ramboe-dja-ta?).

De eigenaardige naam „Choed” dezer Kalangs doet denken aan het verhaal in de Babad Tjerbon (TBG. 54 blz. 163), waar gesproken wordt van mystieke oefeningen, welke zouden zijn gehouden door drie prinses en eene prinses, afstammelingen van vorst Hoed te Bagdad; zij schijnen te zijn blijven voortleven in die van de „santri birahi” van Cheribon (Linck in Not. Bat. Gen. 59 bijl. VI). In de Babad Tjerbon wordt gewaagd, dat deze prinses een voorliefde hadden voor allerlei soort honden. Wij herinneren het bezoek dat onze admiraal Van Heemskerck bracht aan Toeban, waar de Adipati dgl. dieren op hoogen prijs stelde, evenals trouwens de Soenan Panggoeng van Tegal, wiens geschiedenis door Dr. Rinkes is behandeld.

gebroken en waarvan de top naar Java werd overgebracht, zoodat alleen een stukje „ter grootte van een genitri” achter bleef, de berg Tem-pora?

Bij die overbrenging vielen af en toe brokken aarde neder en een daarvan formeerde den Goenoeng Lawoe. Even te voren wordt in dat gedicht verhaald, dat de goden om van hun gesjouw wat uit te rusten in Kedoe stil hielden, boven de smederij van den mythischen wapensmid Empoe Rama. Verwoed, dat deze niet meedeed, wyl hij zijn eigen werk verrichtte, wapens van allerlei soort smedende voor het hemelrijk, vielen de goden op Rama aan, doch zij lieten af, toen Hyang Djagad-nata, zittende op de Lemboe Andini, tusschen beide kwam. „Toen — lezen wij — de berg Djamoer-dipa daarop opgeheven werd, vielen er twee klompen aarde, elk ter grootte van een vuist, op de smederij van Empoe Rama neder, die terstond twee naast elkaar staande bergen, Merapi en Merbaboe vormden. Daarvan is het, dat tot heden deze bergen vuur spuwen”. Wij zagen, dat een reliëf op Soekoeh een voornamen wapensmid in zijn smidse afbeeldt, Andajaningrat zelf. Echter is ook een steen gevonden, waarvan het opschrift volgens Dr. Muusses te lezen geeft: „lange tijd bestond Radjeg-wesi, toen werd het aangevallen en overweldigd door lieden van Mdang, Ki Mpoe Rama werd verslagen en stortte zich in het vuur(?), men betwistte elkaar het land”. Vermoedelijk hebben wij ons ook den Lawoe als berg-gebied van den mythischen smid van Peng-ging -Mataram-Kedoe te denken.

Een tjandra-sengkala op Soekoeh geeft het jaartal 1364 Çaka en de legende: „de zee ziedde, er was een uitbarsting, de rook steeg in het luchtruim”. Dit doelt m.i. op een expeditie naar Overzeesch Langka, waarvan het water aan het zieden ging bij het afkoelen van de op den Lawoe ten dienste van den Batara gesmeedde, gloeiende krissen en andere wapens: misschien mogen wij tevens denken aan den rookzuil, welke gestadig opstijgt uit den achter Pasej-Samodra, een „zee-stad”, gelegen Tafelberg-vulkaan Geureudong.

Op den Lawoe liggen n.o. van Soekoeh de terrassen van Tjeta met raadselachtige monumenten. Op het achtste bevindt zich een groote lingga, tegen welke oostwaarts een gelijkzijdige driehoek ligt, waarop negen dieren zijn uitgebeiteld, waarop volgt een ster, die rechts en links door sterren wordt geflankeerd, en ten slotte mede op den grond van het terras een groote „kalong”, die een schildpad draagt. De driehoek met de 9 dieren is thans door Dr. Crucq ontraadseld (TBG. 73, blz. 151) als een „sengkala-rebus”, gevende als chronogram

te lezen „weloet wikoe nahoet ikoe”, d.i. het jaartal 1373 Çaka of 1451 A.D. Deze figuur is z.i. te beschouwen als een verlossings-symbool. De schildpad stelt, meent de verklaarder, voor Wisnoe in de Koermawatara, het waterdier, dat bij het karnen van de Melkzee als steunpunt werd gebruikt voor den berg Mandara, welke als karn-stok werd gebezigd, en hij veronderstelt, dat de groote lingga met de bollen op dezen schildpad heeft gestaan.

Van der Vlis gaf geen verklaring. Wel deelde hij mede (blz. 104): „de in de kawische taal zoo bedrevene Radhen Ngabehi Ronggo Warsito, welke van moederszijde beweert af te stammen van Kjahi Patjiro, die als boetedoener op Tjetto geleefd heeft, heeft mij verzekerd, dat onder de daar aanwezige beelden vele voorkomen, welke afbeeldingen zijn van voor heilig gehouden personen en van de voorvaders van dezen boeteling”. Rongga Warsita beschreef in den evenbedoelden driehoek de daarop voorkomende dieren als: in het midden drie kikvorschen, ter zijde daarvan een krab en een mimi, op de basis in het midden een „paling”, dien hij aanduidde als „oeling” en in de hoekpunten hagedissen — tjetjak —.

In den top van dien driehoek vermeldde hij niet een derden hagedis (dan wel leguaan) doch: „recht tegenover den kop van den kikvorsch, die naar het westen gekeerd is, een visch, in het Javaansch Talero, in het Maleisch Meawat genaamd”. Naar die vreemde namen zocht ik in de bestaande woordenboeken tevergeefs, — wat kan Warsita hebben bedoeld? „Oeling” betekent inderdaad „paling”; tevens echter wordt daarbij verwezen naar „oling”, d.i. „met bewustzijn voor den geest hebben”; gebruikte Warsita dien paling als eene herinneringsdier bij een hem bekende traditie, en was datzelfde het geval bij den raadselachtigen visch?

Dan zou „talero-meawat” geheime taal kunnen zijn voor „tali lir èro-ro(e)pa-praméja”, het beeld voor „sama” of „koesoema-tali” d.i. landgenoot van „èro-pa”, quasi Europa, echter de voorstelling — roepa — van „èr-roe”, het „water” van de Aroe-baai, en van een „praméja” d.i. poenggawa „awat” d.i. „sekti”, het toovermachtig hoofd van Aroe in Malajoe, eens een drukke haven.

In Warsito's „tjetjak”, hagedissen, zag Dr. Crucq leguanen, Maleisch bijawak. Wilken heeft gereleveerd (Verspr. Geschr. IV, blz. 131), dat de Malayo-Polynesiërs voor die leguanen en hagedissen in het algemeen een bijgeloovige vrees koesteren als belichaming voor geesten. Kan dat soms voortkomen uit den naam? In het Javaansch wordt de bijawak aangeduid als „salira”, dat als tweede beteekenis

heeft „awak”. Onder de Kalangs noemde Altona (TBG. 62, blz. 539) in de eerste plaats „bya-bya”, aanduiding voor krokodillen, baja-baja, dus visschers, vertegenwoordigers der Kalangs die voor voedsel zorgen; de bijawak's lijken op krokodillen, en heeft volksetymologie wellicht dien Maleischen naam gezien als „bya-awak”, baja's van Awak, de Maleische naam voor Awa-Birma, welk Birma ter noordkust van Sumatra-Malajoe een historische rol heeft gespeeld, een Boeddhistisch land, toovermchtig? Dat de Javanen die leguanen als „salira” d.i. „awak” betitelen, schijnt taal-pantang met het oog op het wonderland van onder Birma staand Malajoe.

Zooeven hadden wij het woord „sama-tali”, dat letterlijk „landgenoot” beteekent. Aan het Djokjasche hof fungeeren bij 's vorsten praalpaarden de „abdi dalem sama-tali”, wier oudste bekel 's vorsten zweep om den hals draagt (Groneman, blz. 81), derhalve als ware die een „kaloeng”, herinnering aan het Longka, vanwaar de voorouders dier dienstknechten, 's vorsten „landgenooten” afkomstig zijn. Zijn die Sama-tali(li-)ra, in Rongga Warsita's taal „ta-ler-o”, niet nakomelingen der noord-Sumatraansche „Sam-talira”, welk volk wij bij Snouck Hurgronje (Het Gajo-land, blz. 255 noot) vinden vermeld in de merkwaardige traditie omtrent Samendéra-Soematra. Aan die Siah-Oetama-legende (Si-am Mer-ah Oetama?) zijn verbonden een aantal als reliquien bewaarde voorwerpen, welke doen denken aan herinneringsraadsels.

Dan de „Moluksche” krabben, mannetje en wijfje, „lir mimi lan mintoena”, wier innige verkleefdheid tot eene spreekwijze is geworden: in verband met deze uitdrukking zou men, waar een oude naam voor Kedah is geweest Zamin-Toeran, kunnen denken aan eene voorstelling van dat Maleische land „lir sa-mi lan Za-mintoe-r-an-a”, oud-Kedah.

Betreffende Tjeta leverde Rongga Warsita over, dat aan die tjandi de naam verbonden is van Kjahi Patjiro: is die dwaze naam niet een raadsel, waarvan het antwoord luidt: „ro-pa A-tji-(A-)roe”? Diens vader Goeroedjoe, de adjar van Soekoeh, zal een „goeroe djoeroe”, het hoofd van abdi-dalem djoeroe geweest zijn.

Te Tjeta ligt op den grond een reusachtige vleermuis, met daar boven op een schildpad: is die koerma het beeld van den verlossenden Wisnoe, de vleermuis is mij als „ka-long” het als een betooverd dier voorgestelde Long-ka.

De lingga, ook ter aarde liggend, schijnt mij het ter aarde geworpen Ka-lingga van Malajoe.

Onder de andere beelden staat „een paard, waaraan thans de kop ontbreekt, gezadeld volgens de nu nog bij de Javanen gebruikelijke wijze. Aan het zadel is tevens een staartriem bevestigd en over de borst en den rug hangen troetels. Van den ruiter zijn nog slechts de beenen over en de voeten, welke in een stijgbeugel rusten. In de rechterhand, welke eveneens nog zichtbaar is, bevindt zich, naar het schijnt, een stokje, hetwelk naar achteren wordt gehouden, om daarmee het paard aan te sporen”. Dat zweepje lijkt mij de „tjameti” van Tjam(-pa s-)e(k)ti, het paard een „toerongga” en de ruiter de Da-toe Rongga des konings, een Pandji, zooals de legendarische Pandji van Djenggala, wiens titel is geweest Orang-kaja *Koeda-wanèng-pati*.

In de romantische Pandji-verhalen zijn de figuren zóó fantastisch-poëtisch opgesmukt, dat men in dien held nauwelijks den half-Maleischen zeeroover ontdekt, die de andere gedaante van den Pandji van Djenggala is, en de voorstelling van het geheimzinnige Noesa Kambangan of Bali is zóó vaag, dat men dit gelijk stelt aan het beoosten Java bij Blambangan gelegen eiland, zonder er aan te denken, dat er ook een Bali-Atjé is geweest, waar het eiland van de heldin Angrèni kan hebben gelegen. De lakon Damar Woelan laat meer doorschemeren, maar duidelijk doemt Palembang op Sumatra op in de geschiedenis van Arja Damar, en het verdient m.i. de aandacht, dat bij Raffles eene mededeeling voorkomt, welke dezen Ratoe van Palembang verbindt aan den Lawoe. Na het verhaal over het huwelijk van den koning van Madjapahit (L-)angka Widjaya met de mohammedaansche poetri Darawati van Tjampa lezen wij (History II, blz. 125): „previous, however, to this marriage, Angka Wijaya is said to have had an intrigue with a woman, of whom there are various accounts, some describing her as a witch, residing on the mountain Lawu, and others as a resaksa. The fruit of this illicit connection was a son, called Aria Damar. Unknown to his father, this youth distinguished himself at an early age, by bringing together all the wild animals of the forest, as an amusement for the prince and his family”. Die beeldspraak begrijpen wij: toen de koning in zich de lust voelde opkomen om jacht te maken op de als wilde dieren in het woud (van Langka) levende menschen, had onze jonge held, die met goedkeuring van zijne moeder bij den koning in dienst was gegaan, zich tot haar gewend, en toen met haar hulp veel van dat gedierte te hoop was gedreven, had de jonge held die afgebracht naar de

aloen-aloen van Madjapahit onder de macht van den vorst, „déningsato idep djalmi sami marak ing Sang Praboe, tan ana boeron kang kesit, sadaja meneng ing enggon sami derak sor ing papanggoengan”, zegt de Sadjarah Banten, al dat menschen-gedierte maakte zijn opwachting, er waren geen wilde dieren meer, rustig bleven zij te hoop gedreven onder de panggoeng van den vorst. Iedereen stond verbaasd over die wondermacht van Ki Dilah, de koning verhoogde hem in rang, maakte hem tot Arja Damar en stelde hem ter zijde van den patih Gadjah-mada. Wanneer wij daarbij van Arja Damar uitdrukkelijk gezegd vinden, dat hij te paard reed — anitihi koeda —, dan denken wij aan het beeld van den ruiter in de Tjandi Soekoeh.

Staan wij even stil bij dezen Javaanschen held van den Lawoe, die onderkoning werd te Palembang. Zijn jongensnaam was Dilah, zijn latere Damar. Damar — lamp — is het kawi-woord voor „dilah” in krama en „dijan” in ngoko (in sommige hss., schreef Dr. Hoesein Djajadiningrat, heette hij Arja Amarta en Darma): vinden wij dien „dijan” niet onder de Djokjasche oepatjara? Onder deze regalia komt nl. voor een heilige lantaarn. Groneman schilderde, dat deze op de afbeelding „staat achter (den fraai geschubden en gekroonden naga Arda Walika) en zich vertoonde” als een van goud en zilver vervaardigde kandil, de lantaarn, waarin het olielampje, dijan (o.a. voor de opium gebruikelijk) niet ontbrak (blz. 81): dit moet een herinnering zijn aan „Dyan Kandil”, den jongen „raden” in het land, vanwaar de opium kwam, de „tjandoe” uit Kendilongga op den Overwal, en dat die stad toenmaals mohammedaansch was, maken wij op uit het voor den heiligen „lantaarn” gebezigde Arabische woord „qandil”. Ki Dilah's moeder was eene „danawa” of „raseksi”. Om zich aan den vorst van Madjapahit te kunnen aanbieden, scheidde zij zich af van haar wilden broeder en veranderde zich in eene kluizenares: Ni Endang Sasmita-wati heet zij bij Djaja Soebrata (blz. 46). Sasmita aequivaleert aan „pralambang”, dat zinspeelt op een aan Palembang onderworpen geheimzinnig aangeduid land. Zij werd door Bra Widjaja onder zijne „inja's” opgenomen, maar toen zij van hem zwanger was, kreeg zij een onweerstaanbare begeerte naar fijn gestampt, bloederig vleesch. De koning had daarvan een afschuw, en toen hij ten slotte toegaf, veranderde zij weder in eene wilde reuzin, het „boeta”-karakter brak zich baan. Vertoord greep de vorst een speer — lawoeng (blz. 47) en de reuzin „vluchtte” naar haar bosch terug: het Bataksche Malajoe, dat zich weder aan zeeroof enz. schuldig maakte, ontviel aan de gehoorzaamheid van Madjapahit.

In de Serat Kanda wordt medegedeeld ((Pararaton blz. 223), dat aan die reuzin door Djaka Soesoeroeh, den stichter van Madjapahit, was beloofd, dat zijn nakomeling Angka-widjaja haar „roewat” wezen zou, m.a.w. haar zou verlossen van haar onheilspellende gedaante, en in dien naam L-angka Widjaja schuilt eene toespeling op de overwinning van Langka.

„Ki Dilah — lezen wij dan in de Sadjarah Banten — had in langen tijd niet zijn opwachting te Madjapahit gemaakt. Daarop werd „Tjoetjoe” — een zoon van een moslimsch geworden patih van den koning van China — (versta: A-tjin) — naar Palembang gezonden. Arja Dilah stond met zijn troepen gereed. Tjoetjoe kwam aanzetten, en toen Ki Dilah het geluid van de oorlogsgong Mésa Lawoeng hoorde, dacht hij dat de vorst zelf was gekomen, en onderwierp zich. Kjahi Tjoetjoe werd in rang verhoogd met den titel Arja Soemangsang en kreeg zelfs een dochter van den vorst tot vrouw.

Die vreemde naam is afgeleid van „sangsang”, hetwelk het kramatinggil is voor „kaloeng” — halsketen; is deze niet een zinspeling op Loeng-ka? En is de gong Mésa Lawoeng niet een verwijzing naar een „Mahésa”, een bevelhebber over lansdragers en wel van den berg Lawoe in Sa-la?

Met dit Longka-Malajoe zijn wij weder bij het Kalang-volk van Java. In een merkwaardig artikel „Over den oorsprong der Kalangs” deelde de Houtvester Altona o.m. de volgende traditie mede (TBG. 62, blz. 519).

„Een verhaal uit Zuid-Bodjonegoro meldt, dat Damar Woelan, in het bosch verblijvende, droomde gemeenschap te hebben met eene vrouw. Een varken, tjèlèng srenggi, bezocht de plaats waar de prins gepollueerd had en baarde ten gevolge daarvan eene dochter dèwi Wandan-soerat. Deze had geen kleederen, doch moest zich met oude lappen genomen van vogelverschrikkers op het veld tevreden stellen. Later bracht de moeder de dochter naar Madjapahit bij den vorst, die haar wel als kind wilde erkennen, mits zij haar koninklijke afkomst aantoonde door het kunststuk een broek en een jas in één geheel, zonder naden, te weven, waartoe zij in de panggoeng werd gezet. De jas kwam gereed, maar voordat de broek klaar was, trad weder de hond tusschenbeide op de bekende wijze. Het resultaat was, dat de vorst beiden wegjoeg, waarop zij des nachts vertrokken, zoekende naar een plaats waar veel gebang- of tal-boomen groeiden.

„Des morgens, toen het licht werd, te Padangan gekomen, schonk

zij daar een zoon het leven, wiens navelstreng (ari) in een boom bleef hangen (kesangsang), waarom hij later Pangeran Ario Penangsang werd genoemd. De hond en de vrouw gingen verder naar Bogor (= tal) kerep bij Babad, waar zij wederom een zoon, Djoko Sana, kregen, die de stamvader der Kalangs werd".

Bij den naam Ario Penangsang teekende Altona aan, dat deze geen Kalang was, doch van vorstelijken bloede. „De ari — lezen wij — beschouwt de Inlander als de adik, de jongere broeder. Het verhaal duidt dus op verwantschap van Djoko Soena met den Vorst, en de naam Penangsang, via sangsang (Kr. I.) kaloeng op Kalang". De opmerking, dat Ario Panangsang van koninklijken bloede was, behoeft niet in den weg te staan aan het feit, dat hij een Kalang was, want als stamvader dier Kalangs wordt genoemd de Djaka Pengalasan, die een zoon was van den mythischen Soekma Ngambara, die een voorvader was van de Andajaningrat's en den Sultan van Padjang-Djaka Tingkir. De mededeeling, dat Ario Penangsang's „ari" in „een boom" bleef hangen, wijst op „batangkajoe kesangsang" m.a.w. op een Kalang van de Batang-ari in Lang-kajoe, dus op Maleisch Palembang, en dat Penangsang's „jongere broeder" daar thuis behoorde, stemt overeen met het feit, dat hij was uit het geslacht van Demak, dat tot stamvader had Raden Patah, stiefzoon van Arja Damar. Raden Patah's moeder was de aan Arja Damar door den Batara meegegeven „Chineesche" prinses en wij begrijpen nu wel, dat deze poetri, die „telkens op den dag van Anggara-kliwon de zon en de maan in haar schoot ontving" (Groneman, blz. 62), was een poetri van A-tjin, vrouw van een „kliwon" van L-ang-ka-negara Pa-sih", moeder van den Soerja-Alam van Demak en diens halfbroeder Raden Oesèn, zoon van Arja Damar, ook Raden Timbal geheeten.

Tjandi Tjeta en Soekoeh liggen in het gebied van Mangkoe Negara, de eerste (op de kaart van Versteeg in 1859) in het district Soekawati beoosten de Bengawan Solo, de tweede in het van den top van den Lawoe westwaarts afdalende Onggabajan. Is de naam van dat landschapje, waarin ook Karang-Pandan en Matèsih gelegen zijn, niet eene herinnering aan een Toemenggoeng Angga-baja, een „admiraal", zooals oud Bantam bijv. er ook een gehad heeft?

Tjandi Soekoeh is mij het gedenkteeken van een groote overwinning, behaald door den Ratoe van Pengging-Padjang, Pantja-Tanda van Madjapahit, Andajaningrat met zijn Kalang-volk van Sala- of Sola-karta alsmede van Longka-Karang baja-Madioen, op het Langka

van den Overwal Malajoe-Soe(la)-Patani. Tjandi Tjeta — de herinneringstempel van zijn volk, waarvan de voorouders als overwonnenen naar Java waren overgebracht en daar in de domaniale djati-bosschen werden te werk gesteld alsmede bij expedities gebezigd als krijgsvolk, ook tegen het voormalige stamland. Deze „pangalasan” dienden het huis van Djaka Tingkir, van wien het Kalangvolk heet afgestamd. Eens waren zij vervloekte zeeroovers „b-adjag”, maar op Java herleefde het andere begrip dat den „adjag” eigen was, werden zij „djaga-poera” bewakers van de poort, welke toegang gaf tot den ouden kraton van Soela-karta: de Klana van Pengging werd een Boepati Kalang van Madjapahit. Waren deze „dja-ka” niet evenzoovele „Dja-wa-ka” of „Dja-wa-ga” uit Zabag-Sambaga-Sambodja, die bij herhaling ten oorlog werden opgecommandeerd tegen het weder afvallig geworden Langka-Djawaka-Sambodja? Mythisch zijn zij Tjingkara-bala-oepata, poortwachters aan het paleis van Batara Goeroe, door een toovervloek getroffen volk van A-tjin Leng-kara, Langka-Atjé.

24. *Besluit.*

Hoog in het noordoosten van Java, aan Straat Malaka, het kruispunt der wegen over de zeeën naar en uit den Archipel, lag eens Sambodja, het Djawaka-rijk in A-tjin, dat in de XIIIe eeuw zich had gesteld onder China's suzeriniteit, te voren onderhoorig aan Awa-Birma-Siam. Daar lag Pasej-Aroe aan den ingang van de zeestraat, welke zij voor de handels- en de bedevaart naar Malayoer beheerschten.

Dat is het moederland geweest van Java en zooveel andere eilanden. Op Java is de herinnering daaraan nog aanwezig, doch als verzwegen bezit in beperkten kring.

Als de Javaansche vorst zich in het openbaar vertoont, worden de „oepatjara” paarsgewijze voor hem uitgedragen, gouden symbolen der wonderen van Poelo Mas of Noesa Kentjana in Pasej-Aroe. Gestalten van dieren, maar zinnebeelden van landen, in wier oversten de zielen huisden van „boedjongga's”, wijze, vrome menschen doorvoed van Bodja's Boeddhistische wijsheid, voorlichters der volken, vertegenwoordigers van den vorst, die een weerspiegeling was van goedertieren Almacht en wijze Rechtvaardigheid. Het land van den berg des lichts van Malayoer, een toorts, die zoowel het goede als het kwade in het ware licht voorstelt, zooals op Java de Baraboedoer de lichtbaak van den waren godsdienst is geweest.

Favete linguis!

